Вођи Француске револуције, 1932.

Садржај

Мирабо

Димурије

Дантон

Робеспјер

Поговор

БВЛ п 446

944 : 92

3326/53

БИБЛИОТЕКА
Стручно одељење
Инв. бр. 5732

ВРШАЧКО ВЕЋЕ ВРШАЦ
БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД

САБРАНА ДЕЛА

СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

I

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ВОЂИ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1, КНЕЗ-МИХАИЛОВА УЛИЦА, 1

—

1932

ИЗДАВАЧКО ВЕЋЕ НР
БИБЛИОТЕКА
4.92
БЕОГРАД

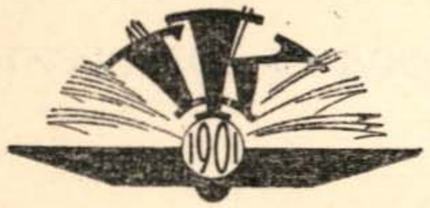

Штампарски Завод „Орао“ — Београд, Топличин Венац, 4.

Прво издање објављено 1920.

37553

МИРАБО

I

Габриел Хоноре Рикети, граф Мирабо, био је од једне врло старе породице чији се траг прати још од XIV века. Раније се мислило да су Рикети били флорентински племићи, досељени у Француску у средњем веку, и да је њихово име гласило првобитно Аригети. Али ова претпоставка показала се нетачном. Рикети су били Французи, и то грађанског реда. Обогативши се у трговини, они су се тек постепено уздигли у ред племства. У XVI веку један Рикети оженио се племићком, и купио властелинско добро Мирабо. У XVII веку то је добро признато за маркизат, и од тада су Рикети постали маркизи Мирабо.

Рикети су били Провансалци; живели у Ексу и Марсељу. Добро Мирабо било је једно провансалско село са властелинским дворцем на реци Диранси. Кад год је реч о графу Мирабо, треба имати на уму да он долази са најдоњега југа Фран-

цуске: то у многоме објашњава и његове дарове и његове пороке.

О његовим претцима зна се да су били људи енергични и одважни, с нечим необузданим у карактеру. Међу њима се налази доста авантуриста и војника. Мирабовљев отац био је чувени маркиз Виктор Мирабо, један од најодушевљенијих присталица физиократске школе. У управи свога властитог имања није био срећне руке. Пун планова, предузимљив, али невешт и непрактичан, он се заплео у дугове. Али тај рђави приватни економ постао је у своје време скоро славан својим расправама о државној економији. Маркиз Мирабо патио је од навале мисли и помаме писања; поред објављених расправа, оставио је педесет свезака рукописа. Бацао је мисли на хартију како су му саме долазиле, давао их недовршене и неуређене, у стилу доста крепком, али неуглађеном и замршеном. Његове мисли нису биле увек тачне, па чак ни довољно јасне, али за његово време биле су нове и смеле. Дух новачења и противљења био је тако јак у његовим списима да је једнога дана, због једне расправе о пореској реформи, маркиз Мирабо био затворен у Венсенску тврдињу. То је био први Рикети који се бацио на политику, и код кога се породични дух авантуре претворио у дух опозиције.

Маркиза Мирабо, његова жена, није имала ниједне добре стране. Рђаве нарави, неуредна и

запуштена, она није ваљала ни као жена ни као мати. То је било једно луцкасто створење, неспособно да рукује новцем и подложно ниској чулности; једна од оних ограничених и потпуно недуховних жена које плаћају своје љубавнике, и дају се од њих упропастити.

Маркиз Мирабо, који је узео своју жену без љубави, само због њеног богатства, раздвојио се од ње, пошто је имао с њоме петоро деце. Он је био врло чулан као и она, — исто тако неверан муж као и она неверна жена. Они су се раздвојили мирно, без скандала. Она је отишла својој мајци; он је узео код себе једну своју пријатељицу. То је тако трајало све докле није умрла мајка маркизе Мирабо. Тада се између ње и њеног мужа отворила дуга, десетогодишња парница, која је постала један велики скандал, јер је свака страна обелоданила пороке оне друге. У ту свађу брачни пар Мирабо увукао је и своју децу. Деца су се поделила на две стране: једни за оца, други за матер. Они који су били за оца, слушали су и веровали најгоре ствари за матер; они који су били за матер, слушали су и веровали најгоре ствари за оца. Породица Мирабо била је потпуно разривена; сва природна осећања била су у њој угинула или се извитоперила.

II

Граф Мирабо рођен је 1749. Већ од првога тренутка изгледао је нешто необично, јер је дошао на свет с косматом главом и два израсла зуба. У трећој години тај мали џин у велико се тукао са својим чуваркама. Тада је добио богиње, и због невештине своје матере остао за увек роав. Био је тако онакажен да га се рођени отац гнушао и називао га сотониним сином. Рикети су били лепи људи с правилним цртама и енергичним изразом. Маркиз Мирабо није могао опростити своме сину што је, ма и без своје кривице, постао један Рикети ружан и наказан.

Маркиз Мирабо обраћао је много пажње на образовање свога сина; то је био један од оних сујетних отаца који желе да од своје деце начине нешто невиђено, и држе да то могу постићи нарочитим системом васпитања. До петнаесте године, млади Мирабо васпитаван је код куће, од једног приватног учитеља који га је кљукао разноврсним знањима као да га је хтео начинити живом енциклопедијом. Кад му је било петнаест година, послан је у Париз, у један завод за господске синове. Ту је учио поглавито језике и вештине. Поред тога његов отац, који је веровао у физиократске идеје као у нову веру, тражио је да се Мирабо упозна и с основима физиократије. Већ у тим младим годинама он се обелоданио беседником. У једној свечаној прилици држао је пред целим заводом тако добар говор, да је управитељ завода нашао за вредно да о његовом беседничком успеху пошље извештај у новине. Мирабо је био најбистрији и најнемирнији од свих ђака: коловођа у ђачким бунама, и опет зато односилац награда на испитима.

Из свог париског завода Мирабо је упућен у један мали гарнизон, код неког врло строгог команданта. Војна служба била је у традицијама његове породице; осем тога његов је отац налазио да је у њему већ почела да ври врела крв Рикетија, и да га само војна дисциплина може укротити. Мирабо је у служби био добар а ван ње рђав. Убрзо је произведен за потпоручника, и исто тако брзо допао затвора због дугова, коцке, и љубавних изгреда. Учествовао је, 1769, у Корсиканском походу, и ту се тако одликовао да су сви говорили да је створен за војника. Али он није остао у војсци. Његов је отац сматрао да војном занату пролази време, и да будућност припада пољопривреди, чији су велики значај физиократи били открили. Он је желео да и Мирабо буде пољопривредник. У осталом ни овај сам није марио да остане у војсци; за Француску су биле настале године мира, и у војсци није имало шта да се ради.

У то време Мирабо је био један младић брзомислен и лепорек, на јужњачки начин. Говорио је о свему, и то тако као да је све нарочито проучавао. Оно што би случајно прочитао, или мало

час од другога чуо, одмах би прерадио као своју мисао, и износио као плод дуговременог размишљања. Знао је доста, а погађао још више. Мислио је у току говора, и имао дубоких изрека које су у ствари биле импровизације. Мисли су се код њега, саме од себе, претварале у фразе, и беседнички облик био му природан начин изражавања. Богатством мисли и обиљем речи изненађивао је слушаоце, збуњивао и потчињавао. Његово самопоуздање, његова бујност, његов полет имали су нечега прилепчивога; у његовом присуству човек се осећао растресен и много живљи него иначе, — и, напуњен електрицитетом од Мирабоа, био готов да га сматра за генија. Осем тога, Мирабо је умео да ласка; за трен ока запазио би мале слабости свога сабеседника, и прилагодио им се на лукаво мазан начин, с оном нарочитом јужњачком гипкошћу у којој има више глумаштва него покварености. Први утисак који је остављао на људе, био је не може бити бољи. Али после овог првог утиска долазио је други, који није био тако повољан. Примамљив и заводљив кад је говорио, Мирабо је постајао одвратан чим би човек обратио пажњу на његове поступке. Сваки час, једна неисправност, или чак и један изгред, који се од њега није очекивао, — и, неки пут, та је неисправност била велика, а тај изгред граничио скандалом. Маркиз Мирабо писао је свом брату, који се дивио Мирабовљевој гениалности: Пази само да ти не

испразни џепове!... Овакве опомене, кад је Мирабо био у питању, нису никада биле сувишне. Његови поступци, лакомислени и необуздани, нису се слагали с његовим говорима смишљеним, логичним, и проницљивим. Људима је остајало да претпоставе да је то неурачунљиво створење коме је сва памет на језику, — или, на против, да је то варалица која добро зна шта ради, и која својим говором само прикрива своју покварености. Онима који су знали његовог оца и његову матер, могло је изгледати да су се њихове противуречне особине помешале у њему наказним начином, и да је он спојио очеву моћ резоновања с материним моралним слепилом.

III

Чим је ушао у живот, Мирабо се заплео у дугове. Као једини излаз имао је женидбу са каквом богатом наследницом. Он је нашао брзо такву наследницу: то је била госпођица Маријан, једна од најбољих прилика у целој Провансалској. Начин на који ју је Мирабо добио, није био беспрекоран. Она га није много марила, али он је успео да је компромитује, и она је морала поћи за њега. Он је био насртљив и безобзиран; она, размажена и млитава; пре него се и освестила шта се с њоме дешава, он ју је већ дочепао и однео са собом као плен.

власти као и владалац у кругу државе; ко год устане против очевог ауторитета, заслужује да се с њим поступа као са сваким другим бунтовником. Ови феудални појмови могли би, донекле, објаснити понашање маркиза Мирабоа према његовом непослушном сину, али ни они га не могу објаснити сасвим. Изгледа да је, од једног тренутка, маркиз Мирабо почео да мрзи свога сина. Чинило му се да се овај уметнуо на материну страну; та мисао да име Мирабоа може наследити један човек с ниским моралним особинама његове жене, доводила је маркиза Мирабо до очајања и до беснила. Али у своме сину маркиз Мирабо није мрзио само своју жену, него још и један нов нараштај, који му ни мало није био по вољи. Ако је по неким својим идејама могао изгледати слободоуман, маркиз је Мирабо, по свом темпераменту, био чист аутократ. Његов син, напротив, предсказивао је једно ново, револуционарно време, које ће све ауторитете ставити под питање, и у коме за аутократе неће више бити места. Мирабо отац који гони Мирабоа сина, то је, у неку руку, стари режим који покушава да угуши прве зачетке револуционарног духа.

IV

Из тврдиње Жу Мирабо је писао једно очајно писмо. Лишен у двадесет петој години слободе,

природа страсна и активна, он је осећао да иде у сусрет некој несрећи, и преклињао да га пусте из затвора и нађу му каква посла. „Има људи“, писао је он, „којима треба пошто пото дати занимања. Она активност која може све, а без које се не може ништа, претвара се у немирноћу и разузданост, кад остане без циља и употребе.“ Мирабо је тачно оценио свој положај, али није био у стању убедити свог оца, који га је и даље остављао да чами у тврдињи Жу.

Заповедник те тврдиње није био ни из далека онако строг како се Мирабовљев отац надао. Он је допустио Мирабоу излазак у оближњу варошицу Понтарлије, и овај се тиме користио да начини један нов скандал, већи од свих дотадашњих.

Ту у Понтарлију он се упознао и везао с младом женом старога маркиза Монија. То је била та „Софија“ толико чувена са његових љубавних писама, која су ушла чак у историју књижевности.

Поред свега свог богињавог лица Мирабо је имао успеха код жена. То је био снажан, плећат младић, са грдном коврчавом косом, ватреним јужњачким погледом, и лепим музичким гласом: један Напољски тенор саздан као атлет, из кога бије мушка снага и топло сладострашће. Уз то речит и духовит, с великим породичним именом и интересантном затвореничком судбином, он је без много муке задобио малу паланачку маркизу

Софију Моније, којој је почело бивати досадно поред старог мужа, и која је већ имала авантуру с једним артиљеријским официром. То је била висока, бела, пуна жена. Ни врло фина ни врло паметна, она је имала извесну постојаност, па чак и наивност осећања, и извесну способност пожртвовања у љубави, која је, бар донекле, чини симпатичном.

Мирабо и Софија побегли су 1776 заједно из Француске. Маркиз Моније био је добричина, али Софијина породица била је строга, и кад је ушла у траг њеним везама са Мирабо'ом, ставила ју је под надзор који она није могла да поднесе. Она је прва предложила Мирабоу бегство. Он е и иначе имао разлога да бежи из Француске. Његов отац сматрао га је за изгубљеног човека, полу лудака а полу зликовца, који ће, ако га пусте на слободу, осрамотити за увек часно име Мирабоа. Ниједан затвор у коме се Мирабо налазио, није његовом оцу изгледао довољно сигуран, и он се најзад решио да га пошље у један од најтврђих затвора у целој Француској, у близини Норманске обале, на једној стени крај мора. Ако није хтео да до века труне по тамницама, Мирабо је морао бежати из Француске, а кад је већ дошло дотле да кида с отаџбином, онда није имао шта да брине ни о свом добром гласу. Зато се лако решио да собом поведе и Софију, везујући за своје бегство још и једну отмицу.

Бежећи с Мирабо'ом, Софија је понела у готовом новцу, накиту, стварима од вредности око 25.000 ливара. Маркиз Моније кукао је да је похаран. Софија је мислила да, остављајући мужа, има права узети натраг свој мираз. Сам Мирабо није сматрао њен поступак за неделикатан; у питањима сексуалним и новчаним био је растегљивог морала.

Тадашњи закони против прељубе и отмице били су старински строги. Кривични суд осудио је Мирабоа на смрт: његова је глава имала да буде отсечена. Изгледало је да се не може никада више вратити у Француску, и да ће целога века морати да блуди по свету.

Мирабо се склонио са Софијом у Холандију. Софијиних 25.000 ливара било је брзо потрошено; Мирабо је пао у нове дугове, и био принуђен да у Амстердаму, тада једном од књижарских средишта западне Европе, живи од свога пера. Знајући пет до шест језика, он је преводио за књижаре издаваче. Софија је давала часове из италианског језика. Мирабо је дурао као прави књижевни надничар, од јутра до мрака, и то за двадесет динара дневно. Али тај живот говео је Мирабоу: његова немирна успаљена природа могла се сломити и укротити само робијашким радом.

Ни у Амстердаму Мирабо није могао бити без скандала. Парница између његових родитеља била је у пуном јеку. Мирабо, који раније није по-

казивао много симпатија према мајци, стао је сада на њену страну. Јамачно је желео да јој измами нешто новаца, и у исто време да се освети оцу. Он је написао за своју мајку један акт против свога оца, и не само то, него још штампао против свога оца један врло жучан памфлет. Његов отац био је познат као писац једне расправе која се звала „Пријатељ људи". Мирабо је писао: „Пријатељ људи" није пријатељ ни своје жене ни своје деце; он проповеда врлину, доброчинство, „ред" и наравственост, а сам је најгори муж, најбездушнији и најраспуштенији од свих отаца".

До овог памфлета, његов отац није предузимао ништа против њега; чак му је, изгледа, било мило што се Мирабо склонио из Француске; у иностранству, где га нико није знао, његови су скандали могли остати неопажени. Али, после овога памфлета, маркиз Мирабо, човек прек и охол, дошао је у дивљу јарост. Од тог тренутка он је сматрао свога сина за бесно псето које ваља премлатити.

Захваљујући својим јаким везама, он је успео да Француска влада затражи од Холандије екстрадицију Мирабовљеву. Он је најмио нарочитог полицајца који ће руководити хватање Мирабовљево, — и на трошкове хватања давао је немилице. С пролећа 1777 Мирабо и Софија били су ухваћени у Амстердаму и пребачени у Француску.

V

На глас да му је син ухваћен, маркиз Мирабо кликтао је од радости: „Лупеж је везан и окован..." Мислио је, у први мах, да га пошље на крај света, у Холандске насеобине, „одакле се нико не враћа". Али за такав акт који је у ствари значио то исто што и осуда на вечиту робију, није могао добити пристанак надлежне власти, и зато се морао задовољити да свога сина опет да затворити у једну тврдињу. Овога пута, то је била Венсенска тврдиња, најстрожи државни затвор после Бастиље. Маркиз Мирабо био је решен да свога сина не пушта више на слободу: он који је био срамота породице Мирабо, имао је да остане жив сахрањен у тамници.

Испрва, са Мирабо'ом се поступало као с најгорим злочинцем: био је остављен без преобуке и без пећи. Он је доведен у тамницу болестан; имао је грозницу и пљувао крв, али ништа није могло умилостивити његовог оца, који је хтео чак да му одузме ручни пртљаг, под изговором да је Мирабо лишен свих грађанских права.

Венсенска тврдиња није била прва у којој се Мирабо нашао. Он је умео да се додвори свима заповедницима тврдиња код којих је био у затвору. Његовим чарима ни заповедник Венсенске тврдиње није био у стању одолети, и после извесног времена Мирабо је добио све могуће олакшице. Могао је читати и писати колико је год

хтео. Чак му је било допуштено и дописивање са Софијом, која се налазила затворена у једном женском манастиру.

Поред свих олакшица које су му чињене, Мирабо се грдно намучио у Венсенској тврдињи. Са својим физичким саставом, остављен без жене и телесних вежбања, он је долазио до беснила. Његово се здравље погоршало: једна болест у бубрезима коју је и раније имао, и која није подносила затворѐничку храну, стала је узимати маха. Његово морално стање било је очајно. Није могао да се утеши што су га одвојили од Софије, коју је у самоћи тамнице волео више но икада. Гневио се што га држе затвореног без судске пресуде, просто по ћефу једног деспотског оца, и ужасавао се на мисао да ће може бити целу младост провести у тамници. Под таквим околностима обичан би човек клонуо духом, пао у тупо апатично расположење. За Мирабоа је карактеристично да је и усред тамновања показивао исту такву духовну активност и енергију као и усред слободе.

Он је помамно читао и писао, и његов дан био је исто онако испуњен као и онда, кад је радио за амстердамске књижаре. Прождрљивијег читача од њега није било; гутао је, не књиге, него библиотеке, читао све за шта би се случајно заинтересовао, а у затвореничкој осамљености интересовао се час за ово а час за оно. Имао је изврсно памћење, један доиста енциклопедијски мозак, способан да велике масе знања обухвати. Али у том огромном читању није било скоро никакве методе. Он је ишао од предмета до предмета, и није проучавао ништа дубље. На тај начин прибавио је знање, истина, опсежно, али у исто време површно и несређено. Доцније, то ће му дати сигурности да говори и пише више или мање о свима питањима.

У свом затвору Мирабо није само читао него и писао. Као његово читање, тако је и његово писање ишло без плана. Огледао се у свачему: у преводима, у оригиналним приповеткама и трагедијама, у расправама политичким, књижевним, и историјским. Написао је, поред осталога, једно дело о пелцовању, једну граматику, и неколико чисто порнографских ствари. Врх свега тога водио је огромну преписку, поглавито са Софијом, којој је у виду писама слао читаве расправе. Од свог оца био је наследио необичну списатељску енергију, и могао је цео дан пробавити за писаћим столом, с пером у руци.

Међу грдним количинама рукописа које је избацивао у затвору, мало је ствари од вредности и интереса. Он је преводио, правио изводе, подражавао познатим књижевним обрасцима, излагао политичке и философске идеје свога доба на популаран начин, извлачио из њих небројене чланке и беседе, давао на крају крајева мало свога. Дух више пријамљив него оригиналан, он

је био више вредан списатељ него даровит књижевник, — јединствен примерак вулгаризатора, публицисте, и новинара. У његовом случају најинтересантније је то, да је ову публицистичку делатност развио у затвору, онда кад је био потпуно отсечен од публике.

Од све његове затвореничке производње остале су запамћене само две ствари: „Писма Софији“ и једна политичка расправа о „писмима с печатом“.

„Писма Софији“, прикупљена и објављена тек после његове смрти, јако су заголицала радозналост публике, као љубавне исповести једног затвореника који, са запаљеном маштом и узбуњеним чулима, исто тако не пази шта ће рећи као ни болесник у бунцању. Али они који су у тим писмима тражили само оно што даје еротичка књижевност, нису могли бити са свим задовољни. Мирабо није писао Софији само о својој љубави, него о свему што би му прошло кроз главу у току дугих затвореничких размишљања. То је, управо, његов дневник, који је водио више ради себе него ради Софије. Међу тим писмима, једно говори о толеранцији, друго о васпитању деце, треће о Русовљевом књижевном дару, четврто ој слободној штампи, итд. У чисто љубавним писмима Мирабо је узимао за образац Русовљев роман: „Нову Хелојзу“, са његовим бескрајним декламацијама. Али, и независно од тог обрасца, по само

својој природи, као рођени беседник, и то још са Југа, он је чак и своја присна осећања претварао у беседничке теме, које је обрађивао виртуозно, с обиљем речи и с много смисла за ефекте. И најприснија осећања, изражена у таквом стилу за широку публику, неминовно добијају неискрен изглед. Код Мирабоа је тешко погодити колико је имао праве осећајности: искрен или лажан, он се увек изражавао на извештачен начин. Иначе, човек не би рекао да је Мирабо био врло нежан љубавник. Он је, без сумње, осећао неке нежности према Софији, и то тим више што је она патила због њега, а и он због ње. Ипак, нежност не изгледа главна црта његове љубави; њена главна црта, то је ватрена чулност и еротична машта. Мирабоу недостаје оно што Немци зову Gemüth. Ни онда кад највећма заљубљен, он није био наиван.

Његова расправа о писмима с печатом без сумње је врло јака критика краљевог права, да самовласно држи у затвору једног човека без судски доказане кривице. Од тог краљевог права Мирабо је много патио, и из свога личног искуства извео је закључке од опште важности. Он је лепо видео да су његове личне патње само последица једне рђаве установе, која опет стоји у вези са свим осталим установама апсолутне монархије. Ако је краљ могао, и без судске пресуде, лишити кога је хтео слободе, то је било само стога што је он

у опште био апсолутан. Нити га је у правосуђу ограничавало независно судство, нити у законодавству Народно представништво. Мирабо је почео критиком писама с печатом, а завршио тиме што је огласио рат целом монархијском деспотизму. Теоријска подлога његове расправе није оригинална: она је узета из Монтескија и Русоа. Што његовој расправи даје вредности, то је једна беседничка ширина и жестина, једна смелост и непосредност напада, један дах претње и буне који веје кроз целу расправу. То није књига једног собног мислиоца; то је дело једног агитатора који не доказује само теоријску неоснованост једне установе, него буди против ње неодољиву мржњу.

VI

Мирабо је остао у Венсенском затвору више од три године. Он је имао једнога сина из законитог брака; то дете умре, и маркиз Мирабо се побоја да се смрћу његовог јединог унука не угаси лоза Мирабо. Не из родитељске сажаљивости, него из породичне амбиције, он понуди Мирабоу слободу, али под условом да се овај измири са својом женом, и да му што пре накнади изгубљеног унука. За Мирабоа, ово је био тежак услов. Жртвовати Софију, и вратити се законитој жени, која му је била неверна, и још је молити да му опрости, и да га наново прими за мужа, то је било

сувише унижења. Али, после извесног времена, он је на све пристао. Његов је пристанак био олакшан смрћу једнога другог детета, онога које је са Софијом имао: после смрти овога детета и његова веза са Софијом попустила је. Софија, готова у својој љубави на све жртве, саветовала му је и сама да се покори оцу. Маколико да је био тежак Мирабовљев положај у Венсенском затвору, не може се рећи да би сваки на његовом месту примио слободу под оним условима које му је отац поставио. Има људи, нарочито међу Енглезима, упорних и пркосних, охолих и несавитљивих, који би пре пристали и иструнути у тамници, него искупити слободу унижењем. Мирабо је био јак и охол, али, као сваки јужњак, у исто време и гибак. Он је пристао на све што се од њега тражило, надајући се да ће то извести на такав начин да се његово унижење и не примети. Писма која је писао свом оцу и својој жени, састављена су мајсторски. Имао је адвокатски дар да свој случај представи у што лепшој светлости, и глумачку способност да чак и лажним уверавањима да искрен нагласак. Његов је тон био одмерен и достојанствен. И онда кад је молио, он је то чинио с неке висине.

Ево на пр. једног писма које је писао жени. Он почиње рђавим стањем свога здравља: пати од бубрега, очи га издају, — док је у затвору, не може ни мислити на лечење... Овај увод треба да

га извини, што се у опште обраћа својој жени с којом је био прекинуо, и треба њу одмах, од прве, да троне. За тим наставља: „Отац мој каже, да само од Вас зависи моја слобода, па следствено и мој живот; да он не може одрећи ништа што бисте Ви тражили, да не може одлучити ништа што Ви може бити не бисте желели. Ја сам, дакле, остављен потпуно Вама на милост, — и ја се радујем што је тако, јер знам да сте Ви душевни, милостиви и благородни". Пошто ју је растужио својом болешћу, он пребацује за своју даљу судбину одговорност на њу, и представљајући себе потпуно у њеној власти, ласка њеној женској сујети. У први мах тражи од ње само толико да се не противи његовом ослобођењу. Што се тиче обнављања њиховог заједничког живота, о томе говори тек из далека, у стилу суптилном и кокетном. „Ваш ће Вам отац рећи на шта ја сводим оно што сада тражим од Вас. Ако бисте хтели учинити још и нешто више, мене би то јако гануло, али опет не бих примио за зло, ако бисте сматрали за умесније оставити мени самоме да заслужим и извојујем оно што бисте Ви налазили да после свега овога треба да дође. У сваком случају, ја ћу Вам за услуге које ми учините, бити тако захвалан, да ћу сматрати за најпречу дужност да Вас, по могућности, у свему задовољим". Он, не само наговештава могућност поновног заједничког живота, него и могућност поновног удварања и заљубљивања, пошто пристаје да му се остави да право на заједнички живот наново „заслужи и извојује". Он је знао да је жена жена, и да ће графици Мирабо, ма шта иначе према њему осећала, овакви наговештаји бити пријатни. Да би је што сигурније привукао к себи, он јој, у тону нежно сетном, обећава једнога мужа бољега но што је био, мужа покајника, код кога успомена ранијих грехова само служи на појачавање и зачињавање супружанске љубави. „Ви знате моје срце, али га не знате какво је данас, прекаљено толикогодишњим несрећама и патњама. Ви сте видели како је оно живо осећало свако доброчинство. И зато ја вам најискреније кажем, да ће ми оно што сам чуо о вашем расположењу, учинити бескрајно пријатним да видим ову нову везу додану онима које нас већ спајају, или које би требало да нас спајају". Ово: „или би требало да нас спајају" има да буде један уздах који ће графици Мирабо измамити ма само једну малу сузу.

Цело писмо чини утисак једне комедије, истина врло галантне, у којој би главна личност била полу љубавник а полу варалица. О моралној вредности свега овога најбоље је и не говорити. Немогуће је спојити више спољашњег достојанства са мање унутрашњег. Јужњак, Мирабо је више пазио на то, какве ствари изгледају, него какве јесу. Он је био готов и на најсрамнију предају, али под условом да се она изведе на господствен начин.

VII

Пуштен из Венсенске тврдиње крајем 1780 Мирабо је имао, пре свега другог, да обори смртну пресуду која је против њега изречена због отмице Софије Моније. Карактеристично је за нарави XVIII века да је, на крају крајева, између Мирабоа и Софијиног мужа дошло до поравнања, као што је карактеристично за правне појмове тога доба да је такво поравнање могло заменити смртну пресуду. Смртна пресуда изречена против Мирабоа сматрала се просто да не постоји, кад су се он и маркиз Моније један с другим наравнали.

Тек после тога Мирабо је покушао измирење са својом женом. Њој се није милио повратак под мужевљи кров. У кући њеног оца који је живео одвојен од своје жене, као год и његова кћи од свог мужа, било је увек друштва, и то веселог. Графица Мирабо, окружена поворком обожавалаца, није осећала потребе за својим мужем пропалицом. Мирабоу, напротив, било је много стало до измирења с њоме. Не само његов отац, него је сада и он сам налазио у томе свога рачуна. Оставши без новаца, држан на растојању од бољег друштва, њему је требало измирење са његовом женом, која је била врло имућна, и која му је својим опроштајем једина могла повратити изгубљени углед у друштву. Графица Мирабо одбијала је све његове понуде измирења; Мирабо је покушао да је силом мужевљег права нагони на заједнички живот, и између ње и њега дошло је до парнице.

Мирабо је парницу изгубио, јер је суд одобрио његовој жени одвојен живот. Ипак та изгубљена парница била је велики успех за њега; тада је он први пут показао широј публици своје беседничке моћи. Парница је вођена у Ексу пред многобројним слушаоцима који су се живо интересовали за брачни спор графа и графице Мирабо, као што се свет увек интересује за господске скандале. Графица Мирабо износила је писма у којима је маркиз Мирабо ружио свога сина и називао га мајмуном, курјаком, и лисицом сједињеним уједно. Граф Мирабо износио је писма која је графица Мирабо писала свом љубавнику. Публика се топила од милине, што види једнога графа украшена неколиким животињским називима, и једну графицу доказану прељубницу. Узимајући све у обзир, Мирабо се налазио у горем положају него његова жена. Поред свих својих мана, она није била извикана. На против, стожер најбољег друштва у Ексу, она је имала велики број угледних пријатеља, и њен заступник пред судом био је први адвокат провансалски, Порталис, који ће се доцније прославити као један од уредника Наполеоновог законика. Што се тиче Мирабоа, он је тек био изишао из Венсенског затвора, и тек био

оборио своју смртну пресуду. Био је озлоглашен као рђав син и као рђав муж. О његовим љубавним скандалима и његовим дуговима причале су се бајке. Да такав човек, у име породичног морала, гони своју жену судским путем да му дође натраг, изгледао је највећи цинизам. Врх свега још, своју ствар дошао је сам да брани пред судом, и ако није имао ни правне спреме ни адвокатске праксе. Уз пркос свима тим неповољностима, он је, у великом беседничком двобоју са Порталисом, остао победилац. Порталис је бранио туђу ствар с хладном адвокатском вештином. Мирабо је бранио своју властиту ствар са свом жестином једног беседника за масу. Порталис га је лично напао. У свом одговору он је Порталиса сравнио са земљом. Пошто је одао хвалу адвокатском реду уопште, узео је Порталиса на нишан посебице као једнога адвоката који нема ниједне добре особине свога реда. Његов је ударац био тако јак и безобзиран, да је Порталис пао у несвест и изнет из суднице.

Та јужњачка публика у Ексу пљескала је Мирабоу као махнита. Ње се није тицало која страна има право, него која се страна бори са више вештине. Као што италијанска публика пљеска добром тенору, или шпанска добром тореадору, без обзира на његов приватни живот, тако је и провансалска публика пљескала великом беседнику Мирабоу, без обзира на закључке који су се из његове брачне парнице имали извести о његовом карактеру. Зато се и могло десити да он парницу изгуби, а популарност увећа Име му је постало чувено у целој Провансалској; о његовом говору пред судом причало се годинама; 1789, када се кандидовао за посланика, он је још затекао трагове те своје популарности.

VIII

Маркиз Мирабо дигао је руке од свога сина, када је његовом сину пропао покушај измирења са женом. Шта му је требао један син који није био у стању наставити лозу Мирабо? Напуштен од оца, Мирабо је могао радити шта је хтео, и прве дане тог независног живота употребио је рђаво. Предао се уживањима и почео правити нове дугове. То су му биле две сталне слабости: неумерена потреба за женом и неумерена потреба за новцем. Његов је отац тврдио за њега да је ниску чулност и бесно распикућство наследио од своје мајке. Његова је слабост према женама била патолошка, као наслеђено лудило и „нечиста крв". Када би жене биле у питању, он није знао више шта ради, и био је готов на све дрскости и на све нискости. Љубав је код њега била болест и помама: он је физички луд, говорио је његов отац. С новцем је било исто тако: трошио је, расипао, задуживао се не као лакомислен човек, него као лакомислена жена.

Баш онда када је изгледало да ће опет ударити странпутицом, он је пао у руке једној жени која га је годинама чувала и водила као неки добри дух. То је била госпођа де Нера, једна Холанђанка, лепа, млада, и добро васпитана. Она се препала када је први пут угледала његову грдну ружну главу, али је доцније владала њиме као дететом. Осетила је у њему гениалног човека, коме се дивила, и у исто време пропалицу, на кога се сажалила. Кротка и разумна, унела је реда у његове финансије, и, као да би била његова законита жена, створила му мирну породичну средину. Мирабо је њу волео с више душе него иједну жену дотле. Тај бујни мрки јужњак осећао се од ове мирне плаве жене са Севера укроћен, и од својих злих страсти исцељен.

Од 1784, када је коначно прекинуо с оцем, па све до 1789, када се састала Народна Скупштина, Мирабо је тумарао на све стране, тражећи једну кариеру коју није могао наћи. Стална му је жеља била да уђе у дипломатију; он је више волео да „ради“ него да „размишља“, и после војске дипломатија је највећма задовољавала ову потребу активности. Влада није показивала много воље да га у дипломатију прими; једва 1786 добио је једну мисију у Пруској, па и то није била права дипломатска мисија. Он је послан у Берлин као незванични поверљиви агент, потчињен тамошњем француском амбасадору. Тај неугледни и уз то

слабо плаћени положај примио је у нади, да ће својим извештајима убрзо доказати своје способности, и да ће онда бити постављен за посланика на коме мањем немачком двору. Његови извештаји, објављени доцније под називом „Тајна историја Берлинског двора“, били су много бољи него извештаји француског амбасадора. Ипак Влада га је остављала и даље у положају тајног и потчињеног агента. Он је изгубио стрпљење и вратио се у Француску почетком 1787.

Остављајући на страну то кратко бављење у дипломатији, Мирабо је све време до почетка Револуције провео као независни публицист. Он је објавио велики број беседа, мемоара, памфлета најразноврсније садржине. Тврдило се да већину тих ствари није писао сам, и да је био један од највећих књижевних лопова за које се зна. Истина је, да је Мирабо често радио на основу грађе коју су му други прикупили; напр. сву грађу за његово највеће дело „Пруску монархију“ прикупио је и средио немачки официр Јакоб фон Мовиљон. Ипак зато о Мирабоу се не може говорити као о књижевном лопову Сви ти секретари који су свршавали за њега већи део посла, стајали су под његовим надзором и упутствима; он их је у пуном смислу речи руководио и био њихов шеф. Треба само видети шта је са Мовиљоном радио. Не само да га је стално гонио на посао и уливао му једну енергију коју овај није имао, него му је још из-

давао тачна упутства како и о чему да прикупља грађу. У „Пруској монархији“ има читавих делова од Мовиљона, али сви су ти делови написани по детаљном плану Мирабовљевом. Целу замисао књиге и њен склоп дао је Мирабо; Мовиљон је имао само да довуче грађу. Он је сам осећао да би његово знање пруских ствари остало бесплодно, да није било Мирабоа да то знање употреби и оживи. Ако су други сматрали Мирабоа за књижевног лопова, Мовиљон, који је с њиме радио, није га никада тако сматрао.

Мирабоу је било немогуће радити друкчије него са секретарима. Он је писао врло много, и то о најразноврснијим питањима. Он није стизао да та питања сва у појединостима проучи, и морао је остављати другима да му прикупе потребне податке. Захваљујући великој моћи асимиловања, он је убрзо владао тим податцима сигурније него они који су их прикупили, и одмах видео какав се и колики ефект може с њима постићи код публике. Међу његовим спасима има таквих који су за три четвртине написани од других, али што је увек његово, то су беседнички јака места. Да је Мирабо био научник, њему би ваљало замерити због оваквог начина рада, али он није био научник, него публицист, управо једна врста књижевног агитатора. Он је хтео да постигне непосредне резултате код публике, да разбије њене предрасуде, и да јој наметне нове идеје просветитељске

филозофије XVIII века. Он је себе замишљао у положају адвоката, коме је главно да добије парницу, па макар и помоћу факата и разлога које су му други доставили. Водећи своје парнице пред судом јавног мнења, он је држао да има право назвати својим сваки онај спис који је тек у његовој обради постајао способан да дејствује на публику.

Он је био жудан утицаја на јавно мнење, и хтео да му даје правац у свима питањима дневне политике. Те многобројне брошуре које је издавао, вршиле су у ствари посао једних новина. Мирабоа треба схватити као великог директора листа, баченог у време када се нису могле издавати новине него само брошуре. Онда постаје јасно зашто је толико радио са секретарима: његови секретари, то су били његови „сарадници“.

Публикујући без престанка, Мирабо је постао познат више или мање у целој Француској. Он није изгледао обичан публицист него једна велика радња за израђивање политичких списа: толика количина штампане хартије уливала је поштовање, и плодност се Мирабовљева сматрала као знак његове снаге. У обавештеним круговима шапутало се, да је његово име само фирма иза које стоји читава војска књижевних најамника. Ипак, створити такву фирму, није могао сваки: узет само као импресарио, он је заслуживао да се о њему води рачуна.

У колико познатији, он је постајао и смелији. Последњих година пред Револуцију, није се устручавао ни мало, и нападао је моћне министре и велике финансијске компаније колико се у то време спутане штампе могло највише. Тим нападима хтео је да разголити политичку поквареност тадашњег режима и опсенарство његових финансија. У то време, важио је као један од најопаснијих памфлетиста, који има тешку руку, и чије ударце ваља избегавати. Поједини министри кришом су тражили везе с њиме, мазили га и митили. У очи Револуције опозиција се није могла водити на непосреднији начин него што ју је Мирабо водио, — и још пре састанка Скупштине од 1789 он је стекао глас великог опозиционара.

IX

У својим брошурама, Мирабо се највише бавио питањем „ажиотаже“. Под тим именом разумело се, у његово време, вештачко дизање берзанског курса које су поједине компаније вршиле у корист својих акција. Мирабо је осуђивао ту радњу, и као финансијер и као моралист. Као финансијер био је незадовољан с тога што су приватне банке посредством ажиотаже привлачиле капитале к себи и отежавале пласирање државних зајмова. Као моралист, био је незадовољан с тога што се ажиотажом уносио дух коцке у цео привредни живот. Мирабовљеве брошуре имале су осетног дејства; на пр. акције једне банке које су берзанском игром подигнуте на 800 ливара, Мирабо је, за десет дана, оборио на 420 ливара. Један публицист од таквог утицаја на берзи могао је, проповедајући финансијско поштење, напунити себи џепове. Али Мирабо је узимао озбиљно своју улогу берзанског Катона, и осуђујући ажиотажу, није играо сам на берзи. Ово чистунство изненађује код њега који је тако лако правио дугове, и уопште био неисправан у новчаним стварима.

У борби против ажиотаже, он се сударио са Бомаршеом, писцем „Севиљског берберина“ и „Фигарове свадбе“. Мирабо је напао друштво париских водовода. Бомарше, берзанац и заинтересован у пословима тога друштва, узео је да му одговори. Бомарше је био духовит и дрзак; Мирабо плаховит и немилостив: борба мајмуна и леопарда, у којој је мајмун за трен ока растргнут. Мирабо је упутио Бомаршеу једно страховито писмо, које се завршивало речима: „Гледајте у будуће само то, да заслужите да будете заборављени“. У полемици Мирабо је имао најопаснију од свих моћи, а то је да противника узме с висине. Није изгледало ни да се љути ни да мрзи, изгледало је нешто горе: да презире. И ако сам сумњивог морала и рђавог гласа, он је узимао тон и начин неумитног моралиста. Овај јужњак није осећао разлику између стварности и својих ма-

штарија: када је хтео представљати једног моралиста, он је бар за тај тренутак веровао да је доиста такав за каквог се издаје. Овакве илузије нису ретке код великих глумаца.

После напада на ажиотажу приватних компанија дошли су напади на државну ажиотажу, коју је водио министар финансија. Мирабо је осуђивао министра због непрестаног задуживања. Са сваким новим државним зајмом, министар је пристајао на све теже услове. Пољопривредна, трговачка, индустријска предузећа нису више могла доћи до капитала; намамљен зеленашким интересом, капитал се улагао поглавито у државне зајмове. На берзи, са државним хартијама терала се безобзирна коцка, — и милиони, у место да се употребе производно, само су прелазили из једнога портфеља у други. Са својим зајмовима држава је постала највећи подстрекач коцке у земљи. Сви министри финансија пред Револуцију живели су у заблуди, да се ванредни ратни издатци могу покрити искључиво зајмовима, без икаквих нових пореза. Они су веровали у чаробну моћ кредита, као да је он у стању претворити папир у злато. Они нису били начисто с тиме, да ће се тај папир за који се данас добило злато, морати једнога дана опет исплатити златом, и да ће се онда морати установити нови порези, који ће пасти тим теже што су се дуже одлагали. Ако се не би хтело то, морало би се огласити државно

банкротство, што би била смрт државног кредита, изазвана његовим властитим претераностима.

Шта је Мирабо предлагао као спас државних финансија, које су се доиста налазиле у критичном стању? Предлагао је једну политичку меру: сазивање Народне Скупштине. Држава је притиснута огромним дугом; он се не може исплатити без нових пореза, а они се не могу установити без Народне Скупштине. Ништа не би тако подигло јавни кредит као Народна Скупштина. Сада, министри закључују зајмове за које не знају како ће их платити: зато морају пристајати на зеленашке услове. Народна Скупштина, која је у стању покрити сваки зајам новим порезима, не би морала пристајати на такве услове. Крајње је време да сам народ, кроз своје представништво, призна тај дуг који су његови министри финансија направили, — и да „министарски кредит“ претвори у „државни кредит“, који је много јачи. Треба имати пред очима пример Енглеске: та земља парламентарног режима има у исто време најбоље уређене финансије.

Први Мирабовљеви напади на министра финансија били су почетком 1787. Од тада његова публицистичка радња има један главни циљ, а то је сазивање Скупштине. Тражећи Скупштину ради решења финансијског питања, он није мислио да се њен посао сврши решењем финансијског питања. У то време, међу пријатељима реформи у

Француској било их је доста који су имали у виду само економно-финансијске реформе. Мирабо је ишао даље, и тражио политичке реформе. „Француској треба уставност.“ Од апсолутне монархије она има да постане уставна монархија као Енглеска, са годишњим Скупштинама и са слободном штампом. Слободној штампи приписивао је нарочиту важност. „Одузмите слободу штампе Енглеској, па је дајте Турској: Енглеска ће постати Турска, а Турска Енглеска“... Новинар и беседник, Мирабо је тражио Народну Скупштину и слободну штампу донекле и зато, што су му те две установе биле лично потребне да би своје способности у пуној мери показао.

X

Народна Скупштина била је сазвана за 1789, али не као Народна Скупштина у данашњем смислу, него као Скупштина три сталежа — племства, свештенства, и грађанства.

Мирабо био је решен да се кандидује у Провансалској, али баш у очи избора направи нов скандал, и то опет због једне жене. Под јесен 1788 био је прекинуо са госпођом де Нера, и везао се са женом књижара Лежај. Њему је требало новаца за изборе, новаца је требало и брачном пару Лежај, и госпођа Лежај га наговори да изда као књигу оне поверљиве извештаје које је, у

своје време, слао француској влади из Берлина. Таква сензациона ствар могла је рачунати на сигурну прођу, нарочито под примамљивим и индискретним називом: „Тајна историја Берлинског двора“. И данас још, кад би неко на овакав начин објавио поверљиве дипломатске акте, то би био велики скандал; може се мислити какав је то скандал био у XVIII веку, када се у дипломатским пословима одржавала много већа тајанственост него данас. По наредби владе, Мирабовљева је књига јавно спаљена од џелата. Против њега лично није се предузимало ништа, јер је књига објављена без његова потписа, али они министри који су дотле имали везе с њиме, прекинули су те везе. Чак и пријатељи стали су окретати главу од њега. На њега се дигла општа повика као на крајње несавесног човека, и он је изгледао коначно проигран.

Он сам узимао је целу ствар олако, и водио је изборну борбу у Провансалској, као да му се у Паризу није ништа десило. Он је желео да уђе у Скупштину као представник провансалског племства, али оно није хтело да чује за њега. Поред овог личног питања било је и једно начелно, на коме се он сукобио са својим састалежницима. Сазивајући Скупштину, краљ је прописао да ће грађански ред сам за себе имати толико представника колико оба повлашћена реда, племство и свештенство, заједно. Провансалско племство било је незадовољно овим краљевим прописом.

Мирабо је, међутим, доказивао да у Скупштини сви сталежи имају бити заступљени *сразмерно својој социалној важности.* Важнијем сталежу треба дати више представника него мање важном. Скупштина је за један народ оно што географска карта за једно земљиште: она мора садржавати не само све његове делове, него их мора још приказивати тачно у оним размерама које између њих у стварности постоје. Грађански ред, који је био друштвено важнији и од племства и од свештенства, имао је права да у Скупштини буде јаче представљен него сваки од ова два реда понаособ.

Провансалско племство напротив сматрало је да су повлашћени редови, баш зато и повлашћени, што су друштвено важнији од грађанског реда; по њиховим појмовима, у Мирабовљевом резоновању већ је полазна тачка била погрешна. У ствари, Мирабовљеве су идеје биле револуционарне. Он је важност појединих редова одређивао по њиховој улози у модерном друштву, а не по њиховим историјским повластицама. Посредним начином, он је све историјске повластице огласио за застареле. Провансалско племство, коме се придружило и провансалско свештенство, скочило је на Мирабоа као на „непријатеља јавног мира", који проповеда „превратне идеје". Мирабо је одговорио једном брошуром у којој се, и ако племић, изјавио за грађанство против племства. У очи велике борбе сталежа која је предстојала,

он је остављао свој сталеж и прелазио на страну народа. Он је писао, да су племићи увек немилосрдно гонили пријатеље народа који би се, једном срећном случајношћу, јавили у њиховој средини. Грах, на пр., био је убијен од патрицијa, али, по законима неумитне правде, он је брзо добио осветника у Марију, који је сломио моћ племства. Мирабо се с тога не чуди граји коју је племство подигло против њега, и неће се дати збунити. Он је један од првих почео борбу за народна права, научио је на много веће опасности, и за цело неће попустити у последњем часу, када је победа већ ту. Био је, јесте, и биће до гроба заточник политичке слободе, заточник уставности.

„Тешко повлашћеним редовима, ако то значи бити већма пријатељ народа него пријатељ племића, јер повластице пролазе, а народ живи вечито!"

Овај одговор учинио је силан утисак на провансалску публику, којој је Мирабо био познат још од своје брачне парнице. Са својом бујном маштом, та се публика могла за трен ока одушевити за једну идеју или за једног човека. Граф Мирабо постао је преко ноћ популаран у целој Провансалској као пријатељ народа насупрот свом властитом сталежу, одметник од племства, нови Грах и нови Марије. Ту на југу, људи имају нарочиту способност да својим осећањима даду театралног израза: они су вештаци у приређивању

народних светковина. Када је, после прекида са племством, Мирабо долазио у Екс, њега је народ већ од пете поштанске станице дочекивао и поздрављао. Пред самом вароши чекали су га општински часници; унутра у вароши, силан свет. Не само цео Екс, него и цела околина слегла се да га види. Било је неколико хиљада глава: и људи и жена и деце и војника и попова. Сва та узрујана гомила клицала је: „Живели Краљ и граф Мирабо!“ Ракетле су стале пштати чим се његов слуга указао, и после нису више ни престајале. Његова су кола јурила трком; гомила је трчала за њима и клицала. Излазећи из кола, он је, тако рећи, пао у наручје целога света; њега су грлили, љубили, засипали цвећем. У свој стан ушао је с музиком: једни флаутари и добошари ишли су пред њиме, а други за њиме.

Све се то поновило после и у Марсељу, али узимајући још веће размере, добијајући вид јавне свечаности, с учешћем грађанских и војних власти. Мирабо је ту дочекан боље него краљев брат, војвода Провансалски, који је раније долазио у Марсељ. Извикан у Паризу због „Тајне историје Берлинског двора“, Мирабо је у Провансалској био најпопуларнији човек. Колики је био његов углед, видело се онда када су у Ексу и Марсељу настали нереди због скупоће хлеба. Немоћна да нереде пресече, власт је затражила Мирабовљеву сарадњу. Прво у Марсељу, па онда у Ексу, он је дејствовао као први диктатор, узео сву власт у своје руке, повратио ред поглавито својим личним утицајем. Било је довољно да се појави у средини народа, па да се овај стиша; од њега јединог народ је хтео да слуша разлоге и прима савете. Мирабо је изгледао некрунисани краљ Провансалске.

Када су дошли скупштински избори, грађански је ред одушевљено прихватио његову кандидатуру. Одбачен од племства, он је од грађанства изабран за посланика на два места, — у Ексу и у Марсељу. У тросталешку скупштину он је улазио, дакле, као посланик плепса. Био је киван на своје другове из племства. Једном противнику који га је упоређивао са бесним псом, одвратио је: „И јесам бесан пас: повластице и деспотизам умреће од мог уједа“.

XI

Револуција је затекла Мирабоа као зрелог човека. Имао је четрдесет година, и то добро испуњених. Карактер му је био израђен, а погледи пречишћени.

Васпитан у физиократским идејама свог оца, он је био одлучан противник сувишног владања, и спас друштва није очекивао од начела ауторитета него од начела слободе. Гоњен тиранским оцем, држан неких седам година у тамници на основу писама с печатом, он је имао јаких лич-

них разлога да мрзи како деспотизам породични тако и деспотизам државни. Одбачен од свог сталежа, који му није опраштао ни породичне скандале ни либералне идеје, он није осећао никакве солидарности са племством, и био је жељан да му се освети. Стари режим, — режим пре Револуције, — познао је с његових најтамнијих страна, кроз његову деспотску полицију, његову тајну дипломатију, његове берзанске спекулације и несолидне државне зајмове. Цео му је режим изгледао обесан, неморалан, и сав труо. Под тим режимом он није правио никакву кариеру: са својим огромним енциклопедијским знањем, и са „радном снагом једног кентавра", како је његов отац говорио; са свим својим животним искуством, први међу публицистима и беседницима свога доба, он није доспео ни до чега. Једва је добио положај тајног дипломатског агента, па и то само за кратко време. Њему је изгледало да за његове велике способности нема примене у тадашњем друштву, и да у њему никада не може дати своју праву меру. Мучен страховитим самољубљем, он је из свег срца призивао једну основну друштвену промену: само је она могла избацити на врх такве људе као он, који су већ били почели тонути на дно. Револуција је била за њега лична потреба. Гоњен од власти, извикан у свом властитом кругу, талент непризнат и неупотребљен, он је био управо од оне врсте људи од које се праве бунтовници.

У велике борбе Револуције улазио је добро потпасан. За време дугог тамновања, с великом страшћу читања и ретком снагом памћења, он је прочитао и запамтио невероватно много. Међу политичарима Револуције било их је који су поједине ствари знали боље од њега, али није било ниједнога који је знао више ствари од њега. Он је путовао доста, познавао две с политичког гледишта најинтересантније земље, Пруску и Енглеску; имао о обема детаљна знања из прве руке. У Пруској равговарао се са Фридрихом великим, и био скоро интиман са његовим братом, принцом Хајнрихом. У Енглеској имао је познанства у свету политичара и аристократа; између других познавао је и Едмонда Берка, великог парламентарног беседника, који се доцније прочуо нападима на Француску револуцију. Он је прошао кроз најразноврсније средине: био у најбољем друштву, а био и у најгорем; говорио с краљевима, а имао посла и с тамничарима. Дружио се са свима врстама људи који имају утицаја на политички живот једне земље, — са министрима, дипломатима, војницима, полицајцима, финансијерима, књижевницима, новинарима. Био је искусио све могуће приватне недаће и скандале; свађао се и с оцем и с мајком и са женом; био затваран и осуђиван; имао парница, двобоја, љубавних заплета и дугова сувише и за једну личност из романа. У тим борбама и тешкоћама он се прекалио и изоштрио. Умео

је и да пише и да говори, и то како му је када требало, — и с адвокатском вештином, и с дипломатским тактом, и с беседничким одушевљењем. Његова умешност опхођења била је за причу. Знао је и са људима и са женама, — и са господом и са фукаром, — и са појединцима и са гомилом. Знао је чак и са зајмодавцима и са тамничарима, — двема врстама људи са којима је најтеже изаћи на крај. По речима свог оца, имао је „страшан дар фамилиарности", умео да натури свој разговор и своју интимност коме је год хтео; према њему је било немогуће остати розервисан и одржати етикету. Умео је као мало ко да разговара, да свога сабеседника за час прелиста и извуче из њега све што му је требало. Мовиљон, који га је добро знао, каже да нико није умео тако да се игра с људима, и да их наведе да мисле, верују, говоре, раде све шта он хоће. И ако сам без много компаса, неуредан и лакомислен, он се наметао другима за вођа и управљача силом своје речитости, интелектуалне живости, и једне прилепчиве смелости и разметљивости, на начин гениалног шарлатана... Он је имао једну присебност, једну унутрашњу мирноћу која је изненађивала код тако страсне и необуздане природе. „Поред све моје плаховитости", говорио је он, „ја сам у основи флегматичан". Та флегматичност, појачана свакојаким искуствима његова бурног живота, била је узрок да га никаква опасност и

неприлика није могла збунити и уплашити. Такав какав, и са књишким и са практичним познавањем људи и живота, спајајући са плаховитошћу и смелошћу гипкост и хладнокрвност, он је био потпуно припремљен за искушења Револуције.

Његова је несрећа била само то, што је већ пре Револуције проиграо своје добро име. Против њега било је издано не мање него седамнаест писама с печатом; био је осуђиван на смрт; његов властити отац морао је тражити да га затворе, а његова властита жена да је од њега одвоје. Ипак, поред свих тих скандала, он није морао постати толико озлоглашен колико је постао. У XVIII веку владала је општа распуштеност, и људа су доста гледали једни другима кроз прсте. Али њему се, поред осталих порока, приписивао један нарочити порок који се ни у XVIII веку није јавним радницима опраштао: то је била поткупљивост. У добро обавештеним круговима веровало се да се од Мирабоа може за новац добити све, и да он никада не говори и не пише из чистих побуда. Ево зашто се утврдило ово веровање. Прво, он је био јако задужен и увек потребовао новаца; за задуженог човека не тражи се много доказа, па да се верује у његову поткупљивост: сиромах човек готов ђаво. Друго, он је много писао о берзанским пословима, и нешто од оног рђавог гласа који је у то време пратио те послове, прешао је и на њега. Свету није ишло у главу да се о

берзанским пословима, на којима се иначе толико зарађује, може писати незаинтересовано. Мирабо је, мислило се, мора бити од неког добро плаћен, баш да је ствар коју је заступао, била сама по себи поштена. Треће, он је примио ону поверљиву мисију у Берлину. У њој није било ничега нечасног, али његови су савременици налазили да се он њоме компромитовао. По њиховом мишљењу, то је била мисија „плаћена, потчињена, шпијунска.“ Четврто, имао је онај скандал са „Тајном историјом Берлинског двора.“ Објављивање те књиге сматрано је као издавање државне тајне; говорило се: „када је Мирабо у стању државну тајну издати, он је у стању све учинити; за њега нема ничега светога.“ Чак се причало, што није било истина, да је Мирабо уценио владу да ће објавити ту књигу, ако му се не положи једна сума; сума је била положена, а он опет књигу објавио.

У ствари, Мирабо није био поткупљив у том смислу у коме се узимало. Он није хтео писати против својих уверења. Али, без икаквих сталних прихода, принуђен да живи од свога пера, са великим потребама и са навикама трошења, он је пристајао да у питањима која га се нису много тицала, пише онако како му се плати. Ма да књижевни најамник, он је имао извесних начела од којих ни по коју цену не би попуштао. Када су она била у питању, он се показивао савршено непоткупљив, — и отуда долази да је и под старим

режимом био један од главних нисаца опозиције, и ако се опозиционарство у то време није ни најмање исплаћивало. Он је имао сувише духовне самосталности и поноса; у његовом писању осећа се сувише јединства правца и начела да би се могло веровати да је он доиста био „плаћено перо.“ Али, и ако поткупљивост Мирабовљева није у истини постојала, то му није ништа вредило, кад се у њу веровало. Колико је год његов талент био цењен, толико је његов карактер био презрен. Министри су га радо призивали, хтели да чују његово мишљење, и да се користе његовим саветима; али, чим би он затражио посланство на страни, они би узимали какав било изговор да га одбију. Они нису смели да му повере ниједну мисију службеног карактера. Он је био за њих једна личност из политичког „полусвета“, с којом се ради само на парче, више или мање кришом. Он је имао све услове који се траже за велике политичке улоге, осем једнога јединог: није уживао моралног угледа. Тај последњи услов био је битан: у политици се пре може успети с малим способностима него с рђавим гласом.

Ипак, и тако озлоглашен, он је у очи Револуције представљао једну силу. Држао је читав штаб секретара; његово предсобље пуно света као код каквог великог адвоката или лекара; његова преписка тако огромна, да је на пр. првих дана Скупштине само у току једне недеље имао

да плати хиљаду динара поштарине... Његово је име било баук за министре и за финансијске компаније. Сматран је за тако опасног да је један министар хтео пошто пото спречити његов избор за посланика, и сасвим озбиљно предлагао краљу да се Мирабо затвори и пошље чак у Источну Инђију.

Он се носио богато, раскошно, разметљиво, неукусно, с огромним обојеним дугметима на капуту и исто тако огромним копчама на ципелама. Његови манири били су пре манири једног скоројевића него једног коленовића; комплименти претерани, а клањање сувише подвучено. Имао је нечега од оне надмене свечаности и глумачког господства којим се одликовао лорд Чатам, али то је трајало само док не би почео говорити: тада би за час нестала та маска парадног опсенара, и остао само један јужњак са живим покретима, брзом фамилиарношћу, огромним премда наивним самопоуздањем, — и са неусиљеном речитошћу, која је готово физички дејствовала на слушаоца, улазила у њега као неки флуид. Ако га је овај у први мах примао с неповерењем као безочног авантуриста који се продаје за великог господина, сада је био потпуно под његовом чари, и био готов да види у њему једног гениалног човека страшно оклеветаног.

Мирабо је био не врло висок, али врло широк и здепаст, са неизмерно великом главом, која

је изгледала још већа због огромне косе, јако коврчаве и растресене, налик на лавовску гриву. Лице му је било тамно и роаво, и сви говоре о његовој страшној ружноћи, али то је била ружноћа силна и интересантна, која је само још јаче привлачила пажњу. Када је једна скупштинска депутација, у којој се налазио и Мирабо, била код Луја XVI, краљ је све време посматрао само Мирабоа, и није одвајао очију од те велике косматe главе и тога страшног роавог лица.

Он је имао велике граорасте очи са ватреним погледом испод тешких спуштених капака; црте лица фине и енергичне, које су одавале стару расу и господско порекло. Имао је високо уздигнуте обрве, дуге и лепо оцртане, изразите као и саме очи. Његов отац не говори о његовом „грозном погледу“, него о његовој „грозној обрви“. Имо је врло фине усне, дуге и танке, са нечим горким и презривим. На целом лицу био је један израз велике смелости и мирноће, појачан затуреним држањем главе, пуним самопоуздања.

XII

Још пре састанка Скупштине, Мирабо је покушао да се начини једним од управљача јавнога мнења. Био је уверен да ће на Скупштини доћи до борбе између грађанског реда и повлашћених сталежа, и да у тој борби грађански ред не може

успети без потпоре народне масе ван Скупштине. Он је обратио нарочиту пажњу на штампу као на најјаче средство утицаја на публику, и покушао је одмах да покрене једне новине. Штампа, истина, није била слободна. Али ту тешкоћу он је за час отклонио једним смелим покретом. Сматрао је просто да је цензура обустављена услед сазива Скупштине, пошто без потпуно слободне штампе рад Скупштине не може бити стављен под надзор публике Не тражећи претходно одобрење власти, почео је издавати „Дневник Тросталешке Скупштине“, и рукопис тога листа није хтео подносити на цензуру. „Дневник“ је одмах забрањен, али Мирабо, који се никада није заустављао на пола пута, продужио је свој лист под новим именом: „Писма графа Мирабоа његовим бирачима“. Он је чикао власт да забрани преписку између једнога посланика и његових бирача; ставити ту преписку под цензуру, значило је изиграти цео представнички систем. Јавно мнење стало је уз Мирабоа, и његове новине власт није више смела ни забрањивати ни цензурисати. Пре него је слобода штампе узакоњена, Мирабо ју је сам себи извојевао. Он који је држао главу високо и онда кад је био обичан публицист, — сада када је постао народни посланик, није више презао ни од чега, него је ишао напред са бруталном сигурношћу.

У исто време када је тражио везу са јавним мнењем, он ју је тражио и с двором. Поред свега свог слободоумља он је био монархист, и држао да сва зла Француске долазе од министара и повлашћених редова, а не од краља. Министри су се толико осилили да су чак и краља потчинили себи. Он је био играчка у њиховим рукама; они, пак, имали су пред очима само своје личне и котеријске интересе. Владалачки апсолутизам изметнуо се у деспотизам себичних дворана. Као год министри, тако су се исто и повлашћени редови осилили. Сасвим су заборавили на своје дужности, и говорили само о својим правима, као да они не постоје ради државе, него држава ради њих. Кад год би краљ покушао какву реформу која се косила с њиховим повластицама, повлашћени би се редови одмах узбунили, и краљ би се повлачио пред њиховим отпором, као да би њихове повластице биле нешто неприкосновено.

По Мирабовљевом мишљењу, краљ је био немоћан и према повлашћеним редовима и према министрима само стога, што се одвојио од народа. Стара апсолутна монархија створена је онога дана када је краљ, потпомогнут грађанством, успео савладати племство. Савез с народом начинио је краља тако јаким да се могао уздићи изнад повлашћених сталежа као апсолутни господар. Али, у току времена, племићи су се претворили у дворане, окружили краља са свију страна, одвојили

га од народа, и под краљевим именом узели да владају они. Препороћај монархије захтевао је да се краљ наново удружи с народом против племства.

Мирабо је имао на уму Данску револуцију од 1660. Краљ је тада, потпомогнут грађанством и свештенством, успео да ослободи своју власт свих ограничења која су му раније наметнута једним сувише јаким племством. Дотле биран и зависан од једног племићског сабора, краљ се тада начинио наследним и апсолутним. Мирабо је желео да се сличан државни удар изврши и на француској Скупштини. Удружен с народом, краљ би збрисао повластице повлашћених редова, и на тај начин ојачао своју власт, која је тим повластицама била сужена и ограничена. Народ, који није имао ништа против краља него само против повлашћених редова, једва би дочекао да се прикупи око краља као око свога вођа у борби против повлашћених редова. Вођ народа, краљ би постао господарем оне огромне политичке моћи која се код народа налазила, — и њему нико више не би смео ништа.

По Мирабовљевом мишљењу, краљ је имао да руководи Скупштину, узимајући сам иницијативу за све потребне реформе. Пред њу је требало изаћи са готовим програмом. У првим тренутцима, док Скупштина не би израдила свој програм, она би оберучке примила краљев програм,

ако би он био колико толико либералан. Руковођена озго, Револуција би се свршила брзо, за неколико недеља, и то без већих потреса. Мирабо је имао јаких склоности ка просвећеном деспотизму. Био је истога кова од кога велики министри и реформатори XVIII века, један Помбал, један Аранда, један Струензе, који су најосновније промене у држави изводили из свога кабинета, путем указа.

Ако се не би пошло овим путем који је он препоручивао, Мирабо је предвиђао велике тешкоће и опасности. Остављена сама себи, Скупштина ће изазвати страховите потресе; повлашћени сталежи и грађанство ухватиће се одмах у коштац, и само је то довољно, па да настане велики вашар. Скупштина је „пуна лудих глава, пуна неискуства и занешењаштва“. Њој је неопходно потребно да је неко води; она сама нема компаса.

Мирабо се обраћао министрима, и питао их да ли имају план с којим ће изићи пред Скупштину: ако је тај план добар, он ће га одмах прихватити. Министри нису имали плана. Они су ишли у Револуцију као у маглу. Пошто су сазвали Скупштину, они су чекали да виде шта ће она урадити. Они су испуштали иницијативу из својих руку, и нису увиђали да Скупштина, ако је не буду они руководили, неће узети сама од себе један правац који ће њима бити по вољи.

XIII

Кад се Скупштина састала, сталежи су се сукобили један с другим већ на питању о оверавању пуномоћстава. Грађански ред, или, како се онда звао, трећи ред, тражио је да се пуномоћства овере у заједничкој седници. Повлашћени су редови желели да сваки ред за себе овери пуномоћства својих чланова. На овом претходном питању имало је да се расправи, да ли ће Скупштина остати једна, или ће се поделити на онолико домова колико је имала сталежа. Грађанство је бројало око 600 посланика; племство и свештенство свако око 300. При заједничком гласању та два реда не би могла надгласати грађанство; при одвојеном гласању, племство и свештенство стајали би према грађанству као два према један. Ето зашто је било важно знати, да ли ће Скупштина решавати у заједничким или у одвојеним седницама, — да ли ће гласати по главама или по сталежима.

Насупрот старим обичајима, двор је дао трећем реду два пута толико посланика колико сваком другом реду посебице. По овоме се могло мислити, да је двор за гласање по главама, јер при гласању по сталежима трећем реду његова бројна надмоћност не би вредила ништа. Али, када се Скупштина састала, двор је оставио сталежима да сами расправе питање о начину гласања, — и они су одмах дошли у сукоб.

Мирабо је мислио да краљ треба да се изјави за гласање по главама: та би га изјава начинила тако популарним да би му трећи ред с пуним поверењем оставио даље вођство Револуције. Знајући краљеву неодлучност, Мирабо је намеравао да га једним препадом натера да се за гласање по главама изјави. Приликом свечаног отварања Скупштине, Мирабо је хтео узети реч одмах после краља, и поставити сасвим из небуха питање о начину гласања. Држао је да краљ, притеран уза зид, не може одговорити друкчије него у корист трећег реда. Мирабо није знао како да дође до речи у једној седници искључиво намењеној отварању Скупштине, — и у којој нико није смео говорити без нарочитог одобрења краљевог. Најзад се решио да узме реч, не тражећи допуштења ни од кога. И доиста, чим је краљ свршио говор, Мирабо је устао са свога места, али у том тренутку дигао се и краљ, — и седница је била закључена. Све ово сведочи о великој политичкој увиђавности Мирабовљевој, али у исто време и о његовом великом самопоуздању и дрскости. Узети на свечаној седници реч одмах после краља, и то без његовог допуштења, и покушати препад на њега, то је могао само човек крајње смео, управо безочан.

Посланици трећег реда тражили су од првог дана, једнодушно, гласање по главама. Они се нису слагали само у питању тактике. Њихова је десница

мислила да лепим начином склони повлашћене редове на попуштање. Њихова левица није хтела да преговара са тим редовима, већ да кида. Она је наваљивала да се трећи ред и без њих конституише као Скупштина, и да им остави рок до кога имају доћи у заједничку седницу. Ако они не би попустили пред тим ултиматумом, трећи би ред почео и без њих да ради као једина законита Скупштина.

Мирабо није одобравао ни тактику деснице ни тактику левице. Он није био за преговоре с повлашћеним редовима, али је, с друге стране, налазио да трећи ред још није тако јак да сме упућивати ултиматуме. Требало је причекати неко време, док се јавно мнење не би узбунило против повлашћених редова, који својим тврдоглавством ометају конституисање Скупштине. Ако би, напротив, трећи ред похитио с ултиматумом, публика би могла видети у томе револуционарни покушај трећег реда да приграби себи сву законодавну власт. У место да се обрне против повлашћених редова, публика би се обрнула против трећег реда. Сви противници реформе једва би дочекали ову прилику да саветују краљу распуштање једне Скупштине чије револуционарне тежње и само јавно мнење осуђује.

Речју, Мирабо није хтео да се хита. Трећи ред требао је добро да одмери своју снагу пре него учини одсудан корак, и најбоље је било да

остави времену да за њега ради. У току изборне борбе Мирабо је изгледао плаховит трибун, који ће, чим се Скупштина састане, јурнути на повлашћене редове. Када се Скупштина састала, он се променио у врло опрезног тактичара, који препоручује да се повлашћени редови победе стрпљењем. Његов говор у овој прилици био је необично очишћен од фраза: једна дуга, врло стегнута аргументација, с нечим хладним, суптилним, и по мало перфидним, — више говор једног патрицијa него једног демагога.

XIV

Скупштина се састала 15 маја, а претходно питање о оверавању пуномоћстава није била у стању расправити ни до 17 јуна. Тога дана, трећи је ред нашао да је било доста чекања, и окуражен придоласком неких чланова свештенства, он се конституисао под именом „Народне Скупштине.“ Мирабо је предлагао друго име: „представници Француског народа.“ Хтео је избећи израз „nation,“ који се налазио у називу „Народне Скупштине“ (Assemblée nationale). Место њега је узео израз „peuple“ (Représentants du peuple français), израз растегљив, који се могао тумачити и у смислу целог народа, и у смислу „пука“. У овом другом случају означавао би само трећи ред без повлашћених редова. Мирабо је припремао одступницу

на случај, да повлашћени редови не буду хтели приступити овој Скупштини коју је трећи ред образовао. Скупштини је изгледало да он врда, и да јој натура једно име које је обележава као Скупштину једнога сталежа а не целога народа. Против њега се дигла страховита граја. „Хтели су да ме рашчереже“, писао је у једном приватном писму, „и протурали су гласове да сам владин човек“.

Ово име „Народна Скупштина“ Мирабо је сматрао као велику погрешку. Оно је сувише подигло углед и самопоуздање трећег реда: говорећи у име целог народа, трећи ред допуштао је себи ствари на које раније није смео ни да помисли. Сам краљ имао је муке да држи у равнотежи једну Скупштину која је сјединила у себи сву снагу народну. На тај начин, вођство Револуције могло је за час прећи из његових руку у руке Скупштине... На самртном часу Мирабо је говорио: „Ах, колико смо имали право, кад смо хтели спречити трећи ред да не прогласи себе за Народну Скупштину! Све зло дошло је отуда: после тога посланици су хтели да они управљају краљем у место он њима.“ По овоме се види, да Мирабо није био пријатељ народне суверености, и да се бојао њених револуционарних последица.

Краљ, пасиван све док се трећи ред није прогласио Народном Скупштином, ставио се после тога одједном у покрет. Он је узео на себе не-

захвалан посао да ту одлуку трећега реда поништи у интересу повлашћених редова. По његовој наредби, дворница Народне Скупштине затворена је и опкољена трупама. У исто време заказана је једна „краљевска седница.“ То се име давало заједничким седницама свих сталежа на којима је краљ читао своје посланице. Народна Скупштина бојала се да између ње и краља не дође до сукоба који би се завршио њеним распуштањем; затварање њене дворнице изгледало јој је један предзнак. Да би спречила своје распуштање, она се састане 20 јуна у ванредну седницу, ван своје дворнице, која је још увек била затворена. На тој седници, сви посланици положе заклетву да се неће разићи док прво не даду Француској устав: 17 јуна прогласили су се самовласно за Народну Скупштину, — а сада, опет самовласно, за уставотворну власт. У исто време, изјавили су унапред да се нађе дати растерати од краља. Од како је присвојио име Народне Скупштине, трећи ред се понашао као представник сувереног народа, који не прима заповести од краља. Мирабо није био задовољан током догађаја; заклетву од 20 јуна сматрао је као акт превремен и опасан; положио ју је само с тога да се не би одвајао од друштва.

Краљевска седница држана је 23 јуна. Краљ је обећавао читав низ реформи које би га, месец дана раније, начиниле народним идолом, али које су сада, када је Скупштина покренула уставно

питање, изгледале недовољне. У осталоме, добар утисак који су обећане реформе могле произвести, потрвен је тиме што је краљ позвао сталеже да у будуће решавају одвојено један од другога. На супрот трећем реду, који је покушавао образовати једноставну Народну Скупштину, краљ је хтео задржати старо сталешко уређење Народног Представништва. Он се обележавао као присталица повлашћених редова. Трећи ред имао је да бира да ли ће, по краљевој наредби, положити оружје пред тим редовима, или ће противстати и самом краљу.

Краљ се повукао из дворнице, праћен племством и свештенством. Та два реда хитала су да се одвоје у своје засебне сталешке скупштине. Трећи ред остао је и даље у дворници заједничке седнице: ниједан се његов члан није дигао с места, — што је већ био знак непокорности.

Редитељ дворских церемонија, маркиз де Дре-Брезе појавио се да опомене трећи ред да је краљевска седница закључена, и да га позове да се разиђе. Редитељ церемонија говорио је под шеширом: етикета је прописивала да се саопштења у краљево име чине под шеширом. Он је рекао: „Ви сте, господо, чули краљеве жеље...“ Тек што је он ово изустио, Мирабо је скочио: „Јесте, господине, чули смо жеље којима су краља други надахнули, али ви који не можете бити његов орган код Народне Скупштине, ви који немате

овде ни право присуства ни право гласа, ви нисте позвани да нас на његов говор опомињете. Међутим, да би се избегла свака неизвесност и свако разгађање, ја кажем да, ако су вас послали да нас одавде удаљите, ви сте требали тражити овлашћење за употребу силе. Идите и реците вашем господару, да смо се ми овде састали снагом народа, и да нас од наших места могу одвојити само снагом бајонета!“

Овај текст објавио је сам Мирабо у свом листу. Пишући после свршене седнице, он је, вероватно, написао, не само оно што је доиста био рекао, него и све оно што се накнадно сетио да је требало рећи. Има једно казивање да је он добацио маркизу де Дре-Брезе само ово: „Јесте, чули смо краљеве жеље, али, ако хоћете да нас растерате, морате употребити силу.“ Али, ма како да се Мирабо изразио, смисао је његових речи био један исти: он је јавно одрекао покорност краљевим жељама. Због тог бунтовног смисла, његов говор остао је славним у историји.

Сцена између Мирабоа и маркиза де Дре-Брезе описивана је толико пута, и то зацело не онаква каква је у истини била, него онаква каква је у машти публике прерађена ради што јачег истицања њеног историјског значаја. Маркиз де Дре-Брезе, дворанин лакомислен и надмен, излази пред трећи ред, уверен да ће његова појава „под шеширом“ и његово достојанствено поми-

њање краљевог имена бити довољно да растера ову гомилу „простака“. Он иде напред, сав свилен и у чипкама, с покретима лаким и гипким, не слутећи на шта ће наићи. Он није људски ни изговорио своју поруку, а већ се нашао прси у прси с једним човеком мрким, ружним, грлатим, који му из свега гласа довикује да се такве поруке не могу извршити без бајонета... Да би се појмило изненађење и запрепашћење маркиза де Дре-Брезе, треба замислити једног маршала двора, навикнутог на најстрожију етикету, кога би у један пут један неотесан човек ухватио и стао дрмусати. Маркиз де Дре-Брезе имао је толико присуства духа, да с уврећеним достојанством одврати Мирабоу да он с њиме нема никаква посла. Али, одмах затим, он се испред Мирабоа повукао, и то све назатке и на прстима, онако како се по етикети повлачило испред краља. Ова почаст коју је у својој забуни и нехотице одао Мирабоу, најбоље је показивала колико је његовом апострофом био поремећен.

Та апострофа остала је најславније дело Мирабовљева живота. И онај који не зна о њему ништа, зна ипак то, да је рекао краљевом изасланику, да се Скупштина не може више растеривати голим краљевим ауторитетом, него само силом бајонета. Та је апострофа постала, у неку руку, девизом новог доба у коме Скупштина није више клечала пред краљем као пред господаром,

него стајала усправно, као један с њиме равноправан чинилац, који за господара признаје само народ. Са својом апострофом Мирабо је био у практичној политици први гласник народне суверености.

Чудновато пада да се као тај гласник појавио баш он који се у претходним догађајима понашао онако умерено. Откуда, у једанпут, у првим редовима опозиције он који је дотле држао да се опозиција сувише захуктала, — он који није одобравао ни конституисање Народне Скупштине ни њено присвајање уставотворне власти. Откуда, у један пут, он, убеђен монархист, да отворено пркоси краљу, и да говори о њему у једном тону у коме се дотле нико није усудио да говори... Он је рекао маркизу де Дре-Брезе: „Идите и реците *вашем* господару...“ Краља Француске, дакле, Мирабо није признавао за *свога* господара.

Мирабо је био двострук, спајао у себи велику политичку интелигенцију и силан бунтовни темперамент. Да ли ће поћи за својом интелигенцијом или за својим темпераментом, то је решавала на крају крајева његова амбиција, која је била јача од свега другог. Кад год би му се учинило да се опозиционарском смелошћу може већма прославити него државничком разложношћу, он је, без устручавања, узимао став и тон опозиционара. То се десило и на седници од 23 јуна, кад је Мирабо осетио у један пут да је прошло време др-

жавничког одмеравања, и дошао час великих трибунских подвига.

Иначе, у своју одбрану, Мирабо је могао рећи да је он, истина, био монархист, али под условом да се краљ држи с народом, а не с повлашћеним редовима. 23 јуна краљ се појавио као бранилац повлашћених редова, — и било је разумљиво да, у борби против ових последњих, Мирабо не штеди више ни краља. Мирабо је хтео пошто пото да одвоји краља од повлашћених редова; када се то није постигло лепим начином, остало је да се покуша застрашивањем, остало је да му се прети буном, ако он буде више волео да буде краљ племства и свештенства него краљ целог народа.

23 јуни свршио се краљевим поразом. Трећи се ред није дао растерати без бајонета, а краљ није хтео или није смео бајонете да употреби. Упорство и смелост трећега реда учинила је јак утисак: постепено, у мањим групама, племићи и свештеници почели су долазити на седнице Народне Скупштине. Да не би изгледало да се сталежи спајају у заједничку Скупштину преко његове воље, краљ је, 27 јуна, опозвао наредбу од 23 јуна, и упутио племство и свештенство да узму учешћа у радовима Народне Скупштине.

Већ у овим првим данима Народне Скупштине, Мирабо је умео да се истакне мимо све друге посланике. Својим одговором маркизу де Дре-Брезе прочуо се у целој земљи као вођ опозиције и

пријатељ народа. Он који је одмах после избора тражио везу с двором, бачен је силом догађаја у крајњу опозицију. Мирабо се није дао опити тим личним успехом, и ма колико да се политичка ситуација обрнула на његову корист, он није био њоме задовољан. Штитећи повлашћене редове, краљ је изгубио кредит код народа; управа Револуције није више била у његовим рукама, него у рукама једне више или мање одметнуте Скупштине. Оно чега се Мирабо бојао, десило се: Револуција се отела руководству краљевом. Мирабо је стрепио од онога што може за тим доћи: „Државни брод бије највећа бура, а на крми нема никога!“

За тај несрећни обрт ствари, Мирабо је кривио краљеве саветнике, нарочито министра Некера. Банкар који је постао министар финансија, Некер није био никакав државник. Више него ико он је учинио да се сазове Народна Скупштина, али мање него ико разумео је њен политички значај. Он ју је тражио само због нових пореза, који су му требали за покриће дефицита. О политичким потребама народа које су на Скупштини неминовно морале доћи до израза, имао је идеје нејасне и несређене. Револуција је била за њега само један финансијски проблем, — и када се Скупштина састала, он је био сасвим неспособан дати јој какву било политичку директиву. Мирабо се срдио на њега, и писао једном пријатељу:

„Да је г. Некер имао труни талента, он је могао за осам дана добити 60.000.000 динара нових пореза и 150.000.000 новог зајма, и деветог дана распустити Скупштину. Да је г. Некер имао труни карактера, он би се држао с нама, у место што је издао нашу ствар, која је била и његова, добио би на двору онај положај који је имао кардинал Ришелије, и препородио би земљу. Да је влада имала најмање вештине, краљ би се отворено изјавио за народ, у место што је дао да се осети код њега извесно нерасположење према народној ствари, и ми бисмо били сасвим вољни да одиграмо други чин Данске револуције од 1660. У место свега тога наши ће министри посведочити не знам по који пут потпуну тачност оне Макиавелијеве изреке, да све зло у свету долази отуда што људи нису ни довољно добри ни довољно рђави, — и, ако се само не буду узели на ум, њихова млитава неодлучност бациће нас у грађански рат.“ Владине погрешке више су једиле Мирабоа, него што су га радовали његови лични успеси. Он је више волео да влада него да води опозицију; посматрао је ствари првенствено с владиног гледишта, и сигурним погледом одмах налазио шта би влада требала да уради. Опозицију је водио само стога што му је пут ка влади био затворен. То је био један министарски талент неупотребљен, и један опозиционар за невољу.

XV

Противници Револуције, који су на двору били још увек јаки, наваљивали су на краља да предузме енергичне мере против Скупштине. Краљ није био сам енергичан, али је био поводљив, и по правилу ствари су текле овако. Те енергичне мере које су му саветоване, он је почињао, јер није могао да одоли својим саветодавцима, али их није довршивао, јер би га у пола посла издала енергија. Тим половним мерама упропашћивао је и своју личну популарност и ауторитет краљевске власти, и тиме давао новог маха револуционарним страстима. Седница од 23 јуна била је таква једна недовршена енергична мера. 27 јуна изгледало је да се краљ решио на помирљиву политику, јер је био наредио племству и свештенству да се саставе са грађанством у заједничку Скупштину. Али већ после два три дана настале су припреме за једну нову енергичну меру против Скупштине. У Версаљу, где су се налазили и двор и Скупштина, почело је прикупљање трупа, и до 30 јуна нагомилано је око 20.000 војника. То су били махом швајцарски и немачки пукови (у старој француској војсци пре Револуције био је велики број страних најамника). То непрестано придолажење трупа и њихово распоређивање по вароши морало је узнемирити Скупштину, која се уједанпут видела опкољена од војске. Посланици су мислили да се

краљ, најзад, решио да их „растера силом бајонета“. Чак су се помињала имена посланика који ће бити затворени: Мирабо се помињао међу првима.

Двор није мислио да иде тако далеко. У његовом је плану била само једна војна демонстрација. Држао је да ће сама појава трупа бити довољна да застраши Скупштину и да је нагони на опозивање оних одлука које нису биле двору по вољи.

Али Скупштина се није дала застрашити. Она је упутила адресу краљу и тражила да се трупе повуку из Версаља. Мирабо је био и предлагач и писац те адресе. Он се и по други пут нашао у отвореном сукобу с краљем. Ма колико монархист, он је морао бити против једног краља за кога је мислио да хоће војском да растера Скупштину. Мирабо је највише полагао на то, да се велики друштвени и политички преображаји пред којима је стајала Француска, изврше без насиља, мирном и разложном дискусијом. Краљ је апеловао на грубу силу, народ је могао доћи у искушење да на силу одговори силом, — и онда се место мирне и разложне дискусије имао грађански рат. Мирабо је био прави парламентарац, који се стара да догађаје одржи у границама реда и закона, и који не мари ни насиља озго ни насиља оздо.

Као одговор на скупштинску адресу, краљ је отпустио министра Некера, који је поред свих својих недостатака уживао поверење Скупштине. Некерово отпуштање схваћено је као почетак државног удара: пре него би распустио Скупштину, краљ уклања оног министра који је служио као копча између њега и Скупштине.

На тај краљев акт Париски народ пожурио се да одговори пре Скупштине. Он је скочио на оружје, и 14 јула узео на јуриш Бастиљу. Бастиља је била једна тврдиња која је држала Париз под домашајем својих топова и владала њиме у војном погледу. Она је служила као краљева тамница за племиће: због тога што су сви њени затвореници били лишени слободе на основу краљеве наредбе, она је била симбол тираније. Немогући јуришати на краљев двор у Версаљу, Париски народ јуришао је на ту тврдињу која је, усред Париза, представљала војну и полицијску власт краљеву. У току времена, Бастиља је постала прост декор, — страшна само по имену, а не у ствари. 14 јула, у њој је било свега седам затвореника; цела њена посада износила је око сто људи, и скоро сви њени топови били су демонтовани. Бастиља је пала врло брзо, јер њен командант није имао срца да је брани од народа. Она се више предала него што је била освојена.

Пад Бастиље поздрављен је одушевљено као престанак краљеве власти над Паризом. Побуњени

народ извикао је у општинској кући нову општину, која је узела у своје руке сву полицијску власт. Под именом „народне гарде“ установљена је једна грађанска војска од 24.000 људи и 140 топова. Париз је сада био једна слободна варош са својом властитом војском. Скупштина није више стајала немоћна пред краљем и његовим трупама. Она се наслањала на цео побуњени и наоружани Париз.

За све време, док је Скупштина била опкољена трупама, Мирабо је куражно узимао реч и протестовао у њено име. Докле су други у Паризу водили побуњени народ, он је у Версаљу водио парламентарну опозицију. Нападајући краља све непосредније и све безобзирније, он га је чак сумњичио да спрема нову Вартоломејску ноћ, нов покољ свога народа. Он је први од посланика уобичајио да полемише с двором, и то је био узрок што је публика гледала у њему пре свега и више свега једног великог трибуна.

После пада Бастиље, краљ је сасвим клонуо. Обећао је Скупштини да ће се трупе повући из Версаља, позвао је Некера наново за министра, и отишао у Париз да призна општину и њену грађанску војску. У место да успостави у тој вароши своју власт, он је озваничио ону револуционарну власт која је њему на супрот установљена.

Буна од 14 јула била је она револуција оздо које се Мирабо бојао. У једном приватном писму он говори о тој страховитој диктатури гомиле као

о врло опасној ствари. С друге стране, он је увиђао да се после 14 јула политичко тежиште пренело из Версаља у Париз, и да ће онај ко загосподари париском гомилом, бити господар ситуације. Он хита у Париз, обилази квартове, држи распаљиве говоре, кандидује се, премда без успеха, за председника општине. Његов здрав политички суд показао му је одмах опасност тадашње ситуације; његова необуздана амбиција гонила га је да и ту опасну ситуацију обрне у своју корист.

XVI

Пад Бастиље одјекнуо је у целој Француској као дело народног ослобођења. Као што у таквим приликама бива, сваки је схватио ослобођење као укидање онога што њега лично тишти. Сељачки ред, кога су тиштали стари феудални намети које је дуговао властели, сматрао је да су са падом Бастиље и ти намети укинути. Једна сељачка буна планула је на све стране, а нарочито у источној Француској. Сељаци су јурнули на племићске дворце, да спале старе повеље које су служиле као правни доказ о постојању феудалних намета. Почело се паљењем повеља, продужило паљењем и пљачкањем двораца, завршило паљењем и убијањем господара двораца и њихових породица. То је био прави рат сељака противу племића: „Сваки свога убите спахију!“

Да би сељачку буну пресекли, племићи одлуче да се сами одреку својих повластица. То драговољно одрицање извршено је у Народној Скупштини, у току ноћи од 4 августа. Племићи су се из страха и малодушности решили на овај акт, али, када је дошао тренутак да се својих повластица одреку јавно, усред Скупштине, пред многобројном публиком која их је одушевљено поздрављала, они су стали веровати да је њихово одрицање доиста драговољно. Они су дошли у раздрагано пожртвовно расположење, које се показало прилепчиво. Когод је имао каквих повластица, изјавио је да их се одриче. Људи су се такмичили у самоодрицању, грлили један другога, плакали од радости. Оснивачи феудалног режима били су људи тврде мушкости, који су своје господство добили на мачу. Њихови потомци, који су своје повластице тако лако бацали из руку, били су хистерични као жене. За шест часова било је свршено с повластицама у Француској. Збрисане су повластице племства и свештенства, повластице еснафа, повластице судијског реда, повластице појединих провинција. Није остало ни трага од изузетних права; сви су Французи постали од једном једнаки.

Мирабо није присуствовао седници од 4 августа. Он није био пријатељ повлашћених редова и није жалио за феудалним режимом, али начин на који је извршено укидање тога режима, није

му био по вољи. У приватном разговору називао је ноћ од 4 августа оргијом. „Ето такви су наши Французи: једна им је ноћ била довољна да сруше старо уређење монархије“. У свом листу, он је на дугачко и на широко изложио све разлоге који су говорили против седнице од 4 августа, али те разлога није давао као своје, већ као разлоге неких уображених противника. Поменуо је како би се могло приговорити да није требало ради таште жеље за популарношћу жртвовати имовину неколико тисућа породица, нити тако важне одлуке доносити без обзира на прописе и формалности пословника, без претходног проучавања и претреса, непрекидном акламацијом, која није давала материалне могућности за размишљање. У кратко, Французи су и овог пута били жртве своје живости, и једну паметну ствар решили су на луд начин. Пошто је све ово поменуо, Мирабо је додао да је 4 августа свршен неоспорно користан посао, премда је било желети да се поступило са више методичности. Овај коментар четвртог августа чудновато је лишен одушевљења. Усред општег пијанства Мирабо је остао трезан. Велики политички ум и јак политички темперамент, он није имао велико срце. У њему је било нечега сувог; он није учествовао у заједничким радостима и жалостима својих сагрђана, није био подложан моралном одушевљењу и идеалистичком заносу. Он није марио да се одлуке законодавног тела

импровизују у тренутцима „живог узбуђења“, у место да буду плод „зрелог размишљања“. На четврти август гледао је са скептицизмом светског човека и практичног политичара. Осем тога, у њему је било потајне кастинске гордељивости, која му није давала да се наслађује тим општим братимљењем. Истина, у борби између сталежа и народа, он је стајао на страни народа, али његов присни начин осећања није потпуно одговарао том политичком ставу. На дну душе остао је уверен да је један граф Мирабо нешто много више него један обичан грађанин. И после 4 августа тражио је да му се каже: „Господине графе,“ — и није скидао племићски грб са својих каруца.

XVII

После укидања феудалног режима дошла је на ред израда новог устава. По примеру Сједињених Држава, Скупштина је хтела ставити на чело устава једну „декларацију права човека и грађанина“, један философски увод, у коме би се изложиле најосновније и најапстрактније идеје новог устава. Одатле би се, после, све појединачне одредбе имале извести дедуктивним путем. То је значило схватити израду устава сувише метафизички, као дело чисте логике.

Мирабо није марио метафизичаре у политици. Ти људи, говорио је он, путују „по картама“, и у

својим мислима лако прелазе преко река и планина, пустиња и провалија. Тај исти пут практични политичар мора да пређе газећи по земљи; они прелази који су метафизичарима изгледали тако лаки, постају за њега врло тешки. У чистом умовању, метафизичар може не водити рачуна о прошлости једног народа, може гледати само на теоријску оправданост, а не и на практичну могућност појединих установа. Практични политичар мора имати на уму да су Французи стар народ, и да код њих сваку установу ваља довести у склад са дубоко укорењеним навикама и предрасудама. Французи нису дивљаци који су дошли из својих шума да почну друштвени живот сасвим из почетка.

Мирабо се није одушевљавао за једну декларацију у којој би се, без обзира на историју Француске, утврдила извесна начела до којих се дошло чистим умовањем. Тражио је да се, прво, без икаквих метафизичких амбиција, начини онакав устав какав треба Француској према ступњу њеног политичког развитка. Када се једном такав устав начини, онда ће се из његових појединачних одредаба лако извести извесне опште идеје, које ће се ставити напред као тај философски увод који се толико желео. Писати такав увод у напред за један устав о коме се још није знало ни какав ће бити, изгледало је Мирабоу сасвим погрешно.

Ово питање, да ли ће се писати прво декларација па онда устав, — или прво устав па онда

декларација, било је, у ствари, питање о двема методама: с једне стране, метода теоријских политичара, који стварају установе према апстрактним начелима, — с друге стране, метода практичних политичара, који стварају установе према стварним чињеницама. Уставотворна је Скупштина нагињала оној првој методи. Мирабо је био један од оног малог броја њених чланова који су заступали практичну методу.

Тај философски увод коме је уставотворна Скупштина придавала толику важност, имао је да буде посвећен правима човека и грађанина. Мирабо, противан философском уводу у опште, нарочито се противио таквом уводу који би имао задатак да формулише лична права. По његовом мишљењу, требало је, прво, организовати власт, па тек онда одредити права која појединцу према њој припадају. Ако би се пошло обрнутим путем, и лична права дефинисала пре него би државна власт била организована, дефиниција личних права изишла би одвећ општа и апстрактна. У том случају појединцу не би требало много па да уобрази, да су његова права апсолутна и неограничена. Доиста, тај слободни грађанин који је у уставном тексту претходио држави, и чија су права дефинисана пре него његове дужности, тај слободни грађанин више је изгледао суверен него поданик. У место да он служи држави и њеној величини, држава је служила њему и његовој слободи. Мирабо је налазио

да је опасно толико наглашавати лична права у уставу; тиме се и сувише буди самосвест у појединаца, и неће бити више могућно да се њима управља.

У уставном питању Мирабо се разликовао од скупштинске већине. Она је живела у свету „чистих идеја“, и сматрала за свој главни посао обезбеђење личне слободе. Мирабо није губио из вида стварне чињенице, и једнако се бојао да се слобода појединаца не развије о трошку државне власти. Поред свега свог либерализма и опозиционарства, он није био заражен општом револуционарном идеологијом.

XVIII

У току дискусије о уставу, Мирабо се највећма интересовао за краљево вето. Он је тражио да се законодавна власт подели између краља и Скупштине, тако да краљ може одрећи потврду предлозима Скупштине. У противном случају, имала би се морално немогућа ситуација: краљ као шеф извршне власти био би дужан извршивати законе које сам не одобрава. Шта да се ради, ако он одрече да их изврши? Скупштина не би имала начина да његов отпор сломи, — и сукоб између два уставна чиниоца био би нерешив. С гледишта самих грађана и њихове слободе, ништа опасније него дати Скупштини сву законодавну власт. Једна

Скупштина која би могла издавати какве хоће законе, претворила би се брзо у нову аристократију, — аристократију народних посланика. Ништа опасније од такве аристократије, — ништа опасније од партијске тираније скупштинске већине. Краљ, који је раније имао да брани народ од старе племићске тираније, има сада да је брани од нове скупштинске тираније, која би опет била тиранија једне класе, — тиранија тог трећег реда, те буржоазије која је победила повлашћене редове.

Скупштинска већина била је рђаво расположена према краљевом вету. Она није веровала краљу Лују XVI, сумњичила га да је на дну душе непомирљиви противник Револуције, и да само вреба згодну прилику, па да поврати старо стање. Из неповерења према Лују XVI лично, она је хтела да краљевску власт начини што слабијом; према томе гледала је да и краљево учешће у законодавству сведе на што мању меру.

Код публике, краљево вето било је крајње непопуларно. Шта управо вето значи, публика није знала. Једни су држали да је то неки човек, а други да је то неки порез. Они који су знали да је то неко право, нису били на чисто с његовим обимом и садржином. Али, баш зато што се о вету нису имали јасни појмови, њему се давао страшан симболичан значај. Вето је значило противреволуцију, значило ништење свега дотадашњег скупштинског рада и враћање на старо стање.

Против вета избила је једна од оних неодољивих народних мржњи које су јаче од свих разлога.

На крају крајева, између Скупштине и владе дошло је до компромисног решења: краљу је остављено вето, али не апсолутно него обуставно. Краљ је могао одбацити скупштински предлог, али само два пута. Ово компромисно решење није задовољило Мирабоа. Он је рекао једном пријатељу: „Све је пропало! Краљ и краљица биће погубљени, и ви ћете видети фукару да шиба њихове лешеве“.

Мирабо, који је тражио да се униште повластице племства и свештенства, није хтео да се дира у краљеве прерогативе. Он није био ни буржоа ни демократ. Отпадник од племства, он није примио класни егоизам буржоазије. Једна буржоаска Скупштина која би, крај једног немоћног краља, била стварни господар земље, изгледала му је само подмлађивање сталешког режима: на место дотрајалог племства долазила је буржоазија, истина пуна свеже снаге, али исто тако неспособна као и племство да се изнад сталешких интереса уздигне на опште државно гледиште. То опште државно гледиште био би у стању заступати само један краљ, решен да не угађа ни једном сталежу, него да влада за добро целог народа. Али, и ако је као главни циљ владе означавао добро целога народа, Мирабо није био демократ у правом смислу речи. Он није веровао у политичку способност

народа. По његовом мишљењу, народ није био у стању сам да влада; то је „снага без очију"; остављен себи самоме, он само руши. Народу треба један вођ; ту улогу народног вођа најбоље би вршио један краљ који би се ослободио сталешких предрасуда и увидео истоветност народних интереса и својих властитих. Ако је Мирабо бранио краљеве прерогативе, то је било с тога што је замишљао краља као вођа народа.

XIX

5 октобра 1789, једна гомила, која је бројала неколико хиљада глава и била наоружана, дигла се из Париза у Версаљ. У тој гомили било је више жена него људи; међу женама налазило се не мало блудница; међу људима не мало злочинаца. Сав тај свет хтео је принудити краља да се премести у Париз. Народна гарда, повучена овим покретом масе, пошла је такође у Версаљ, и њен заповедник Лафајет био је немоћан да је задржи. Непосредни повод за ову узрујаност гомиле био је долазак једног најамничког пука за који се причало да је здерао нову револуционарну кокарду. То се одмах узело као знак да краљ опет спрема један државни удар, који треба пошто пото спречити.

Ноћу између 5 и 6 октобра париска је гомила стигла у Версаљ, продрла у двор, убила неколико стражара, хтела убити и саму краљицу, која се

једва спасла бегством. 6 октобра краљ је пристао да се, у пратњи те убилачке гомиле, која је носила на копљима главе убијених стражара, крене из Версаља у Париз. У ту варош он је долазио више као заробљеник него као краљ, — вучен у поводу једне руље, пијане од свога властитог тријумфа, од просуте људске крви, и од алкохола.

За октобарске догађаје савременици су држали да су вештачки изазвани од краљевог рођака војводе Орлеанског. Краља је требало учинити морално немогућим да би на престо дошао војвода Орлеански, — ако не друкчије, а оно као намесник малолетног престолонаследника. Међу присталицама војводе Орлеанског помињао се и Мирабо: на њега се сумњало да је био умешан у припреме октобарских догађаја, и да је ишао на то да убије краљицу. Ова сумњичења лепила су се за њега. Он је многима изгледао један аристократски завереник као Катилина или Фиеско, који презире фукару, али се служи њоме за превратне планове; од властољупца тако дрског, поквареног и дубоког, могло се очекивати све, па чак и то да подбуњује злочинце и блуднице против краљице своје земље. Кривично истраживање отворено поводом октобарских догађаја показало је да Мирабо није крив. Овога пута он је имао прилике да види како су људи, када је он у питању, готови да верују све.

Краљеву сеобу у Париз Мирабо је сматрао фаталном погрешком. У Паризу, краљ није више био слободан човек. Једина организована војна сила која се ту налазила, — народна гарда, — није стајала под њиме него под париском општином; на ту гарду, у случају покрета гомиле, није било рачунати. Под таквим околностима, краљ је морао пристајати на све што је париска гомила хтела: он је био њен заробљеник. Скупштина, која се преселила за краљем у Париз, налазила се према парискоj гомили у истом положају у коме краљ. Париз је био одметнута варош; ту нису заповедали ни краљ ни Скупштина, него је заповедала улица, једнако подбуњивана од неколицине букача. Револуција, која је имала да буде једна мирна реформа руковођена краљем, постала је, прво, једна ником неруковођена скупштинска дискусија с потпуно непредвиђеним одлукама, па онда један покрет гомиле, праћен злочинима, који је неминовно гурао земљу у анархију. До октобарских догађаја Мирабо је главну пажњу обраћао на повлашћене редове и њихове покушаје противреволуције. Од октобарских дана он главну пажњу обраћа на париску гомилу и њене тежње к анархији. Он мисли само о томе, како да се успостави ауторитет власти.

XX

С непрестано активним мозгом и живом маштом, Мирабо је имао за сваку прилику масу планова и комбинација. То се посведочило и после октобарских догађаја. Он је предложио, — и Скупштина усвојила, — закон о ванредном стању. По том закону, у случају већих нереда, општина је могла развити црвен барјак и наредити искупљеној гомили да се растури. Командовало се просто: „Добри грађани, нека се повуку, — сада ће да се пуца!“ Одмах за овим долазио је плотун, — и тим горе по онога ко се не би повукао... Мирабо је налазио да ауторитет власти ваља бранити, ако треба, и оружаном силом: он се није бојао да пуца на народ.

Мирабо је, за тим, помишљао на састав једног великог политичког министарства. У критичним тренутцима када је грозила опасност, да разуздана гомила не постане моћнија и од краља и од Скупштине, — у тим тренутцима требало је имати јаку владу. Дотадашњи министри нису могли бити јака влада, већ ни због тога што су узимани ван парламента, и према томе били лишени правог политичког ауторитета. То су били обични администратори, људи од рутине, неспособни за смеле и енергичне мере. Требало је саставити сасвим друкчије министарство, — од најугледнијих политичара, који се, сигурни с по-

верењем парламента, не би устручавали ни од чега у употреби власти. Стубови тога министарства имали су да буду Некер, Лафајет, и Мирабо. Некер је још увек био популаран као онај министар који је тражио да се сазове Народна Скупштина ради решења финансијског питања. Лафајет је, као командант народне гарде, био идол Париза. Мирабо није ценио много ни Некера ни Лафајета, али је налазио да је њихова популарност потребна новом министарству. Прави шеф владе имао је да буде он, Мирабо; он је једини имао оно што је недостајало и Некеру и Лафајету, имао иницијативе и смелости, или, како је он говорио, „импулсије".

Преговори око састава новог министарства ишли су тешко. Главна тешкоћа био је сам Мирабо. Он је наваљивао свом снагом да уђе у министарство; међутим, њега није хтео нико за друга. Њему су нудили амбасаду на страни, — и то чак у Цариграду. Јасније се није могло рећи да га желе скинути себи с врата. Поред свих својих парламентарних успеха, он није био поправио свој глас. Популаран код широке публике као народни трибун, он је у свету политичара важио као човек с много талента, а с мало карактера, — опасан интригант кога се ваља чувати.

Нестрпљив што се преговори о саставу новог министарства развлаче, Мирабо је изнео пред Скупштину питање о њеним односима према влади. Дотле, мнистри нису имали право присуства на

скупштинским седницама. Мирабо је предлагао „да се министри позову да са саветодавним гласом узму учешћа у скупштинском раду." Ово је био први корак; после тога имала је да дође одлука, да се за министре могу, као у Енглеској, узимати посланици. Ова би одлука изазвала пад тадашњег бирократског министарства, — и у ново, парламентарно министарство Мирабо је држао да он мора ући.

У једном тренутку изгледало је да ће Мирабо успети са својим предлогом; његов говор о односима између владе и Скупштине био је добро примљен. Али тадашњи министри, из страха за своја места, почну сплеткарити против њега. Из њихових кругова би пуштен глас, да Мирабо жели сам да буде министар. За трен ока питање о односу између владе и Скупштине постало је од начелног лично. Нико се више није питао да ли треба пустити министре у Скупштину, него да ли треба пустити Мирабоа у владу. Један је посланик поднео предлог да ниједан посланик не може бити министар.

Мирабо је устао и питао, шта овај предлог значи. Да ли значи то, да онај који је добио народно поверење, не заслужује владаочево? Да ли значи то, да, и поред једнакости права проглашене уставом, читав један ред грађана, — народни посланици, — остаје лишен права на министарски положај? Да ли значи то, да тај положај треба

давати само дворанима и пропалим посланичким кандидатима? Или, најзад, значи то, да Народну Скупштину и Владу треба што већма одвојити једну од друге, и одбацити све оно што би могло допринети њиховој интимности, узајамном поверењу, сагласности и јединству у раду? Такав предлог којим се забрањује скупштинарима да буду министри, може се разумети само тако, ако је, у ствари, управљен против једне одређене личности, имајући за циљ, не да спречи све посланике да дођу на власт, него само једнога од њих који министарског положаја није достојан. Али, због једног човека, не треба вређати једно начело, и зато он Мирабо, предлаже да се скупштинска одлука састави тако, да начело буде спасено, а човек жртвован. Нека се, дакле, каже: „од чланова Народне Скупштине не може никада бити министар граф Мирабо, посланик грађанства вароши Екса".

Овај говор са хладном, презривом иронијом још је већма онерасположио Скупштину према Мирабоу. Она је одлучила да ниједан посланик не може бити министар, и да министри немају ни право присуства ни право саветодавног гласа на скупштинским седницама. Сав Мирабовљев труд око једног парламентарног министарства био је пропао. Он је имао само ту добит што је видео како управо стоји код Скупштине. Он је био њен вођ и преко њене воље. Она се од времена на време дала повући њиме, јер је његов талент био

јачи од свега, али правога поверења у њему није имала. Чим је покушао да дође на власт, она се узбунила, и похитала да му тај покушај осујети.

XXI

Ово је био велики неуспех за Мирабоа, али он се није дао обесхрабрити. Кад није могао постати парламентарни министар, тражио је начина да постане потајни министар помоћу једног политичког човека који би лакше од њега могао доћи на чело власти, а уз кога би он управљао као његов интимни саветодавац. Тај политички човек који је имао да му послужи као заклон, требао је да буде ђенерал Лафајет, заповедник народне гарде, тада најмоћнији човек у Француској. Он је представљао једину војну снагу Париза. У вечитом страху од револуционарног покрета, краљ и Скупштина гледали су у њему јединог чувара реда, и били се ухватили за њ грчевито, с оном препокорном преданошћу коју човек на опасном путу осећа према оружаном пратиоцу. Лафајет је с народном гардом играо двојаку улогу: с једне стране, чувар краља од револуционарне гомиле; с друге, чувар устава од краљевих покушаја противреволуције. Неопходно потребан и краљу и народу, могао је постати диктатором кад год је хтео.

То је био чудан човек. Из велике племићске породице, са 120.000 динара годишњег прихода, он је, као младић, отишао у Америку, када су се тамошње енглеске насеобине побуниле. Војевао је уз Вашингтона, и вратио се у Француску одушевљени присталица америчког републиканског устава. Када је почела револуција, хтео је да буде француски Вашингтон, и да усрећи своју земљу једним уставом који би био копија америчког. Он је постао заповедник народне гарде, и тај његов војни положај личио је бар донекле на Вашингтонов. На његов предлог, Скупштина је изгласала једну декларацију права човека и грађанина, која је јако опомињала на уводну главу америчког устава. По присним уверењима, Лафајет је био републиканац, али опет зато тврдо решен да држи Луја XVI на престолу, јер се бојао да после његовог пада не дође за краља војвода Орлеански, кога није могао очима да гледа. И ако решен да држи Луја XVI на престолу, Лафајет није хтео да му остави велику власт: трпео га је само као наследног председника републике.

Сам није жудео за диктатуром. Њему није било до власти већ до популарности. Бескрајно сујетан, он је био задовољан да на свом белом коњу парадира пред једном гомилом која га поздравља одушевљено. Имајући за образац Вашингтона, правио се скроман и незаинтересован. Он није имао Мирабовљеву амбицију бестидну и

разголићену, која се сама маша за власт и почасти: њему је требало поднети ствари на тањиру, па и тада није смео примити све што му се нудило. Он је могао постати врховни заповедник свих народних гарди образованих у Француској; у том случају, под његовом би командом стајао милион бајонета; он је то одбио, и остао само заповедник париске гарде. Он је хтео да изгледа прави демократски ђенерал који не господари, него служи народу.

Праве политичке интелигенције није имао, кад није видео да је француска револуција са свим друкчија него америчка, — а није имао ни праве политичке куражи, кад није смео узсти диктатуру, која му се такође рећи натурала. Тај врло висок човек са крупним корацима, забаченим челом и апатично гордељивим изразом, био је лишен скоро сваке духовне гипкости. Своја начела утврдио је једном за свагда кад је био у Америци; за њега су сви политички проблеми били решени у америчком уставу, — и мучила га је само једна брига, — како да се тај устав наметне целом свету. Он је имао једно упорство и једностраност мисли више енглеско него француско; био у војничком капуту затуцана мисионарска природа. Искуство није имало утицаја на њега; он није знао за сумње и разочарања, — и на пр. 1830, за време Јулијске револуције, он се у седамдесет трећој години показао исти онакав млад занешењак као

и 1789. У обичним приликама, његово је занешењаштво изгледало наивно; у тренутцима кризе и искушења, оно је изгледало херојско. Ухваћен 1792 од Аустријанаца и бачен у тамницу као обичан злочинац, он је и ту, под притиском и кињењем ситничарске аустријске тираније, остао са самим собом доследан, и није хтео потписати никакву молбу или изјаву која би се дала тумачити као порицање његовог ранијег рада и веровања. Био је честит, исправан, лично куражан, са једном витешком цртом карактера која је опомињала на цвет старог француског племства. Имао је сигуран инстинкт гомиле, умео да се креће у највећим метежима, за час налазио гест или реч која дејствује на масу, имао, како вели Димурије, све спољашње услове командовања. У њему су били помешани војник и апостол, џентлмен и демагог, — и то је био један Гарибалди аристократ.

Мирабо се љутио што је стицајем прилика диктаторска власт пала у руке једном човеку који не сме да је употреби. Ма да Лафајета није ценио, он је гледао да му се приближи, па да се он место њега користи његовим диктаторским положајем. Он му је у два маха нудио политички савез и уверавао га, да би се њих двојица дивно допуњавали. „Ваше велике врлине потребују моју импулсију; моја импулсија потребује ваше велике врлине.“ Другим речима, у њихов политички ортаклук, Лафајет би унео чист карактер, а Мирабо

политичку енергију. Ове понуде које је Мирабо чинио са својом плаховитом отвореношћу, огромном самосвешћу и наметљивошћу, — Лафајет је на један или на други начин одбијао. Врло велики господин, Лафајет је држао на свој добар глас, и избегавао дружбу с Мирабо'ом, који је свој добар глас одавно изгубио. Сујетан колико Мирабо амбициозан, он је зазирао од Мирабовљеве импулсије, и бојао се да у дружби с њиме не постане његов послушник. Све Мирабовљево удварање Лафајету било је на празно.

XXII

С пролећа 1790, кад је Мирабоу изгледало да су му све комбинације једна за другом пропале, двор се обраћа сам на њега и тражи његове услуге. Месеца маја између њега и двора долази до формалне погодбе. Он ступа у краљеву службу као тајни саветник, који писменим путем даје мишљење о политичким питањима. У исто време обвезује се да неће водити у Скупштини такву политику која би ишла на умањење краљеве власти и краљевог ауторитета. Службу тајног саветника Мирабо није вршио бесплатно: краљ је исплатио његове дугове, који су износили преко 200.000 ливара, и на име сталног хонорара давао му 6000 ливара месечно. Врх свега још, обећао му је читав милион, ако крајем скупштинског рада буде ње-

говим радом задовољан. Мирабо је био плаћен, и то добро плаћен, због чега се после тврдило да се продао двору. У ствари било је ово.

Мирабо се налазио у великим финансијским тешкоћама. Био се тако заплео у дугове, да је већ и сам сумњао да ће моћи остати у јавном животу. Ако се краљ хтео користити њиме, први је услов био да му исплати дугове, и омогући продужење политичког рада. У оно време ни за кога није било срамота да му краљ плати дугове, као што напр. данас ни за кога није срамота да му Скупштина изгласа једну суму новаца на име народног признања. Краљ је у оно време био изједначен са државом: примати од државе новаца, није се никада сматрало за нечасно. Месечна плата коју је краљ давао Мирабоу, такође није имала ничега незгодног. Мирабо је био у краљевој служби, и било је право да га краљ награди, у толико пре што је Мирабовљева служба била скопчана с издатцима. Морао је држати отворену кућу, давати ручкове, водити огромну преписку, имати велики број секретара... Писмена мишљења која је подносио краљу, била су прави министарски реферати. Министар је био плаћен за свој посао; зашто не би био плаћен и Мирабо, који је, без министарске титуле, вршио министарске послове боље од сваког министра. Прудон је рекао: као што адвокат има права да се наплати за правне савете, тако је и Мирабо имао права да се наплати за политичке савете.

Али, пошто се све ово наведе у Мирабовљеву корист, остаје ипак да он није био сасвим чист. Ако није било за осуду то што је у опште ступио у односе с двором, било је за осуду то, што је ово учинио као народни посланик. Он није могао бити једновремено и јавни заступник народа и тајни саветодавац круне. Зависан у погледу свога издржања од краља, он није више давао довољно јемства народу да ће његове интересе, чак и против краља, заступати. Он је био у положају адвоката који јавно заступа једну страну, а другој кришом, и за добру награду, даје савете. Најгора је ствар без сумње био онај милион који се имао исплатити Мирабоу само онда, ако би краљ био задовољан његовим радом; тај условно обећани милион претварао је Мирабоа у краљевог најамника. Тако потребит политичар као Мирабо није се могао одређивати слободно, када је знао да од сваког његовог поступка зависи да ли ће краља расположити или онерасположити, да му да читав један милион. Све што је радио, било је више или мање свесно срачунато на добивање тога милиона. Он је држан на краљевој удици.

Његова погодба с двором није остала тајна. Најмање двадесет људи знало је да он пише политичка писма краљу; то што двадесет људи зна, то не може бити тајна. Да његова служба краљу није бесплатна, Мирабо се сам пожурио да обелодани. Он је и волео и умео да троши. Чим је

дошао до новаца, променио је начин живота из основе. Узео је једну малу палату у једном господском крају, наместио се раскошно, отворио кућу и давао ручкове. Било је дана када је за столом имао око педесет гостију. Његова кујна и његов подрум били су чувени. Ако не шира публика, његови другови у Скупштини били су на чисто с тиме, да је примио паре од двора. Они му ни раније нису веровали много; сада му нису веровали ни мало.

Ово скупштинско неповерење Мирабо је много мање заслуживао него што би то на први поглед изгледало. Он је био плаћен, али не и продан. Ступајући у краљеву службу, дао је јасно разумети да ће и даље радити у истом правцу у коме дотле, с том разликом само што ће сада радити у договору с краљем. Подразумевало се да ће краљ морати да прилагоди своје поступке Мирабовљевим назорима, а не обрнуто. Г-ђа де Стал, кћи Некерова, која није имала разлога да таквог противника свог оца као Мирабо прави бољим него што је, каже за њега: „Мирабо, било да је примио новац било да није, био је тврдо решен да се начини господарем а не оруђем двора".

Тачност овог гледишта потврђују Мирабовљева писма краљу. Он ту изречно каже, да на противреволуцију није више ни мислити. Нема те људске силе која би могла монархију успоставити на старинској основи. Противреволуција била би

не само опасно и неполитично него и злочино предузеће. С деспотизмом је коначно свршено у Француској: Револуција се може изјаловити, устав бити оборен, краљевина раздробити анархијом, али народ се никада више неће вратити на деспотизам. Мирабо пристаје да брани монархију, али не ону стару, него једну нову, — промењену и препорођену, — монархију каква постоји у Енглеској, и каква је ту земљу довела до моћи и славе.

Краљ не треба да се љути на Револуцију. Она је више користила него наудила његовој власти. Пре Револуције, његова је власт била „непотпуна, јер неоснована на законима; недовољна, јер ослоњена више на оружану силу него на јавно мнење; несигурна, јер је сваког часа могла бити оборена револуцијом". Краљ је био принуђен „да штеди племство, да се погађа са свештенством, да се равна с административним судовима, да мити дворане." Његова је власт само по имену била апсолутна. Револуција је од целога народа начинила једну једину класу. Ово изједначивање које одговара интересима слободе, олакшава у исто време и вршење власти. То изједначивање било би по вољи кардиналу Ришелију, творцу француске централизације.

У новом уставу има, без сумње, незгодних одредаба за краља. Али због неколико незгодних одредаба, не треба рушити цео устав, који је, у

целини, за краља згодан. Ако је Скупштина умањила краљеву власт, то је било стога што није веровала краљу: она се непрестано бојала да он с повлашћеним сталежима не спрема противреволуцију. Али, ако би краљ отворено и неповратно прекинуо с повлашћеним сталежима, и ставио се на страну народа, Скупштину не би било тешко склонити на оне уставне промене које би краљ желео ради појачања своје власти. Као вођ народа, краљ би повратио све оно што је као вођ аристократије, изгубио. Нека се он не боји дружбе са скупштинском већином. „Чим се удружи с њоме, добиће права и могућности да јој одређује правац, а владати, није ништа друго, него одређивати правац; у томе лежи права снага". Другим речима, краљ сам собом не представља никакву политичку снагу; краљ није ништа друго до празна титула; политичка снага, то је народ, одн. народна странка. Краљ може владати само тако, ако дође у положај, да он одређују правац народној странци; на државном броду, краљ може само држати крму. Вођи народне странке, сада кад су у опозицији, сви вичу против краљевске власти, али то нека не узнемирује краља. Они ће се променити чим дођу на владу. Долазак на владу јесте за свакога политичара једна криза која га лечи од болести које је дотле имао, — и изазива у њему друге које дотле није имао. Доведен на чело управе, и највећи демагог осетиће потребу јаке власти, и

тражиће да се краљевска власт појача. „Јакобинци министри неће бити министри јакобинци", — т. ј. јакобинац на влади није то исто што и јакобинац у опозицији.

У кратко, „краљевска власт треба да буде бедем народне слободе, а народна слобода темељ краљевске власти". Мирабо је био вољан да се начини „браниоцем монархијске владе ограничене законом, и апостолом слободе уједначене монархијском идејом". Само слогом краља и Скупштине могла се земља сачувати од противреволуције и анархије. Опасност од противреволуције постоји стога, што краљ тражи против Скупштине наслона код аристократије, која жели противреволуцију. Опасност од анархије постоји стога, што Скупштина тражи против краља наслона код париске гомиле, која вуче у анархију. Зашто се краљ и Скупштина не би сложили, па заједничком снагом стегли и господу и фукару? Тако би се засновала једна влада у којој би било и реда и слободе

XXIII

Тог истог месеца маја када је дошло до погодбе између краља и Мирабоа, у Скупштини се препирало око тога, коме припада право рата и мира: краљу или Скупштини? Десница га је приписивала краљу, а левица Скупштини. Десница је држала да, ако у овом питању спасе краљеве пре-

рогативе, то ће бити успех за краљев престиж у опште. Левица, исто тако, држала је да престиж Скупштине изискује да се краљеве прерогативе и у овој прилици окрње. Публика ван Скупштине, сва на страни левице, била је раздражена као и за време оне раније дебате о краљевом вету.

У први мах Мирабо се ставио на гледиште деснице, да право рата припада искључиво краљу. Он се позивао на практичне разлоге. Објава рата јесте проста формалност. Питање о рату решава се раније, у току дипломатских преговора који објави рата претходе. Ако се хоће да Скупштина доиста о рату решава, ваља јој дати да руководи дипломатске преговоре. Али, да ли се то сме учинити? За дипломатске послове тражи се много више тајности и брзог одлучивања него што Скупштина има у свом раду. Бојазан постоји да један ратоборни владалац не увуче земљу без потребе у рат. Али о питањима рата ни Скупштина не решава хладнокрвно, него под владом „егзалтиране куражи и лажног достојанства“...

Мирабоу је одговорио Барнав, један млад посланик са левице. Његово је разлагање било чисто теоријско. Решавање о рату јесте акт суверености као и решавање о законима; према томе, законодавно тело у име сувереног народа једино је позвано да реши рат; краљу остаје само да решење законодавног тела изврши. Ово разлагање начинило је необично јак утисак; да се после

Барнављевог говора приступило гласању, гледиште би левице победило, али Мирабо је успео да се гласање одложи до идуће седнице.

Те друге седнице, Мирабо је намеравао да одговара Барнаву. Изгледало је да ће сви његови напори остати безуспешни. Новине су стале на страну Барнава, о коме су писале као о новој величини која је бацила у засенак Мирабоа. Мирабо је нападан да је издао ствар Револуције. Јавно мнење било је помахнитало против краљевог права рата као раније против краљевога вета. Долазећи на ту седницу кад је имао да одговара Барнаву, Мирабо је видео грдан свет искупљен пред Скупштином, очевидно непријатељски расположен према краљу и његовим прерогативама. Продавци новина тискали су се кроз гомилу и викали: „Откриће велике издаје графа Мирабоа!“. То је био назив једнога памфлета у коме се говорило да се Мирабо продао двору, и да је заслужио да му народ натакне главу на копље.

Никада Мирабо није говорио под тежим приликама. Када се појавио на говорници, дочекан је страховитом лармом. Миран и непомичан, он је чекао да се стиша ларма, — и онда почео један говор који, без сумње, спада међу његове најбоље.

Увод је нарочито добар. С леденом озбиљношћу и достојанством, као какав стари сенатор, Мирабо кори и жали што је напуштен тон пријатељске препирке, која једино води споразуму, па

се ударило у лична окривљавања, подметања и клеветања. За свакога ко брани краљево право рата, износи се да је поткупљен, и прети му се народном осветом; тим терором спречава се слобода дискусије, и у једном од најтежих уставних питања не допушта се људима да имају своје мишљење... Све ово Мирабо је, јамачно, изговорио лаганим и свечаним тоном, — и пошто је довољно стишао Скупштину и довео у разложније расположење, он, без увијања, ставља пред њу своје лично питање. Пре неколико дана, њега су носили у триумфу, а сада вичу по улицама: „Велика издаја графа Мирабоа!“ Њему је, лично, свеједно, он није похлепан популарности, не обазире се на колебања јавног мнења, — и ако му је стало до славе, то није до славе једнога дана, него до оне трајне славе коју даје време, тај неумитни судија... Али, поред свега тога што му је свеједно, његов се тон диже, постаје горд и претећи. И онда, у један пут, без прелаза, један напад на противнике, непосредан, право у лице, с плаховитошћу која сможда: „Нека они који већ осам дана предсказују моје мишљење, и ако им оно није познато; који у овом тренутку вичу на мој говор, и ако га не схватају, нека ме ти и даље оптужују да кадим немоћним идолима онда када су они оборени, или да сам се срамно продао људима против којих сам се увек борио; нека и даље потказују као непријатеља Револуције мене који сам јој може

бити нешто ваљао, и који сам, баш да Револуција није учинила ништа за моју славу, могао само у њој наћи моју личну сигурност; нека предају јарости обманутог народа онога који се већ двадесет година бори против свих врста угњетавања, и који је говорио Французима о слободи, уставу, опозицији, онда када су ти срамни клеветници још сисали дворско млеко и хранили се свима владајућим предрасудама. Шта се то мене тиче! Ти ударци из низине неће ме зауставити у моме ходу. Ја ћу рећи клеветницима: „Ако можете, одговорите, а после клеветајте колико вам је драго!“

Тек после овог увода, Мирабо је узео да одговара Барнаву. Барнав је тврдио да је решавање о рату акт суверености, као и решавање о законима, — и да с тога припада искључиво законодавном телу. Мирабо је приметио, да законодавна власт не припада сва законодавном телу; о законима решавају краљ и Скупштина заједнички; зашто не би заједнички решавали и о рату? Каже се, краљ може злоупотребити право решавања о рату, али које се право не може злоупотребити? „Да ли се због тога, што краљевство може бити опасно, треба одрећи свих користи које се, иначе, од краљевства имају. Ако то мислите, реците отворено, — и онда ћемо имати да решимо да ли се стога што ватра може да опече, морамо лишити њене светлости и топлоте. Све се може бранити,

само недоследност не! Реците, ако хоћете, да нам краљ не треба, али немојте рећи да нам треба један краљ немоћан и некористан.“

Мирабо је, у ствари, променио гледиште. У првом говору тврдио је да право рата припада искључиво краљу. У другом говору доказивао је да оно не припада искључиво Скупштини. Када је видео да не може то право извојевати искључиво краљу, он је гледао да бар сузбије Барнава, који је хтео да се то право призна искључиво Скупштини. На његово наваљивање Скупштина је усвојила компромисно решење, по коме је за решавање о рату била потребна сагласност краља и Скупштине, као и за решавање о законима.

Беседнички успех Мирабовљев био је потпун. Скупштина је, после његовог говора, прешла одмах на гласање, и Барнав није могао доћи до речи. Мирабовљев политички успех био је такође велики; он је спасао од краљевих прерогатива што се могло највише, и повратио свој утицај на Скупштину, који је изгледао у пола изгубљен. Он је показао велику кураж; није се дао збунити и уплашити општом грајом која се дигла на њега, и одговарао је противницима са сигурношћу и самосвешћу, с охолошћу и господством коме је било немогуће одолети. Поред куражи, показао је и велику увиђавност; видео је за времена да се не може одржати у првобитној позицији, и одмах нашао оно средње решење на које су се једино

могле сложити десница и левица. У том су се човеку спајале дрскост и гипкост, плаховит темперамент и хладна комбинаторска памет. У борби за краљево право рата није био подржаван ни од кога, и победио је само снагом своје личности и свог талента. То је била једна победа налик на Наполеонове, отета на супрот свим околностима, чистом виртуозношћу.

XXIV

Мирабовљеви односи с двором нису били онакви какве је он желео. Он је желео бити тајни шеф владе, што је претпостављало сталан лични додир с краљем и с министрима. Међутим, он није виђао ни краља ни министре. Краљ није никада разговарао с њиме, него само краљица, али и она само један пут. Она је дошла на састанак с њиме пуна страха, јер је раније слушала о њему да ју је, приликом октобарских догађаја, хтео убити. Била је толико узбуђена да јој је после виђења с Мирабо'ом одмах позлило.

Своје савете краљу Мирабо је давао на писмено. Пошто их је једном написао, он није био сигуран ни да ће их краљ прочитати, а камо ли послушати. Он је имао на краља управо онолико утицаја колико ма који новинар. Његова политичка писма краљу била су у ствари новинарски

чланци, али који нису писани за цео свет већ за краља једнога.

Ступајући у погодбу с Мирабо'ом, двор није озбиљно мислио да се користи његовим саветима. Двор је само хтео да тако опасног опозиционара начини безопасним. После погодбе с Мирабо'ом, краљ и краљица пали су у чудновато спокојство, као да је Револуција завршена тиме што је Мирабо прешао на њихову страну. Мирабо је брзо осетио да двор „више жели да зна његово мишљење него да му следује". Не налазећи код двора правог поверења, он је добро пазио да не проигра због двора своју популарност. Од времена на време, да не би изгубио поверење народа, он је у распаљивим говорима бранио са старом жестином начела Револуције. Онда када би морао саветовати Скупштини какву умерену политику, облачио је своје мисли у демагошку фразеологију. Садржина била је консервативна, а форма револуционарна. Као што каже Г-ђа де Стал, његова уверења вукла су га на једну страну, а његова потреба успеха на другу.

Двор је рђаво примао демагошке говоре Мирабовљеве, и на основу њих закључивао да је Мирабо један непоправим револуционар, који је пришао двору само из новчаних разлога, и коме стога не треба веровати. Поводом једног његовог говора у коме је напао на планове противреволуције, њему је из дворских кругова поручено да

пати од демагошког беснила. Он је одговорио у истом тону, да он мора да „грми", када има „бенастих лупежа", који још помишљају на противреволуцију. У осталоме он није дао двору тапију од своје главе.

Мирабо се налазио у тешком положају. Поверење народно почео је губити због гласова који су се ширили о његовим везама с двором. Код двора пак није успео ни из далека задобити оно поверење које је желео.

Главна сметња за присније односе између двора и Мирабоа био је министар финансија Некер. Некер и Мирабо нису се марили: докле је Некер био јавни министар, Мирабо није могао постати тајни. У Скупштини, Мирабо је маневрисао тако како ће Некера оборити, или бар компромитовати. Августа 1790, он подмеће ногу Некеру у једној великој дебати о државним финансијама, и Некер је принуђен да одступи.

После Некера одступају у брзо и остали министри, чијем је паду опет Мирабо допринео. Без претходног одобрења двора, сасвим на своју руку, он је покренуо четири скупштинска одбора (дипломатски, колониални, војни, и маринski), да предложе Скупштини да се министрима изјави неповерење. Одмах за овим известио је двор, да ће министри бити нападнути у Скупштини, и саветовао краљу да их пре тога напада он сам, тобоже из властите иницијативе, отпусти. С једне

стране, подстицао је Скупштину на један корак који је имао да утврди њено право обарања министара. С друге стране, учио је краља како Скупштину да преухитри. Према коме је био неискрен, — према краљу или према Скупштини, — и шта је у ствари желео, — да се право мењања министара утврди код краља или код Скупштине? Може бити, није му било стало ни до краљевог ни до скупштинског права, него је желео пад министара, и служио се час краљем а час Скупштином као својим оруђем.

Предлог четири одбора није примљен, али ипак, то је био такав морални удар за министре, да су се морали готово сви уклонити. Под новом владом Мирабовљеви односи са двором постали су интимнији. Један министар одређен је да се с њиме вија и споразумева. То је био министар спољашњих послова Монморен.

Дотле, Мирабо је излагао своје планове само у општим цртама. Монморен га је позвао да састави детаљан програм рада. 23 дец. 1790 Мирабо је поднео један мемоар под називом: „Поглед на ситуацију Француске и на средства којима би се политичка слобода дала помирити са краљевом влашћу".

То је био велики напис на коме је Мирабо радио двадесет дана, и који износи деведесет штампаних страна. Има два дела: у једном се

говори о сметњама за успостављење краљевске власти, — у другоме, о начину на који ће се те сметње отклонити.

Сметње за успостављење краљевске власти Мирабо види на све стране. Види их пре свега у самом двору: краљ је неодлучан, а краљица непопуларна. Друга сметња, то је Париз, та неизлечиво револуционарна варош. Има већ годину дана како је Париз побуњен, и како се навикао да натура своју вољу и краљу и Скупштини. Трећа сметња, то је народна гарда Лафајетова. Она не допушта да се чување краљеве личности повери нарочитој, дворској гарди. Међутим, сама не не пружа јемства за краљеву сигурност, јер, као свака грађанска војска, већма је наклоњена народу него краљу. Четврта сметња, то је Скупштина. Њоме је немогуће управљати: то није Скупштина него гомила. Што њу на крају крајева руководи, то је сујета њених чланова. Она је готова на све, само да се допадне јавном мнењу. Та иста сујета која ју је начинила тако мало отпорном према јавном мнењу, начинила ју је сувише отпорном према краљу. Чим наиђе код њега на негодовање или критику, она се осећа увређена у свом достојанству, и добија наступ демагошке јарости. Пета сметња, то је сам устав, који је задржао краља на престолу, а уништио краљевску власт. Ако се ова не успостави што брже, Револуција ће се изметнути у анархију: једини лек од анархије, то је јака извршна власт.

По Мирабовљевом мишљењу, промена устава била је непоходно потребна. Они који су правили устав, нису разумели суштину монархијске владе. Суштина је њена у овоме: законодавну власт врши Скупштина под надзором краљевим; извршну власт врши краљ под надзором Скупштине. На тај начин ни Скупштина у области законодавства ни краљ у области управе нису без противтеже. У место да извршну власт краљеву ставе под надзор Скупштине, творци устава уништили су је сасвим.

На какав начин да се изврши та тако потребна промена устава? Мирабо неће да уставну промену изврши сам краљ, без Скупштине. Октроисани устав подигао би, без сумње, углед краљев, али би оборио углед Скупштине. Успостављење краљевске власти не сме се вршити о трошку Скупштине, јер би то био знак противреволуције.

Мирабо предлаже да са уставна промена изврши легалним начином. Скупштина је издала устав; она треба и да га промени. Али како да се Скупштина склони на промену устава? Мирабо је уверен, да се садашња Скупштина не би могла склонити; зато треба правити нове изборе.

Али новим изборима не сме се приступити без нарочитих припрема. Пре свега, потребно је компромитовати садашњу Скупштину и њен устав: ако би се нови избори вршили док садашња Скупштина и њен устав уживају неокрњену популарност, на новим изборима не би се добила једна Скупштина склона на уставну промену.

Да би се компромитовала садашња Скупштина, треба се држати начела: „што горе тим боље.“ Та је Скупштина усвојила један политички систем који неминовно води у анархију. Треба је пустити да из тога система изведе све његове последице: тек тада ће анархија достићи толики ступањ да целом свету дојади.

Упоредо с тиме треба подривати популарност Скупштине. Треба је омразити с провинцијама и с народом. Да би се произвела омраза провинције и Скупштине, треба навести Скупштину на такве мере по којима ће изгледати да она повлађује Паризу на штету провинција. Сва завист провинција према Паризу претвориће се у мржњу према Скупштини. Да би се произвела омраза народа и Скупштине, треба навести Скупштину да установи тешке намете. Народ замишља револуционарни режим као режим у коме се ништа не плаћа држави. Једна Скупштина која оптерећује народ новим наметима, изгледаће реакционарна Скупштина, — и с њеном популарношћу биће свршено.

Питање је само, како краљ може навести Скупштину на те мере које ће је компромитовати? Он би морао држати у својим рукама све конце њених покрета. Мирабо зато и препоручује да се

поставе тајне везе између двора и свих посланика од утицаја. Посланике није тешко придобити: треба свакоме рећи да ће постати министар, чим се укине оно скупштинско решење које забрањује постављање посланика за министре. Посланици које двор привуче на своју страну, не смеју знати један за другога. Монморен и Мирабо разговараће са сваким од њих у четири ока, и комбиноваће њихове покрете по једном плану који ће остати тајна њих двојице.

Поред свог утицаја на Скупштину, двор треба да организује исто тако свој утицај на Париз и на унутрашњост. Мора тачно и потанко бити обавештен шта се мисли и говори у Паризу и у унутрашњости. Мора бити у стању да, у свако доба, пре свих других, наметне Паризу и унутрашњости своје тумачење догађаја и своје лозинке. На Париз би имало да се утиче преко нарочите тајне полиције, која би наместила своје људе свугде, — у париске редакције, у париску општину, у париско бирачко тело. Што се тиче унутрашњости, ваљало би установити један средишни уред, који би по целој земљи слао агитаторе и растурао брошуре. Мирабо је предвиђао две велике радионице: (1) радионицу за преписку с унутрашњости, која би не само слала писма него и усмене поруке, и ради тога имала на расположењу четрдесет путничких агената; (2) радионицу за израду списа, која би спремала говоре за посланике у служби

двора, мемоаре за министре, чланке за већи број париских листова, расправе за унутрашњост.

Краљ би, међутим, на све начине гледао да подигне своју личну популарност. Требало би да буде што више пред очима публике: публика воли краља кога виђа. Шетње пешице по вароши, држање смотри, присуствовање скупштинским седницама, доприноси много више краљевој популарности него што би се од ових малих ствари могло очекивати. Истина, појављивање пред публиком има својих опасности, али краљ не може учинити ништа, ако се боји атентата.

Пошто би све било припремљено за нове изборе, краљ би се повукао из Париза у унутрашњост. У атмосфери парискоj, уставна реформа не да се извести како ваља; начина нема да се пренадраженост те вароши стиша, и од целе Француске Париз ће се последњи отрезнити. Одлазећи из Париза, краљ не би требао да се настани ни у којој пограничној тврђави: то би се тумачило рђаво, као да намерава тражити помоћ туђинске војске против властитог народа. Нека се краљ настани у ком месту по даље од границе, и нека ту одмах позове и Скупштину, да се не би помислило да је његов одлазак из Париза почетак противреволуције. Ради умирења јавног мнења, он би наново потврдио све уставне одредбе, осем оних које се тичу краљевске власти. Он би објавио да се не бори против Револуције него против

анархије, не бори против Скупштине него против париске гомиле. Ту, у унутрашњости, он би с новоизабраном Скупштином извршио законитим начином промену устава. Треба предвидети и ту могућност, да револуционарни Париз не призна нови устав. У том случају, без сваког премишљања и оклевања, ваља поћи с војском на Париз; бољи је и грађански рат него анархија.

То је, у главним цртама, велики план Мирабовљев. Мирабо је увиђао да у његовом плану има „мрачних интрига и лукавог претварања", али, с друге стране, био је уверен, да Француску може спасти само таква политичка апотека „која би у својим лековима мешала са здравим травама и отровне". „Ако се мој план не прими", писао је он, „треба бити готов на најгоре ствари, почевши од убиства па до пљачке, почевши од рушења престола па до распада државе. Или ће краљ и влада моћи учинити онај напор који се од њих тражи, или неће остати ништа друго него да се Француско краљевство застре мртвачким покровом".

XXV

Мемоар од 23 децембра 1790 сматра се као политички тестамент Мирабовљев. У њему нема ничега што се не би слагало с његовим дотадашњим назорима. Он је увек био за јаку краљевску власт, и када је Револуција њу разорила, он је

остајао себи самоме веран када је тражио да се она успостави. По његовом плану, успостављање краљевске власти имало је да се изврши уз саучешће Скупштине, путем редовне уставне промене, не доводећи у опасност ниједну тековину Револуције.

Ипак зато, мемоар од 23 децембра осуђиван је од како се зна за њега. Основне идеје Мирабовљеве могле су бити тачне, али средства која је препоручивао, била су неморална. У овој осуди има без сумње нечега претераног. Мирабовљева неморалност није превазилазила ову просечну неморалност која и данас још влада у политичком свету. Мирабо је препоручивао да се Скупштина компромитује код јавног мнења тиме, што ће се навести на непопуларне мере. Која опозиција, и данас још, не покушава да компромитује владу код јавног мнења? Она не покушава навести владу на непопуларне мере, јер су данашње владе постале и сувише опрезне; али што год влада уради, било добро или рђаво, опозиција осуђује на сва уста да би само владу компромитовала код јавног мнења. То за цело није ништа моралније него оно што је Мирабо препоручивао. Он је мислио да се струја против Скупштине може најуспешније изазвати посредством тајних агената и тајног пресбироа. Остављајући тајност на страну, то су средства којима се и данашње странке служе. Све оне имају своје агитаторе и своје новине. Мирабо је држао

да се на јавно мнење може у тој мери утицати живом и штампаном речи, да оно постане прост одјек онога што му се стално говори: јавно мнење може се стварати, дакле, посредством сугестије, — и „глас народа, глас сина Божјег“ може бити дошаптаван са стране, као глас старих оракула. Човек који је на овакве мисли долазио, ако није био моралан, био је видовит. Он је предвидео савремене странке, које организованом и методичном пропагандом праве јавно мнење какво им кад треба.

Мирабоу се може замерити само то, што је свој план о изигравању Скупштине саставио за краљеву употребу. Такав краљ који се не бори против Скупштине силом него лукавством; који закулисним радњама и корупцијом ствара своју личну странку, и помоћу ње врши пресудан утицај на скупштинске послове, такав краљ у стању је да извитопери цео представнички систем. Баш у Мирабовљево време постојао је такав краљ у Енглеској: то је био Ђорђе III, који је тачно радио то што је Мирабо саветовао Лују XVI, и на његовом се примеру видело да је за представнички систем владалачка корупција исто тако опасна као и владалачки притисак.

Да ли је Мирабо био сасвим искрен? Успостављење краљевске власти без сумње је желео искрено, али да ли су сва средства која је у том циљу препоручивао била искрено изабрана? Треба имати на уму да је баш у време мемоара од 23

децембра Мирабо био председник јакобинског клуба. Странка Револуције имала је два клуба: клуб од 1789, који су састављали умерењаци, и клуб јакобински, који су састављали непомирљивци. Као председник јакобинског клуба Мирабо се приближио крајњој левици и држао демагошке говоре за масу. С друге стране, саветовао је краљу да пусти Скупштину да пада у све веће крајности, које ће изазвати анархију и учинити неопходно потребним успостављење краљевске власти. Питање је сада, да ове савети није давао краљу само стога, да би оправдао демагошку политику коју је он сам ради своје личне популарности водио? Ако би ова претпоставка била тачна, онда би изашло, да је Мирабо хтео да служи краљу, а да не ризикује ништа од своје популарности; он је, дакле, повлађивао маси и даље, али са задњом мисли да јој на крају подвали. Ако се ова задња мисао, случајно, не би дала извести, сва би штета била краљева; што се тиче Мирабоа, његова би популарност остала неокрњена. Један човек који је познавао Мирабоа сасвим изблиза, говорио је да на њега ваља добро пазити: он има увек „лукавства за свој лични рачун“.

Мемоар од 23 децембра показује Мирабоа и с његове рђаве и с његове добре стране, показује га и као великог интриганта и као великог организатора.

Мирабо се налазио стално у лажном положају, као један убеђени монархист који је стицајем прилика постао вођем једне револуционарне Скупштине. У лажном положају, човек постаје и сам лажан, и ако још има брзу комбинаторску памет, развија се лако у интриганта. Мирабо је имао не само брзу комбинаторску памет, него и покварену јужњачку машту. Волео је да буде опак сатански политичар као Чезаре Борџија, разметао се својим макиавелизмом, и причао о себи самом страшне ствари, на пр. да је за време изборне агитације имао два најамника, од којих је један агитовао за њега, а други имао задатак да тог агитатора одмах убије, ако он не би био веран Мирабоу. Тај велики интригант који се налазио у Мирабоу, полу стваран, а полу уображен, израдио је у мемоару од 23 децембра цео „мелодраматични део“, све оне тачке где се говори о закулисним и скривеним начинима борбе против Скупштине, о тим посланицима који су придобивени за двор, а не знају један за другога, о тој тајној полицији која све зна и свем управља, и већ личи на чувену тајну полицију Фушеову, организовану неколико година доцније под Наполеоном.

Али тај велики интригант с театралном поквареношћу није био сав Мирабо.

Он је рекао једном: „Вештина се може симулирати, али не и снага“. Он сам имао је више снаге него вештине, и његов мемоар од 23 децембра показују не само великог интриганта, него и великог организатора. Та мисао, да се против Скупштине обрне јавно мнење, пошто се оно претходно ухвати у мреже једне организације која би имала своју полицију, своју штампу, своје агитаторе, та мисао достојна је данашњег америчког политичара, јер то је тежња за образовањем једног огромног политичког trust'a. Мирабо је био од оних људи који умеју да уреде и руководе велике колективне послове. Још пре Револуције, као обичан публицист, испољио је своју способност да ради са секретарима, и имао је једну велику радионицу за израду политичких списа, која је била прави арсенал тадашње опозиције. Доцније, као народни посланик, држао је, не једнога или два секретара, него читаву канцеларију, која је издавала његове новине, спремала његове беседе, водила његову огромну преписку са целом Француском. Он је имао страховиту радозналост и активност: као та тајна полиција коју је пројектовао, хтео је све да зна, о свему да буде обавештен из прве руке. Његова активност није престајала ни једног часа: диктирао је своме секретару, писао сам, прегледао рукописе израђене по његовим упутствима, изазивао препирку да би из ње избиле нове идеје које су му требале, дохватао одмах те идеје и стављао на хартију, или наређивао коме другом да их разради као чланак или као беседу. Са том наполеоновском енергијом, доиста је био

у стању довести целу Француску под утицај једног деспотског уреда. Велика махна Мирабовљевог плана лежи баш у томе, што је био подешен према сасвим изузетним способностима Мирабовљевим. Краљ и његови министри који су имали да га изврше, били су сасвим обични људи. Један дворанин рекао је: „Тај план тражи друге људе и друга времена; само би кардинал де Рез могао да га изврши“, — кардинал де Рез, који је запамћен као највећи завереник и интригант француске историје.

XXVI

Јануара 1791 Мирабо је изабран за председника Скупштине. Ту част за којом је жудео, добио је након дугог чекања. Он је био четрдесет трећи председник по реду. Скупштина је, дакле, сматрала да има четрдесет и два посланика који ту почаст заслужују пре њега; по томе се види како је, поред свих својих говорничких успеха, био од ње недовољно цењен. На председничку столицу доведен је удруженом радњом деснице и левице. Десница је подржавала у њему тајног саветника двора; левица, председника јакобинског клуба. Двострука политика Мирабовљева, овога пута бар, имала је успеха. Мирабо, похлепан на одликовања, баш зато што је до њих мучно долазио, наместио се с највећим самозадовољством

у председничком достојанству. Руководио је скупштинске седнице с тактом и ауторитетом који су одмах запажени. И у овој прилици показао се рођени управитељ људи и гомила.

То је био његов последњи успех: априла исте године он је већ умро. Био је потпуно исцрпен, исцрпен радом и уживањима. Количина његовог свакодневног рада била је огромна; то нису биле само беседе у Скупштини и по клубовима, него још примање многобројних посетилаца, рад са секретарима, уређивање новина, преписка с двором и с унутрашњошћу... И то рад истрзан, у сталној раздражености коју лична трења производе, и сталној напрегнутости коју производи комбиновање и интриговање. Од састанка Скупштине, Мирабовљев је мозак био стално „под паром“; Мирабо је хтео да држи у својој глави целу Револуцију, и да из њеног хаоса извуче један свет срећен и правилан. Толики напор био је претежак чак и за таквог атлета као он. Један му је пријатељ говорио: „Само би саламандер могао остати неспржен у том огњу у ком ви живите.“ Упоредо с прекомерним радом ишла су и прекомерна уживања. Код њега се добро пило и јело: кујна одвише зачињена, а вина сувише јака. Један од његових званица се жалио да је морао одболовати гозбу код Мирабоа, слатку, рафинирану, и отровну, као римске гозбе у време пропадања. Мирабо је водио небројене љубавне авантуре, по две три

истовремено; око њега се кретао читав свет жена, и то врло разноврстан, — малограђанке, велике госпоће, оперске певачице. Мирабо је био од оних страсних природа које сагоревају брзо; већ у четрдесет другој години био је готов.

Своје последње часове удесио је лепо. Куражан пред свим опасностима, он је и пред смрћу остао куражан. И на самртној постељи, до последњег часа налазио је велике театралне речи и покрете као на говорници. Питао је једнога пријатеља: „Ви који се разумете у лепом умирању, јесте ли задовољни?“

Његова је смрт начинила огроман утисак. Његове личне махне и недостатци заборављени су; видела се само његова јавна улога, која је била велика. О његовим везама с двором говорило се само у обавештеним круговима политичара. Широка публика оплакивала је у њему неустрашивог трибуна. То је био први народни борац који је умирао у новој слободној Француској, — и он је сахрањен без мало тако свечано као да би био владалац. Шта више, донет је закон којим се једна црква преобратила у почасну гробницу великих људи, — и Мирабо је први унет у тај храм народне захвалности.

XXVII

Код потомства, Мирабо је дуго времена цењен више као беседник него као државник. Мислило се да је тај велики трибун имао чисто трибунску речитост, и да су његове беседе биле плаховите импровизације у којима су велике народне страсти долазиле до необично патетичног израза. Виктор Иго описује га као дивљег звера у кавезу, налази сличности између његовог гласа и лавовске рике, упоређује га с разјареним биком који јури на противника погнуте главе, говори о његовом колосалном слегању рамена, као код слона који носи оружану кулу на леђима.

Кад се историја Револуције почела радити на основу докумената, нашло се ово. Мирабо није говорио своје беседе него читао. Читао је мирно и лагано, без много геста. И ако јужњак, није брзао у говору, и јако је пазио на јасан изговор и тачно наглашавање. Половина његовог беседничког успеха долазила је од његове дикције, која је умела истаћи важност појединих речи и ритам реченице. Глумци су тврдили да је он погрешио што није отишао у позориште. Навек, и онда када је држао највећма демагошке говоре, имао је начине једног патриција. Није марио „оперске олује и грмљавине“; његов је идеал била сенаторска озбиљност. Отуда његов непомичан став на говорници, и нешто свечано и намештено у стилу и дикцији. То није био ни из далека онај лав или бик речитости кога описује Виктор Иго.

Мирабо није увек писао сам те беседе које је тако вешто и тако достојанствено читао. За

њега је радило неколико секретара, од којих је сваки био, не само за другу врсту питања, него и за другу врсту речитости. Као што је имао једног секретара за финансијска питања, другог за правна, трећег за богословска, тако је тачно знао кога ће секретара употребити за говоре који су тражили анализе и диалектике, кога за говоре који су тражили помпе и речитости, и т. д. Мирабо је желео да се чује у свима питањима, тако многобројним и тако разноврсним, која су долазила пред Скупштину од 1789, која је била узела на себе да Француску уреди сасвим изнова. То су била питања уставна, финансијска, дипломатска, војна, црквена, правна, — нека од њих сасвим стручна и тешка, као на пр. питања о наследном праву, о новчаном систему, о експлоатацији рудника и т. д. Једном човеку, нарочито тако заузетом као Мирабо, није било могућно проучити сва та питања; он је морао оставити другима да му скупе и среде материал, па чак да и целе беседе саставе. Све су ово, без сумње, олакшаване околности; ипак зато питање се поставља, да ли се један беседник који своје успехе постизава беседама које су други написали, а он само лепо прочито, да ли се тај беседник има сматрати као велики беседник, или само као велики глумац.

Када се све узме у рачун, Мирабо ипак остаје велики беседник. Истина, за њега су много радили секретари, али ти исти људи продужили су после

његове смрти да раде за друге, и нису више умели ни за кога да састављају такве беседе какве за Мирабоа. Нико није био у стању као он дати им полета и надахнућа. Основну идеју сваке беседе утврђивао је он сам; често, налазио је сам и главне аргументе; сваку важнију беседу скицирао је унапред у разговору са секретаром, и када је рукопис био готов, он га је прегледао брижљиво. Био је вештак у прерађивању и дотеривању туђих концепата. Његове списатељске способности будиле су се тек онда, кад би имао пред собом већ нешто стављено на хартију. Обраћао је нарочиту пажњу на облик, давао стилу онај живљи обрт који је на говорници потребан, замењивао поједине речи другима од веће музичке вредности. Тек у његовој преради, напис његових секретара постајао је нешто што је могло имати дејства на говорници. Што је главно, Мирабо има говора који су чисто његови, јер их је морао импровизовати у току претреса. Импровизованих места има и у његовим напред спремљеним говорима. Неке од тих импровизација јесу највише тачке његове речитости. Мирабоа не треба сматрати као доброг читача који је држао у својој служби неколико великих безимених говорника, него га треба сматрати као великог говорника који се, оптерећен послом, сувише служио секретарима.

Као беседник, Мирабо је задивљавао савременике нарочито својом жестином, — оном смесом

озбиљности и енергије која се навек ценила као главна особина говорничка. Био је чувен са својих апострофа; оне су, као удари лавовске шапе, обарале противника на земљу. Умео је да поручује и да поздравља, да опомиње и да преклиње, да кори и да прети. Био је мајстор оног крепког и достојанственог стила у коме се пишу адресе владаоцу и прогласи на народ.

Његова је речитост вредила, такође, својом аргументацијом. Он, истина, није био велики диалектичар, није био способан за исцрпна методична аргументисања; његови аргументи нису чврсто везани један за други; његово је разлагање искидано и у скоковима; по свој прилици у самом начину његовог мишљења било је нечег немирног и експлозивног. Поједини су му аргументи сувише интелектуални, имају једну суптилност више италијанску него француску; та префињеност доказивања више изазива неповерење него што убеђује. Поред ових недостатака, Мирабовљева је аргуметација имала и јаких страна. Мирабо је био врло вешт да ухвати главну тачку једног питања или главну слабост противникове аргументације; остављајући све друго на страну, бацао се на ту једну ствар свом снагом. Та брзина и сигурност погледа с којом је продирао у срце ствари, обезбеђивале му је успех у парламентарним препиркама. Као Фридрих или Наполеон, он је побеђивао вештином концентрисања. За данашњега читаоца, у његовим

беседама најзанимљивије је то, што се сваки час јављају аргументи који у стегнутој, готово згрченој форми, у две три речи, дају велике истине политичког искуства. Ни из једног другог револуционарног беседника, не може се извући више „мудрих изрека“. На пр. „Све политичке погрешке долазе од неодлучности у начелима и од врдања у поступцима. Ако се људи буне, то је тек у пола; ако остају верни, то је опет у пола; не смеју да се сасвим удаље од дужности, нити да јој своје страсти жртвују потпуно“ ... „Држава се не спасава на парче“... „То је увек велика погрешка издавати заповести, када човек није сигуран да ће бити послушан“... „Из опасног положаја немогуће је изаћи друкчије, него на један начин који је и сам опасан“... „У политици, није истина оно што доиста постоји, него оно што свет верује да постоји“.

Мирабо је желео бити велики пословни говорник. Предосећао је да с новим демократским временом долази нова врста речитости, — речитост факата. Он је без сумње имао опсежна знања за једног политичара, и међу његовим секретарима налазило се неколико изврсних стручњака. Али он се о свему обавештавао из трка, није стизао да прекува материјал прикупљен од његових секретара, и више је задивљавао слушаоце својим енциклопедијским знањима, него што је успевао да им замршене стручне ствари представи на јасан, свима разумљив начин.

Нарочито место међу његовим беседама имају полемике. Мирабо је ту био изврстан. Уносио је у полемике много страсти и беса, али је исто тако показивао много владе над собом и много достојанства. Имао је једну хладну жестину, једну охолост у нападу, а још више у одбрани, која је била чисто његова. Никада, ни у највећој јарости, није губио главу, задавао је ударце тачно снишањене, и умео да и без увредљивих речи изрази суверено презирање. Био је најбољи онда када највећма нападнут: пред војском непријатеља умео је да се испрси као ретко ко.

Његов беседнички стил патио је од обиља крупних речи, готових фраза, и реторских фигура које нису више биле нове. То је једно варварско богатство реторике. Али све је то искупљено снажним и широким током његове речитости. Нико од беседника револуције није имао више даха од њега; ни код кога се велика беседничка реченица Цицеронова није тако страховито надимала и тако шумно ваљала као код њега. Његове беседе не треба проучавати реченицу по реченицу, него их треба узимати у великим блоковима; онда је доиста за дивљење како су ти блокови избачени без предаха, са сигурним моћним ритмом, и са високим тоном који се пење све више и више. Музичари би рекли за њега да је maestoso.

Што недостаје Мирабовљевој речитости, то је емоција. Он је ватрен, али сув. Код беседника од

емоције, има нешто што пева; Мирабо не пева никада; он само декламује. Од песника се свугде, па и у беседништву, тражи наивно предавање емоцији, са потпуним заборавом личних рачуна и интереса. Велики жиронденски беседник Верњо, немаран, лењ, сањалица, незаинтересован у политици коју је водио као дилетант, могао се на такав начин предавати емоцији, и имати на говорници тренутке правог песничког надахнућа. То није било тражити од таквог политичког рачунџије као Мирабо, код кога је све, па и сама ораторска жестина била управљана од његове амбиције. Због тога тај беседник тако плаховит, а опет тако смишљен, изгледа неки пут велики комедиант.

XXVIII

Када се узме парламентарна кариера Мирабовљева у целини, види се јасно да су његове беседе, у извесним приликама, биле од пресудног утицаја на скупштинске одлуке, али да он лично није држао Скупштину под трајним утицајем, као што ће доцније Робеспјер држати Конвент. Он није имао довољно моралног угледа; кад год је устајао да говори, морао је чинити нове напоре да Скупштину повуче за собом, и да силом речитости и обиљем разлога савлада њено неповерење. Најзад је дошао до закључка да не може

учинити са Скупштином ништа, и саветовао је краљу нове изборе.

Ова слабост његове парламентарне ситуације објашњују се, на првом месту, тиме што се ни с једном политичком групом није хтео везати искрено. Радио је са свима, али са скривеном намером да их све изигра. Камило Демулен говорио је за њега: он доручкује са јакобинцима, руча с људима од 1789, вечера са роjалистима. Чак ни према двору, с којим је имао формалну погодбу, није био сасвим искрен; вољан да ради за краља, он је добро пазио да се не замери народу. Неки његови савременици држали су да он у ствари није ни за краља ни за народ; њему је само до власти, и да би до ње дошао, готов је на све уступке било краљу или народу. Али, кад би једном дошао на власт, он би се, наслоњен на краља, опирао народу, а наслоњен на народ, опирао краљу. Ако не све, а оно бар нешто било је у овој оцени тачно, и онда је разумљиво што је Мирабо остао без правог ослонца у парламенту.

Слабост његове парламентарне ситуације објашњује се, за тим, махнама његове тактике. Мирабо је био пун комбинација, али ни у једној није могао да истраје. У првој ватри комбиновања био је пун одушевљења; пред првим тешкоћама, постајао је нервозан, и тражио нешто друго. Правио је огледе и с двором, и с Лафајетом, и с јакобинцима, — и најгоре је било то што су све то били

само огледи. Његово обиље идеја и нервозна нестрпљивост нису му допуштали једну сталну и одређену тактику.

Неискрен према целом свету, без довољно чврстине у властитим комбинацијама, он је остао до краја осамљен политичар, који не налази потпоре ни код кога, и који се држи на површини силом велике личне вредности.

Тај исти човек који је у свакодневној политичкој игри врдао и кривудао, био је у оцени општег тока догађаја необично увиђаван. Ту је његов суд био исто тако чврст и сигуран, као што му је, иначе, држање било двосмислено и непоуздано.

Он је тачно предвидео Револуцију у свем њеном развијању, и тачно одвојио оно што је код ње ваљало, од онога што није ваљало. Њени противници, у својој неразборитости, осуђивали су од првог дана све што је Револуција радила. Њене присталице, опијене њоме, нису опажали да их она вуче много даље него што су они желели. Мирабо, скоро једини, био је у стању да одреди, до које је тачке Револуција била оправдана, а од које је стала падати у крајности које је могу упропастити. Одобравао је Револуцију, докле је она значила борбу против повлашћених сталежа, и докле је имала за циљ да обезбеди установу Народне Скупштине. Осуђивао ју је, чим је стала дезорганизовати краљеву власт и подавати се

утицају париске гомиле. Он је предсказивао да то води „покољима и касапљењу", и његова предсказивања, ма колико у први мах невероватна, испунила су се до слова. Народна Скупштина оставила је земљу без владе; с једне стране, уништила је стару краљевску власт; с друге, није давала да се створи нова министарска власт на парламентарној основи као у Енглеској. Мирабо је био на чисто с тиме, да је јака влада потребна сваком друштву, па и оном које буде изишло из Револуције. Он је имао осећање практичних нужности које је оскудевало осталим вођима Народне Скупштине, и тај здрави реализам одаје у њему политичара од расе. Јасно је видео да судбина монархије није нераздвојно везана са судбином повлашћених сталежа, да се монархија да помирити с интересима народа, и да ће после старе сталешке монархије, која је пропадала, доћи нова демократска монархија. Веровао је да будућност припада монархији енглеског типа, и у том погледу цела историја XIX века дала му је за право.

Речено је већ да је због свог интригантског карактера Мирабо био осамљен међу политичким групама. Интересантно је да је тој његовој осамљености допринела и ова његова државничка увиђавност. За своје идеје, и ако тачне, није био у стању придобити никога, и остао је једини заступник те нове демократске монархије којој је доиста припадала будућност. Краљ, управо његова околина, јер он је био под њеним сталним утицајем, желела је као и Мирабо јаку краљевску власт, али од ње је очекивала на првом месту повраћање стања пре Револуције. Краљева околина била је сва на страни повлашћених редова, и држала да се, без наслона на њих, краљевство не може одржати. Мирабо, на против, био је одсудан противник повлашћених редова, и сваки покушај противреволуције сматрао је за највећу погрешку која се да учинити. Сагласан с двором док је требало радити на јачању краљевске власти, он се разилазио с њиме чим се поставило питање, да ли ће се та власт употребити у интересу повлашћених редова, или у интересу народа. Двор је био за аристократску монархију, а он за демократску.

Са Скупштином, исто тако, он се слагао само у пола. И он и Скупштина налазили су да се велико дело Револуције не сме кварити, и да сваку помисао реакције треба искључити, али, докле је Мирабо хтео да краљевска власт остане јака, дотле је Скупштина мислила да ту власт треба ослабити. Мирабо је хтео да се краљевска власт постави на нову, демократску основу, али да јој се обим не смањује: краљ је и даље имао бити стожер државне организације. Скупштина је тежила да краља начини простим фигурантом. Мирабо је резоновао у опште, и налазио да се јака краљевска власт и демократска револуција не искључују узајамно.

Скупштина је имала пред очима Луја XVI, и бојала се да краља тако неискреног према Револуцији остави сувише јаким.

Од двора Мирабоа је делило питање противреволуције, а од Скупштине, питање краљевске власти. И двор и Скупштина падали су у крајности. Мирабо се кретао средњом линијом. Политика средње линије мора на послетку да победи, јер представља резултанту снага, — али то не бива пре него се све крајности не огледају и не покажу погрешне. Мирабовљеве идеје, одбачене од савременика, победиле су после свршене Револуције, када је монархија била успостављена, али у границама устава и на демократској основи.

Са својим махнама и врлинама, Мирабо пружа леп примерак државника латинске расе. Његов главни подстрекач било је славољубље, — славољубље страсно, безгранично, махнито, као код Цезара или Алкибиада. Служећи отаџбини, хтео је, на првом месту, да прослави себе самога; велика амбиција угушивала је у њему све скрупуле, и он је био у исто време врло родољубив, врло славољубив, и врло неморалан.

Следбеник Макиавелија, кога је радије читао него Монтескија, он је веровао да се мајсторијом може све постићи, и да је човекова моћ довијања јача од стварности. Отуда код њега извесне комбинације и сувише оштроумне да би биле тачне,

извесна умешност која прелази у лукавство, извесна склоност да државне болести лечи отровима.

Имао је темперамент ватрен, борбен, авантуристички. У окршаје Револуције улетео је с оним неустрашивим поносом и изазивачком куражи којом се одликовало старо француско племство пре апсолутне монархије. У најкритичнијим тренутцима Револуције, онда кад је краљ био још у стању обрнути на Скупштину бајонете, Мирабо је истрчавао испред свих других посланика, и зачикавао краља на начин једног племића убојице.

Имао је брзу, јасну, оштрупамет; одмах схватао политичку ситуацију и сводио на њену основну идеју. Није био „метафизичар“ у политици, али је био рационалист. И ако је осуђивао политичаре који резонују без чињеница, он се није држао голих чињеница, него је тражио у њима скривене идеје. Кроз целу његову радњу провлаче се извесни строго начелни назори о односима између краља и сталежа, краља и народа; он је имао оно јединство идеја које је својствено само логичком духу. Осећао је државу као целину; није хтео њеним интересима претпоставити ништа друго, чак ни интересе свога властитог сталежа и своје властите странке. Племићског порекла, он се одвојио од племића, јер је налазио да се његове повластице не слажу с општим народним добром. Један од првака скупштинске странке, он није одобравао њене крајности, које су му изгледале

опасне за правилан државни развитак. Није давао ни краљевској власти на скупштинској да се развијају једна на штету друге; није хтео бити искључиви адвокат ни једне ни друге стране, него, као добар механичар, гледао да их узајамно ограничи у интересу државне равнотеже. Имао је велико осећање мере, умео сваку ствар да постави на своје место, и да их све доведе у међусобну везу према једној основној идеји. С латинском властољубивошћу, мајсторијом и борбеношћу, он је спајао латински рационализам, јасни преглед целине и фино осећање складности.

Право Мирабовљево место било је на челу владе. Он је имао да буде велики министар Револуције, који ће је тако руководити да се она сврши без наглих скокова и великих потреса, као мудро смишљена и постепено изведена реформа. Нову уставну монархију имао је да организује као кардинал Ришелије стару апсолутну. У место тога, он је целога века остао ван владе, дајући савете који нису били слушани, правећи планове које није имао ко да изврши. Он није дао своју пуну меру, и чини утисак једног осујећеног државника. Гамбета га је сматрао за највећег политичког генија Француске после кардинала Ришелија. Он је зацело морао бити врло велики, кад и тако недовршен и промашен као што је био, ипак изгледа достојан да се стави одмах до највећег државника своје земље.

ДИМУРИЈЕ

I

Димуријe је рођен 1739 у Камбрeју, у француској Фландрији, али његова је породица била старином из Провансалске, и у његовом карактеру јаче се опажају особине јужне Француске него северне. Припадао је млађој грани неке племићске породице, која се звала Диперије, а не Димурије. Рахатично дете, он до шесте године није могао стати на ноге, али доцније се исправио, и био целога века крепак и издржљив.

Његов отац, који је обраћао нарочиту пажњу на његово образовање, послао га је у Париз у гимназију. То је била језуитска гимназија, и кад је из ње изишао, Димурије је снивао о томе да буде језуитски мисионар. Интересантно је да се није задовољавао бити обичан језуит ; хтео је бити један од оних проповедника за неверне, који иду чак у Азију и Африку, и излажу се исто тако опасностима као и војници у рату. Већ у том наступу младићске побожности, Димурије је показивао

укуса за авантурама. Религиозни наступ оставља га убрзо, али укус за авантурама остаје му целога века. За време Седмогодишњег рата, ступа у војску као добровољац, и с много физичке куражи учествује у неколико битака. У једној прилици борио се сам са двадесет хусара. Борба је трајала неколико минута; балчак му је сломљен, један прст одваљен, коса и обрве опаљене барутом. Када су га хусари, најзад, савладали, имао је шест тешких рана. У Седмогодишњем рату, он добија чин капетана и крст Св. Луја.

После тога настају за њега године тумарања. Видимо га у Шпанији, с неком неодређеном војном мисијом код француске амбасаде; за тим у Корзици, с француском војском која је имала да освоји то острво; па онда у Пољској, у својству француског војног изасланика, са задатком да разбијену пољску војску преуреди за нову борбу с Русима... После свега овога видимо га опет у Француској, али не више у војним пословима него у дипломатским. Он је, сада, у тајној дипломатији Луја XV, који је имао обичај да дипломатске послове води кришом од својих министара, преко нарочитих поверљивих агената. У једном тренутку, министар спољашњих послова почиње гонити те краљеве агенте, Димурија затварају у Бастиљу, али, захваљујући Лују XV, он, после неколико месеца тамновања, излази на слободу. Под Лујем XVI, он ради у министарству војном, где га употребљују

за поверљиве мисије и стручне студије. Он сврађа на себе пажњу Луја XVI, који га, за време рата с Енглеском, поставља за команданта Шербура, коме је грозио напад енглеске флоте.

У том положају затекла га је Револуција, коју је он предсказивао много година раније. Њене идеје прихватио је одмах. Њему се чинило да дотле није правио кариеру какву је према својим способностима заслуживао, и да ће много боље проћи у новом времену у коме се није више гледало на порекло него на личну вредност. Али, и ако га је амбиција гонила да прихвати идеје новога времена, он је, по својим годинама, био човек старог времена. Када је Револуција почела, 1789, њему је било педесет година; био је старији десет година од Мирабоа, а двадесет од Дантона. Карлајл је рекао: Револуција је била у растењу, а Димурије није могао више да расте. Војник из Седмогодишњег рата и агент тајне дипломатије Луја XV, он је налазио свога рачуна да пристане уз револуционарни покрет, али страсти тога покрета њему су остале туђе и неразумљиве. Без душе једног револуционара, имао је да игра његову улогу.

Он тек 1792 узима јавног учешћа у догађајима. Дотле, активан је само у кулисама, обиграва око политичара, и хвата везе на све стране. Његово је име познато у политичком свету; о њему се говори као о некоме кога треба употребити, и

пошто је 1791 произведен за дивизијског ђенерала, он 1792 чини велики скок, и постаје министар спољашњих послова у жиронденском министарству.

II

Жиронденско министарство краљ је узео под морање, зато што су жиронденци имали већину у Скупштини. Иначе он их није марио, и сматрао за опасне револуционаре. Димурије постао је члан жиронденског министарства поглавито зато, што се умео препоручити и двору и жиронденцима. Двор је уверавао, да је он на дну душе монархист; ако од времена на време говори као револуционар, то је с тога да би револуционаре заварао и изиграо. Жиронденцима се представљао као један од оних ретких дипломата који су потпуно усвојили нове идеје. Свраћао им је пажњу да је само унутрашња политика доведена у склад са револуционарним уставом, а не и спољашња. У спољашњој политици још су задржане традиције апсолутне монархије; дипломатска је служба сва у рукама аристократије и противника револуције; дипломатски уговори крију се од Скупштине, и спољашња политика истргнута је испод њеног надзора. Он је уверио жиронденце да би био у стању унети нов демократски дух у француску спољашњу политику, укинути тајну дипломатију, увести место племства буржоазију у дипломатску службу.

Држање Димуријево било је, у ствари, мање дволично него што је изгледало. Он је говорио краљу да је монархист, али му није говорио да је противник основних начела Револуције. Он је желео да помири монархију и Револуцију. Био је уверен да се стање пре Револуције не може више повратити; његов практични дух говорио му је да је Револуција свршени чин који се мора примити. С друге стране, држао је да и у новом стању мора бити власти. Војник, он ту власт није могао схватити без краља; као и у војсци, тако и у држави мора бити некога ко заповеда. Његове политичке идеје опомињу на идеје Мирабовљеве, али док је Мирабо имао један велики државнички план за спас монархије, Димурије је знао само за мала средства и мале интриге. Мислио је да краљ може спасти своју власт на тај начин, што ће се правити револуционар, и ако није. Свет је луд, и да се плаћати речима: та иста револуционарна фразеологија која је довела Димурија за министра, одржаће и краља на престолу.

Револуција је била велики покрет масе. Људи старог режима као Димурије нису имали искуства с масом; политика је за њих била борба појединих властољубаца, која се није водила на улици и по скупштинама, него у краљевом кабинету и у будоару његових метреса. Она је личила на салонску сплетку, и врзла се око тога ко ће кога надмудрити и изиграти. Димуријева је погрешка била у томе,

што је мислио да се и револуционарна маса може надмудрити и изиграти.

III

Као министар спољашњих послова, Димурије је почео да ради онако како је раније говорио. Стао је пречишћавати старо особље француске дипломатије; у министарству спољашњих послова променио је све шефове одељења; нови људи које је поставио, имали су да донесу собом нове револуционарне идеје. Поред свега свог револуционарства, тајни фонд није укинуо, него га још повећао.

Димурије је затекао врло озбиљну спољашњу ситуацију. Француска се налазила пред ратом. Противници Револуције, избегли из Француске, прикупљали су се и оружали на француско-немачкој граници, у Рајнским државицама. Крајем 1791 Француска влада тражила је од државице Трира да спречи образовање емигрантских чета, које је могло имати за циљ само упад у Француску; у противном случају, Француска влада сматраће Трир за непријатеља. Леополд II аустријски, који је у исто време био цар немачки, умешао се тим поводом у емигрантско питање. Известио је француску владу да ће и он настати код Трира да се емигрантске чете растуре, — али, ако Француска нападне Трир, он га, као немачки цар, мора узети

у заштиту. Јануара 1792, начинио је с Пруском савез за случај француског напада на Трир. У Паризу, овај савез није схваћен као искључиво одбранбен. Ту се мислило да Аустрија и Пруска намеравају уништити силом оружја стање ствари створено Револуцијом. Француска влада тражила је од Аустрије двоје: 1) да се одрече свих уговора управљених против сигурности и суверености француског народа, и 2) да изјави да жели живети с њим у пријатељству. Ова изјава значила би да Аустрија, посредним начином, признаје револуцију коју је француски народ извршио. Аустрија је одговорила да не мисли предузимати ништа против револуционарног устава, на који је и сам француски краљ у своје време пристао, али да у Француској постоји једна републиканска странка која вуче земљу у анархију, и да Аустрија не може у напред одобрити све оно што би та странка наметнула Француској.

Аустро-француски преговори стајали су на тој тачки кад је, у марту 1792, Димурије постао министар спољашњих послова. Његов претходник Делесар, жељан избећи рат с Аустријом, навлаш је давао француским захтевима што блажег израза. Скупштина, ратоборно расположена, осуђивала је његово дипломатисање. Он је оборен с власти и стављен под оптужбу. Долазећи после Делесара, Димурије је одмах узео оштрији тон према Аустрији, и позвао је да све француске захтеве прими у

одређеном року. То је био ултиматум. Аустрија је одговорила кратко да остаје при ранијим изјавама. После овога није остајало ништа друго него да јој се објави рат. То је учињено 20 априла. Димурије се, без сумње, понашао као да је хтео рат изазвати. Око њега, цео је свет желео рат, — не само жиронденци, него још и двор. Димурије није био човек који противстаје целом свету. Више је волео да се да носити ратоборном струјом, него да је покуша сузбити, па да прође као његов злосрећни претходник Делесар.

IV

Решен на рат с Аустријом, Димурије је поступао строго по правилима старе класичне дипломатије. Као какав министар старог режима, гледао је да Аустрију осами. Обратио се, прво, Енглеској и предложио јој формални савез. Аустрија је у то време држала Белгију; било је могућно да Француска у току рата продре с војском у ту област; Димурије је знао колико је Енглеска осетљива када је реч о Белгији, и зато је унапред обећавао да Француска неће ни у ком случају припојити себи Белгију. Поред тога, нудио је Енглеској материалне добити, као уступање једног острва, обнављање трговинског уговора... Најзад, објашњавао је да би савез енглеско-француски значио победу политичке слободе у Европи и, у

исто време, господарство Енглеза и Француза над целим светом. Енглеска није примала савез с Француском, али је пристала да у рату Француске с Аустро-Прусима остане неутрална. То је значило много. Да је она прешла на страну Аустро-Пруса, то би за Француску била сигурна пропаст.

Димурије није се задовољио тиме што је одвојио Енглеску од Аустро-Пруса. Покушавао је још да одвоји Пруску од Аустрије. Он је желео један локалисан рат с Аустријом. Пруска је важила као прва војна сила у Европи; тући њу и Аустрију заједно, изгледало је немогућно; на против, победа над осамљеном Аустријом била је више или мање сигурна. Да би је одвојио од Аустрије, Димурије је чинио Пруској велике уступке. Обећавао је да ће се емигрантима допустити повратак у Француску, и да ће се, ради сузбијања анархије, краљевска власт ојачати. Ова обећања давао је на своју руку; ни у влади ни у Скупштини нико није помишљао на повратак емиграната ни на јачање краљевске власти. Поред јавне дипломатије Димурије је имао и тајну, и ако је дошао на владу с изјавом да ће тајну дипломатију укинути. Његово наваљивање на Пруску остало је без резултата; она се није дала одвојити од Аустрије.

Димурију су највише кварили посао његови пријатељи жиронденци. Док се он трудио свим силама да осами Аустрију, жиронденци су и у Скупштини и у новинама говорили тако, како ће

све монархије натерати у савез с Аустријом. Њихово је ратно одушевљење све већма расло, и њихов ратни програм све се већма ширио. Испрва, они су говорили само о рату с Рајнским државицама; после су се окомили на Леополда II као на заклетог противника Револуције; најзад су викали на све краљеве од реда, као да Француској Револуцији нема коначне победе, докле се год њене идеје не пренесу на сав Европски континент. Рат са свима краљевима није задавао ни мало страха жиронденцима; они су веровали да ће француска објава рата монархијској Европи бити знак за све народе да се дигну против својих краљева. Док је Димурије желео мали локалисани рат с Аустријом, они су желели велики рат који би обухватио целу Европу и значио борбу слободе против тираније. Димурије је припремао рат као практичан дипломат, који гледа како ће његова земља имати против себе што мањи број бајонета. Жиронденци су имали о рату мистично-демократске идеје као о оружаном судару идеја, у коме неминовно побеђују оне идеје које су напредније. Забадава је Димурије у преговорима с Пруском био до крајности умерен; жиронденска повика на крунисане главе постајала је сваким даном све гласнија; Пруску је то чинило нервозном, и утврђивало у њеној одлуци да иде заједно с Аустријом.

V

Када је већ дошло до рата с Аустро-Прусима, Димурије је имао овај план. У место да се чека напад Аустро-Пруса на француску границу, треба узети иницијативу у своје руке, па упасти у Белгију, која се тада налазила под аустријским господарством. У Белгији су Аустријанци имали много трупа, и што је главно, народ белгијски једва је чекао прилику да се побуни. Димурије је био сигуран да би Белгијанци одмах пристали уз француске трупе, и Белгија за трен ока била чиста од Аустријанаца. Шта би онда радила аустријска војска, спремна за напад на Француску? Она би морала оставити своје савезнике Прусе, па журити да спасава Белгију. Непријатељ би се поцепао. На својој граници, Французи би имали да зауставе само пруски напад; ту би се они држали у одбрани, а прави велики рат водили само с Аустријом, на туђем белгијском земљишту.

Добро смишљен, овај је план рђаво изведен. Француске трупе напале су на двема тачкама белгијску границу, али чим су угледале аустријске војнике, оне су се уплашиле од саме појаве непријатељске униформе, и ударише у бегство. Паника је била страшна: у своме бегству војници су пуцали на официре и убили чак једног ђенерала.

Ова се паника објашњује потпуном оскудицом дисциплине у француској војсци. Дисциплину

је била разорила Скупштина. Од почетка Револуције, она је живела у страху да је краљ не растера бајонетима. Да се то не би десило, проповедала је војницима да су они прво грађани, па онда војници, и да не треба да врше наредбе које се не би слагале с њиховим грађанским дужностима. Она им је саветовала да посећују политичке клубове, у којима ће се најбоље обавестити о својим грађанским дужностима. Њен је савет послушан, и чим су војници стекли у клубовима своја политичка уверења, они нису хтели више слушати оне официре који нису били њихови једномишленици. Клубови су начинили војнике ватреним револуционарима, а официрски кор састављали су племићи, махом непријатељски расположени према Револуцији. Сукоби између војника и официра учестали су; ни влада ни Скупштина нису давали да се казне случаји војничке непокорности; требало је да се та непокорност изметне у прави бунт, па да влада и Скупштина нешто предузму, али и тада само полумере... У том је настала емиграција племства; племићи официри остављали су у гомили Француску; у кратком року, војска је изгубила две трећине кадрова. Лишена официра, она се разуздала, и после емигрирања официра настало је бежање војника. Празна места у војсци попуњавана су добровољцима, који нису били навикнути на дисциплину и на борбу, и који су ширили у војсци слободан грађански

дух. Никакво чудо што се таква војска распрштала чим је видела пред собом непријатеља.

Димуријеви планови против Аустрије, како политички тако и војни, испали су рђаво. Још му се десила и та несрећа, да падне с владе одмах после објаве рата.

VI

Његов је пад изазван узроцима унутрашње политике. Димуријe је био члан једне владе коју су жиронденци наметнули краљу, и у којој је главна личност био један њихов човек, Ролан, министар унутрашњих дела. Испрва, Димуријe се правио и сам жиронденац. У то време жиронденци се још нису били одвојили од јакобинаца, и Димуријe, постав министар, отишао је у јакобински клуб да се представи. Чланови клуба носили су црвену капу; такву капу, која је била знак санкилотства, понуде и њему; он је без речи мете на главу. Његово револуционарство било је само глумљење, и њему није било тешко да из глумљења пређе у маскараду... После овога он је узео реч; он је потпуно владао револуционарном фразеологијом, и у великим скуповима говорио врло театрално. Њега је отпоздравио Робеспјер. Са својом обичном неповерљивошћу и сумњичењем, он је опоменуо јакобинце, да се не ослањају много на министарска обећања. У место сваког одговора,

Димурије је скочио и загрлио Робеспјера. И наравно, то је изазвало неописано одушевљење у клубу.

И ако врло гибак, Димурије је после неког времена дошао у сукоб са жиронденцима. Жиронденски министри били су партијски људи, који су се непрестано договарали са својим једномишленицима у Скупштини; поред редовних министарских седница, држани су и незванични састанци код Роланове куће, на које су осем министара долазили и посланици. Димурије је присуствовао тим састанцима, али без свога портфеља. То је био стари бирократски министар, који не допушта да му се клуб меша у послове.

Димурије и жиронденски министри нису се слагали ни у избору чиновника. Као увек, тако и у овом случају, несугласице у ситним личним питањима изметале су се у крупне свађе. Димурије је тражио људе који би били добри за послове; о њиховим страначким везама није много разбирао; у његовим канцеларијама било је доста људи који се жиронденцима с њиховог страначког гледишта нису чинили поуздани.

Димуријево понашање према краљу било је друкчије него понашање жиронденских министара. Они су били према краљу у борбеном ставу; нису му попуштали ни у ситним ни у крупним стварима; дражили га захтевима за које су знали да ће му

бити непријатни; једнако му читали лекције и једнако претили. По присним уверењима републиканци, они су гледали у краљу једног „тиранина“, и понашали се према њему не као његови министри, већ као народни трибуни. Димурије је сматрао овако понашање као рђаву политику. Оно је морало озлоједити краља и бацити га у наручје противника револуције. Он се упињао да исправнијим и попустљивијим понашањем одржи, у колико могуће, добре односе између владе и краља.

У влади су се створиле у брзо две групе: група Роланова и група Димуријева, обе подједнако јаке, јер су два министра стајала уз Димурија а два уз Ролана. Димурије и Ролан били су сушта супротност један другом. Димурије, напрашен и свилен, носио се по старој моди. Ролан се облачио као квекер, с дугом ненапрашеном косом; кад је први пут дошао у двор као министар, једва су га пустили унутра, јер није био прописно обучен. Димурије је био врло мали, са живим покретима, духовит и разговоран у лаком циничном тону старог режима; поред све војничке оштрине, врло углађеног понашања, и према краљу дворански гибак. Ролан је био дугачак, сув, суморан, досадан; није умео да разговара, него само да попује; према краљу ни груб ни набусит, него нешто горе: неповерљив, — навек на гордељивом растојању, као да се боји да краљ не насрне на његово републиканско девичанство.

Криза у Ролановом министарству избила је, кад је министар војни Грав иступио, и на његово место дошао Серван. Он је предложио Скупштини да се у околини Париза сакупи народни логор од 20.000 људи. Сваки кантон послао би по пет људи са потребном опремом. Та народна војска не би ишла на границу, него би остала да чува владу од унутрашњег непријатеља. Земља је била пуна противреволуционара; да ти људи не би дигли буну, чим непријатељ пређе границу, влада је морала имати оружану снагу којом ће их држати у страху.

Сазивање народног логора Серван је предложио Скупштини сам, на своју руку, без припита краља и осталих министара. Димуријe је беснео на Сервана: логор је било лако искупити, али шта да се ради после с њим? Је ли влада сигурна да ће моћи држати у стези те оружане револуционаре? Они су се лако могли начинити од њених чувара њени господари. Између Димурија и Сервана дошло је до крупних речи. Само краљ својим присуством спречио је да не потегну један на другога мачеве.

Краљ се устезао да потврди скупштинску одлуку о народном логору. Неколико дана раније била му је поднета једна још непријатнија одлука по којој су сви незаклети свештеници, т. ј. сви свештеници који се нису заклели на нове револуционарне законе о уређењу свештенства, имали

бити протерани у једну насеобину. Жиронденци су држали да незаклети свештеници подбуњују народ против њихове владавине, и да унутрашњег мира не може бити докле се они не уклоне из земље. Краљ је био врло религиозан; протеривање незаклетих свештеника изгледало му је једна мера на коју као хришћанин не сме пристати.

Ролан је претио оставком, ако се не потврде обе одлуке: и о народном логору, и о незаклетим свештеницима. Упутио је краљу једну представку коју је потписао он, а написала негова жена, чувена Госпођа Ролан. Та представка састављена је тако, да се у случају потребе може објавити као оптужница против краља. Намењена публици, она је више личила на уводни чланак него на министарски реферат. После два дана, краљ је одговорио Ролану кратком цедуљом којом га је позвао да поднесе оставку.

Пошто је отерао Ролана, краљ је понудио Димурију састав новога министарства. Димуријe је био готов саставити једно министарство без жиронденаца које би искрено бранило краљеве прерогативе. Али и он је, као жиронденци, захтевао да краљ потврди одлуке о народном логору и о незаклетим свештеницима. С једне стране, обе су одлуке биле тако популарне да су се морале потврдити; с друге стране, то је била изврсна политика потврдити те одлуке, пошто су жиронденци претходно избачени из владе; на тај начин

њима се одузимао сваки начелни повод да протестују против свог отпуштања, и њихово отпуштање постајало је њихова лична недаћа. Изиграти жиронденце, био је тако велики успех за краља, да је ради њега вредило пристати на те иначе непријатне одлуке о народном логору и о незаклетим свештеницима.

Краљ се није сасвим јасно изразио, и Димурије је имао утисак да је његов предлог усвојен. Ново министарство састављено је без иједног жиронденца; у том министарству Димурије био је министар војни.

VII

Димурије је играо опасну игру. Њему се могло десити то исто што и министру Делесару, кога је Скупштина, неколико недеља раније, послала у притвор без икакве кривице, само зато што његовим политичким држањем није била задовољна. Отпуштени жиронденски министри били су позвани у Скупштину да објасне свој пад. Ролан је прочитао своје писмо краљу, и Скупштина је решила да се оно штампа и растури по свима департманима. Пљескање којим је Ролан поздрављен, још није било престало када се Димурије појавио. Он је дочекан с лармом и негодовањем; реч је једва добио, и тек што је почео, један га је жиронденац прекинуо: „Јесте ли га чули? Овај још хоће да

нам даје савете!“ — „Ех, зашто не?“, одговорио је Димурије са својом дрском флегмом. Поред свега прекидања и протестовања, Димурије је прочитао оно што је хтео прочитати: то је био један мемоар о стању војске. Оно је представљено као врло рђаво: војсци је недостајало све што јој је за вођење рата било потребно. Овим заобилазним начином Димурије је задавао удар своме претходнику у министарству војном Сервану и заједно с њиме целом Роландовом министарству. Али све замерке чињене Сервану, могле су се обрнути и против Димурија: ако Серван, као министар војни, није спремио војску за рат, зашто је Димурије, као министар спољашњих послова, наваљивао да се рат објави? Његови противници жиронденци приметили су му то одмах. Ипак Димуријев је мемоар саслушан до краја. Дочекан лармом, Димурије је испраћен ћутањем. Он је имао намеру да скрене пажњу Скупштине с питања унутрашње политике на питања спољашње. У томе је успео потпуно; он ју је тако уплашио својим описом војне неспреме у којој се Француска налазила, да је Скупштина за тренутак престала мислити на отпуштање жиронденских министара. Димурије је, дакле, изврдао да не буде оборен чим се појавио у Скупштини.

После ове седнице у Скупштини, краљ му је рекао да ће одлуку о народном логору потврдити, али не и одлуку о незаклетим свештеницима. То

је значило пропаст Димуријева плана. Димуријe је дао одмах оставку: његово министарство није трајало ни два дана. Он је пао незгодно. Пошто је успео да изигра жиронденце, био је сам изигран. Лукавац кога су надлукавили, никада није имао ничије симпатије, и штампа је примила Димуријев пад са злурадим потсмевкама. Називала га је интригантом, авантуристом, лакрдијашем. То је био човек коме се није могло веровати, и кога није требало узимати озбиљно. Пао је да се више не дигне.

Димуријев план пропао је у самом почетку због краљеве слабости. Питање је, међутим, да ли би тај план, баш да га је краљ прихватио потпуно, дао добре резултате. Сасвим се могло десити, да краљ потврди одлуке о народном логору и о незаклетим свештеницима, а да народ остане и даље незадовољан краљем, а задовољан жиронденцима. Револуција је била проба снага између краља и народа; поједина спорна питања била су сама собом од споредног значаја за народ; њему је било главно да поводом њих утврди своју надмоћност над краљем. Због тога је било довољно да краљ каже, хоћу, па да народ одмах каже, нећу, — и обратно. Према томе, чим се краљ изјаснио против жиронденских министара, опасност је постојала да народ листом пређе на њихову страну, па макакве уступке краљ био вољан да му иначе учини. Човек старог режима, Димуријe није разумевао логику по-

буњене гомиле. Он је свој план удешавао тако како ће надмудрити жиронденце. Они су у питању народног логора и незаклетих свештеника заузели једну популарну позицију; е лепо! вештим маневром он ће их са те позиције потиснути, и на њу довести краља. Он није видео, да би та позиција престала бити популарна чим би је краљ заузео, и да би жиронденски министри, баш зато што изиграни од краља, постали драги народу.

VIII

Кад је Димуријe пао с власти, сви су држали да је свршио своје. Он сам није био тога мишљења. Оборен с власти, он се сетио да је задржао свој ранг у војсци. Отишао је на фронт, али и ту је дочекан рђаво. Он је пао у ону армију којом је командовао његов лични и политички противник Лафајет. Он је добио најмање важну команду која му се могла дати, — команду једног утврђеног логора. У томе се дешава десети август; побуњена париска гомила узима двор на јуриш, и Скупштина „разрешава краља од дужности“. Питање је било како ће војска примити овај догађај. Лафајет, који се начинио последњим краљевим заточником, наредио је својим командантима да наново закуну трупе на верност „народу, закону, краљу“, како је гласила дотадашња заклетва. Димуријe није извршио ову наредбу, и о томе је одмах известио

париске листове. У исто време, писао је Скупштини да одобрава десети август. Он се почео наново обртати жиронденцима и јакобинцима, чим су они наново постали господари ситуације.

После неуспелог покушаја да крене војску против Скупштине, Лафајет је смењен од привремене револуционарне владе у Паризу. Команда над његовом армијом дата је Димурију. У револуционарној влади седели су, истина, његови противници Ролан и Серван, али они су били готови да забораве старе размирице с њиме, јер је он био један од оних ретких команданата који су одмах прихватили десети август.

У својим мемоарима Димурије каже, да само зато није пошао за Лафајетом, што овај није хтео да га посвети у своје планове. Да је Лафајет показао само мале добре воље да ради заједно с њиме, он би много радије пристао да под његовим вођством спасава краља, него да се ставља у службу париских револуционара. Јер на крају крајева он је био војник и монархист. Али кад није могао играти никакву улогу у краљевој странци, он је морао тражити себи места у странци револуције; остати у тако великим догађајима прост посматрач, није му било могућно. Он није био човек од идеја него од темперамента. Њему је било главно да учествује у борби; за кога ће се управо борити, било је за њега питање другог реда. Прави тип најамника и авантуриста.

Чим је дошао на чело Лафајетове армије, Димурије је поделио команду на двоје: од Динкерка до Мобежа командовао је сам, између реке Самбре и Мезе ђенерал Дињон. Остајао је упорно при својој идеји о офансиви у Белгији; зато је ограничио своју команду на онај део фронта одакле је имао почети напад на Белгију. Али било је већ доцкан за овакве диверсије. Аустро-Пруси били су већ продрли на француско земљиште; Тионвил је био загрожен; Лонуи узет. Димурије је морао журити на онај део фронта где је командовао Дињон: ту је била главна опасност.

Он је дојурио у Седан у пратњи само свог ађутанта и свога слуге. Без икаква искуства у вишем командовању, он је пао у један крај у коме није био никада, и у једну војску у којој га нису марили ни официри ни војници. То је била стара Лафајетова војска, у којој се говорило о Димурију да је више књижевник него војник, да је својом лакомисленошћу изазвао рат, а својим интригама оборио Лафајета. Прва вест коју је чуо, била је та да се непријатељ упутио на Верден. Димурије није мислио да се Верден може бранити; Седан још мање; шта онда? У својим мемоарима Димурије прича ово. Он је одмах одбацио мисао да се повлачи на Шалон, стављајући између себе и непријатеља реку Марну. Бојао се да непријатељ не стане гонити његову војску, и да се њено повлачење не изметне у бежанију. Бојао се да не

изгуби везу с оном француском армијом која се налазила око Меца, — и, најзад, није хтео да без борбе остави богате крајеве око Ренса и Епернеја, где би непријатељ, који се дотле мучио око снабдевања, нашао све што му треба. У место да иде назад, Димурије се решио да пође напред, и да заузме Аргонску шуму, која се налазила између њега и непријатеља. Аргонска шума имала је свега пет пролаза кроз коју су се дале провести трупе; ако би те пролазе заузео за времена, Димурије је рачунао да ће моћи зауставити непријатеља и сачекати појачања. Загрејан овом идејом, Димурије је узвикнуо: Аргонска шума биће француски Термопили, — само што ћу ја проћи боље него Леонида!

Овако излаже Димурије ствар у својим мемоарима. Он нарочито истиче, да је мисао о заузимању Аргонске шуме била чисто његова. У једном већу које је држао по доласку у Седан, сви су официри предлагали повлачење на Шалон, иза Марне. То му је исто наређивао и министар војни, који је мислио само на заштиту Париза, и хтео да покрије Париз Димуријевим трупама. Али Димурије није слушао ничије савете и ничије наредбе; видећи да Аргонска шума може бити француски Термопили, пошао је право к њој

У истини, било је ово. Димурије је дошао у Седан преко своје воље, по наредби министра војног Сервана, још увек уверен да је офансива

у Белгији најпаметније што се може урадити. По његовом мишљењу, продирање непријатеља у Француску није требало узимати трагично. Париз није био у непосредној опасности; непријатељ је напредовао споро, водећи по свима правилима опсадну војну око пограничних тврђава; Французи су имали времена да офанзивом у Белгији промене из основе ситуацију.

У Седану, на првом ратном већу, 29 августа у вече, Димурије и његов штаб били су потпуно сагласни. Не стоји то, да је његов штаб предлагао повлачење ка Шалону, а он заузимање Аргонске шуме. Његов је штаб примио све што је он предлагао, — само, он тада није предлагао заузимање Аргонске шуме него офанзиву у Белгији. За ову офанзиву тражено је одобрење министра војног Сервана. Серван није одобрио офанзиву у Белгији, него је, првог септембра, препоручио Димурију заузимање Аргонске шуме.

Али, и ако не стоји то, да је Димурије сам, на супрот и своме министру и својим официрима, одлучио заузимање Аргонске шуме, то је ипак у извесној мери било његово дело. Пре него је добио Серваново писмо од 1 септембра, он је и сам закључио да не остаје ништа друго него заузети Аргонску шуму. Он је дошао у Седан с главом пуном планова о белгијској офанзиви, али се ту, пред непосредном опасношћу непријатељског надирања, брзо отрезнио. Бомбардовање Вердена

било је почело; непријатељ је стао прелазити Мезу; Димурије је морао што пре нешто предузети, ако није хтео да буде отсечен и од Париза, који је имао за собом, и од француске армије код Меца, коју је имао пред собом... Код Седана, Димурије није могао дати отпора; једини положај на коме се могао одржати и испречити непријатељу, била је Аргонска шума. Заузимање Аргонске шуме јесте, дакле, ипак његова идеја, али идеја последњег часа, за коју се ухватио у недостатку ичега другог.

Када се једном решио на заузимање Аргонске шуме, он је одмах, и то боље него ико други, разумео корисност ове мере, — и онда, у својој машти, то што је у ствари била само ужурбана импровизација, претворио у дубоко смишљену комбинацију. За ову идеју загрејао се исто тако као раније за белгијску офансиву. 2 септембра Серван му шиље друга упутства, и препоручује повлачење на Марну. Али Димурије се већ одушевио за Аргонску шуму као за своје Термопиле, и одбацује сваку другу комбинацију.

IX

Имајући план готов Димурије је радио са својом обичном брзином. Од 3 до 7 септембра заузео је све Аргонске пролазе. Непријатељ се кретао много спорије. Верден је пао 1 септембра, и Пруси су могли истога дана заузети крајњи јужни

пролаз Аргонски. У том случају цео би Димуријев план пропао. Али Пруси се јављају пред Аргонском шумом тек 8 септембра, и сутра дан почињу напад на целом фронту.

Димурије је имао око 25.000 људи; то није било довољно да све пролазе држи с јаким снагама, али он се надао појачањима. С једне стране, чекао је Келермана, који је долазио од Меца с најбољим трупама тамошње армије; с друге стране, имао је да му дође и Бернонвил, командант једног утврђеног логора, са својим одредом. Пруси су се надали да ће пре доласка Келермана и Бернонвила отети ма који пролаз. Чим би један пролаз отели, Димурије би морао све остале напустити.

Као у свима Димуријевим пословима, тако је и у овоме било брзе увиђавности и хитрог извршивања, али исто тако и прилично лакомислености. Крајњи северни пролаз био је држан слабим, управо никаквим снагама; у једном тренутку није га чувало више од 120 људи. Извештен о томе од својих увода, непријатељ навали 13 септембра и узме тај пролаз. После овога Димурије се морао на врат на нос повлачити из Аргонске шуме, ако није хтео да у њој буде затворен као у опседнутој тврђави. 15, из јутра, његова се војска кренула, и како су је Пруси гонили млитаво, извукла цела из Аргонске шуме.

Изманеврисан из тога положаја, Димурије је, изгледа, имао да учини само једно, а то је да се

повуче ка Шалону и пребаци с оне стране Марне. На тај би начин заштитио Париз и ставио између себе и непријатеља једну реку. Димурије није хтео да се повлачи. Крајњи јужни пролаз Аргонски изводио је на Шалонски друм; тај пролаз Димурије је задржао у својим рукама, наслонио се на јужну ивицу Аргонске шуме, и оставио Шалонски друм отворен. Рачунао је на споро кретање непријатељево, и надао се да ће не само моћи разместити трупе на новим положајима, него још сачекати појачања. Он се није преварио у рачуну. Он се извукао из Аргонских пролаза 15 септембра, а непријатељ се почео развијати према његовим новим положајима тек 19. Тога дана Димурије се већ био спојио и са Бернонвилом, који му је доводио 10.000 људи, и са Келерманом, који му је доводио око 15.000. Келерманове су трупе биле изврсне; стара кадровска војска, а не просте добровољачке гомиле, какве су после 10 августа бацане на границу. Димурије је био бројно јачи од непријатеља: он је имао око 50.000, а непријатељ 34.000.

Ипак зато његов положај није био без опасности. Он се наслањао на крајњи јужни пролаз Аргонски; довољно је било да ту непријатељ пробије, па да Димурије, изгубивши наслону тачку, морадне напуштати своје нове положаје. Њега је спасла срећна случајност. Непријатељ је погрешно начуо да Димурије диже логор и почиње повлачење ка Шалону. На основу тога непријатељ је

закључио да није потребно изманеврисати Димурија из положаја које он сам напушта. У место тога треба му брже боље пресећи одступницу. Непријатељ је, дакле, развио своје трупе на Шалонском друму управо према Димурију.

Призор који се тада видео, био је необичан. У место да Димурије стоји између непријатеља и Париза, непријатељ је стајао између Париза и Димурија. У Паризу су викали на Димурија као на будалу која не зна шта ради. Онда када је непријатељ већ био узео Лонуи и почео напад на Верден, Димурије је предлагао поход на Белгију. По томе он је, истина, отворио очи пред опасношћу и пожурио се заузети Аргонску шуму, али тек што ју је заузео, дао се, на најлакомисленији начин, из ње отерати. Сада опет, у место да се испречи испред непријатеља који је пошао пут Париза, он му се склања с пута, пушта га напред ако хоће, покушава само да грози његовој одступници.

Колико је год париска публика била нервозна, толико је Димурије био миран. Он је био сигуран да непррјатељ не може ићи напред, докле му он буде стајао за леђима с војском од 50.000. Непријатељ је морао прво покушати да ту војску разбије; у том случају Димурије је био решен да, докле буде могао, избегава одсудну битку. Хтео је да непријатеља без битке исцрпе и принуди на повлачење. Непријатељ је запао у један крај где је ишло тешко са снабдевањем; јесење су кише по-

чеље; срдобоља се јавила; глад, хладноћа, блато, болест натераће непријатеља да се врати као што је и дошао. Димурије је тачно ценио тешкоће непријатељевог положаја, али је губио из вида опасности свога властитог. Он је имао непријатеља и испред и иза себе. Испред себе имао је ону војску која је из Аргонске шуме избила на Шалонски друм; иза себе оне трупе које су притискивале тај Аргонски пролаз на који се био наслонио. Он се сам био ставио између две ватре. Наполеон је рекао: „Ја јесам одважан војсковођа, али то што је Димурије урадио, не бих смео ни ја да урадим".

X

20 септембра изгледало је да ће Пруси почети борбу. Они су отворили јаку топовску ватру, али због магле нису предузимали пешачки напад. Око подне, кад се мало разведрило, пешадија је добила наредбу да заузме Валми, један мали плато који је држао Келерман са својом главнином. Пруси су прво мислили да заузму Валми на јуриш, али су се брзо предомислили, и нашли да је боље да топовском ватром отерају Французе са тог виса. Њихова топовска ватра била је необично јака; њену жестину, како каже Гете, који је био присутан, немогуће је описати. Келерманове трупе нису попуштале. Око шест по подне ватра је пре-

кинута, и одмах за тим спустио се грдан пљусак. Чувена битка код Валмија била је свршена.

Она се своди на артиљеријски двобој; и с пруске и с француске стране испаљено је по 20.000 метака. Пруси су изгубили само 200, а Французи 300 људи. Валми је био велики морални успех за Французе. Према извештајима емиграната, Пруси су држали да револуционарна војска није никаква војска, да су то на брзу руку покупљени добровољци, потпуно неспособни да издрже праву борбу. Они су говорили с највећим презирањем о тој „војсци сајџија, кројача, и обућара". Код Валмија, они су мислили да те француске трупе које још немају дисциплину ватре, отерају с положаја јачом топовском паљбом. Пруси су били изненађени, када су видели како нови војници Револуције издржавају топовску паљбу. Цела се земља тресла од пуцњаве, а француска је линија остајала непомична. Тога дана, младе француске трупе добиле су „ватрено крштење", и то у судару с пруском војском, која се од доба Фридриха великог сматрала као прва у Европи.

После канонаде код Валмија, у пруском логору није било весело. Једна група официра стајала је у кругу; због кише није било могућно запалити ватру; већина је ћутала, а они који су говорили, говорили су којешта. Неко запита Гетеа, шта он мисли. Гете се тога дана понашао као чудњак, — више проматрао шта бива у њему, него

ван њега; испитивао какав је тачно звук топовског метка, и каква је то необична ватра која обузима човека у борби, и због које му изгледа да стоји на неком врло топлом месту, и да су сви предмети обојени мрко-црвено. Сред топовске ватре он је правио проматрања као на научном излету... Упитан шта мисли о догађајима тога дана, он је рекао с висине песника-философа: „Данас, и на овом месту, почиње нова епоха у светској историји, и ви можете рећи да сте били ту присутни".

XI

После канонаде код Валмија, две су војске остале једна према другој још неко време. Пруси нису смели поновити напад. Димурије, опет, избегавао је одсудну битку.

У Паризу, духови се још нису били умирили. Пруси су још увек имали отворен Шалонски друм; њихови су улани виђани у близини Ренса; свет се бојао да пруски краљ не осване једно јутро у Паризу. Министар војни Серван наваљивао је на Димурија да дигне логор и пође пут Париза. Али Димурије се чврсто држао свог плана да изнуравањем натера непријатеља на одступање. Снабдевање у пруској војсци ишло је све теже: у бесплодном крају без воде и без хране, Пруси су довлачили из Немачке све што им је требало, и то несигурним и рђавим путем, који је водио поред

француских пограничних тврђава, и био искварен јесењим кишама. У њиховом логору јавила се срдобоља: шестина војника била је болесна. Пруси су се, доиста, налазили у незгодној ситуацији, која се није могла продужавати бесконачно.

Одмах после Валмија Димурије је почео преговоре с Прусима. Он се надао да ће моћи одвојити Прусе од Аустријанаца, и доћи с њима до засебног мира. Ову наду гајила је и Француска влада, која је послала нарочите преговараче у пруски логор. Пруси нису били расположени да праве засебан мир, — и ако су ипак преговарали, то је било с тога да заварају противника, док не провуку своје трупе натраг кроз Аргонску шуму. Они су видели да њихове трупе, које су се свакодневно топиле, нису више за војевање, и да се треба што пре враћати кући.

Повлачење је Пруса почело 30 септембра, и извршило се у најбољем реду. Димурију је замерано да није гонио Прусе, и ако је могао. Она иста публика која је раније премирала од страха да пруски краљ не дође у Париз, негодовала је сада што га Димурије није ухватио и довео окована у Париз. По свему изгледа да Димурије доиста није хтео гонити Прусе. Намеравао је две ствари: да привуче Прусе на страну Француске, и да нападне Аустријанце у Белгији. Из тог разлога желео је да се пруска кампања у Француској сврши што пре и што мирније. Био је готов, како је сам го-

ворио, да начини Прусима златан мост за повлачење. Боље је да они оду из Француске без душманског гоњења и крваве борбе. Свако продужење рата с Пруском отежавало је доцнији француско-пруски споразум, и успоравало удар који је Француска намеравала задати Аустрији у Белгији.

XII

За свој спас од непријатељске најезде у јесен 1792, Француска у великој мери дугује захвалност Димуријју. Он је, без сумње, чинио погрешке и, на крају крајева, победио поглавито с тога што су их његови противници чинили још веће. Ипак стоји то, да је у критичком положају показао изузетну присебност и увиђавност. Онда кад је цела влада, па с њоме и министар војни, бринула поглавито о томе како да спасе Париз, он је једини правио план како да добије рат, и није се збуњивао претераном бригом за Париз. Тачно је видео да су Пруси доведени у тако незгодан положај да ће се, и без битке, морати повлачити. Министар војни Серван није то увиђао; чак није увиђао то ни Келерман, Димуријев друг у командовању.

Борба с Прусима била је, по његовим речима, „једна дефансива, прецизна, хладнокрвна и обазрива; она се састојала из добро срачунатих маршева и добро изабраних позиција". За такву дефансиву тражило се не само много увиђавности, него још и много стрпљења и истрајности. О Димуријју се дотле мислило као о човеку сувише брзом и смелом, који се залеће и пребацује; овога пута, он је показао једну способност хладног рачунања и упорног чекања, једну озбиљност и чврстину коју нико није слутио код њега.

Али, као војсковођ, Димуријје није био само велики комбинатор и кунктатор. Он је умео још да подигне морал код својих трупа. Нова револуционарна војска којом је командовао, била је крајње недисциплинована. Друкчије није могло ни бити када су се војници у велико бавили политиком. Димуријје је свој логор навек бирао мало подаље од вароши; његови су војници били отсечени од клубова и агитатора; тако изоловани, лакше су се дали научити реду. У том логору, каже Димуријје, мало су се читале новине; значи, он је нашао начина да своје војнике лиши новина. Он се није снебивао старих, класичних средстава за одржање реда; имао је кураж заповедања и кураж кажњавања. Једанпут неки добровољци, с пуном главом револуционарних идеја о једнакости, затражили су да се укину нараменице, везене униформе и ордени: шта ће ти спољашњи знаци старешинства, када смо сви једнаки? Димуријје је изишао пред бунџије, и подвикнуо да ће их „све исећи на комаде". Други пут опет, приликом једне панике, улетео је међу војнике, и стао их бити сабљом пљоштимице. Бегунцима које је похватао, скинуо је униформу, обријао косу и бркове.

Димурије се није служио само овим старим, класичним средствима. Он је видео да француска војска није више оно што је била. Војник се осветио и почео мислити својом главом; није било доста заповедати, требало је још и убеђивати. Колико је год умео да буде с војницима строг и немилостив, толико је Димурије умео да буде фамилиаран и срдачан. Мешао се с њима, разговарао, објашњавао потребу дисциплине. Добровољци су долазили с уверењем да су они грађани а не војници, и да им љубав грађанске слободе не допушта потчињавање старој војној дисциплини. Димурије је објашњавао да се морају потчинити дисциплини баш зато што воле слободу, јер без дисциплине не могу одолети Аустро-Прусима, који долазе да им одузму слободу. Он није био прави револуционарни ђенерал, као Карно или Ош, који искрено верује у идеје револуције, али је умео да говори језиком таквог ђенерала.

Код њега су се мешали начини старовремског командовања с новим револуционарним начинима. У једној прилици када је требало стишати роптање војника због оскудице хлеба, издао је овакву наредбу: „Који су то рђави грађани и кукавице који не могу да подносе глад?! Одузмите им одмах оружје, скините униформе, и отерајте од себе! Они нису достојни да деле с нама част спасавања отаџбине. Ви ни данас нисте имали хлеба: покажите да

сте способни да све тешкоће савладате. Да нико није више роптао! Живела слобода!“

... „Да нико није више роптао!“, — то је стари начин командовања. „Живела слобода!“, — то је нови. У целој наредби осећају се два тона: тон једног официра и тон једног демагога.

Код војника Димурије је стекао велику популарност. Тај мали старац који је могао да проведе дан о неколико кашика супе и да спава ноћу само три сата, био је пун животне снаге која се преносила и на његов логор: ту је све било ведро и весело, врило од живота. Његови говори војсци, и ако недовољно искрени, нису били хладни; у њима је била једна врста вештачког одушевљења које је просте војнике заносило. Они су га звали својим оцем, и ишли за њим као опијени.

XIII

Одмах после Валмија, Димурије је пожурио у Париз да се покаже публици и прими њено пљескање. Париз га је дочекао сјајно, као човека који је спасао Француску и с њоме цео револуционарни режим. Да су Пруси били ушли у Париз, краљ би био наново постављен на престо, влада предана емигрантима, револуционарни прваци повешани. Обе револуционарне странке, и жиронденци и јакобинци, тискале су око Димурија и отимале о његово пријатељство.

Димурије се показивао свугде, — у Конвенту, у клубовима, у позоришту. Говорио је као најодушевљенији републиканац: „Слобода побеђује на све стране; вођена философијом, она ће пројурити цео свет; када буде уништила деспотизам, она ће царевати на свим престолима.“ У том тренутку, стари Димурије који је хтео да спасава краља и монархију, није више постојао: он се био преобразио у једног ђенерала санкилоту.

Усред овог општег светковања десила се Димурију једна мала непријатност. Код неке глумице приређена је забава у његову част. Најбољи париски уметници имали су да покажу своју вештину пред победиоцем код Валмија; у публици били су чланови владе и Конвента, као на једној „гала-представи“. У једанпут, кад је забава била у највећем јеку, у салу упадају, са грдном лармом и лупом чизама, Мара и још три изасланика јакобинског клуба. Они су долазили да учине увиђај по жалбама неких недисциплинованих добровољаца које је Димурије био казнио, — и под изговором да нису могли нигде да га нађу, дошли су за њим чак у ову приватну кућу. Мара је био страшан: модро утопљеничко лице, глава повезана црвеним шалом, шарен и дроњав као додола... У раскошно осветљеној сали, са женама у балским хаљинама и официрима у позлаћеним униформама, тај чупави и прљави вођ санкилота изгледао је језиво необичан и неприкладан. Гласови оперских певачица

и звуци харфе престали су у једанпут: чуо се само његов продеран, набусит глас пијаног кочијаша. У сали је настао тајац, и сваки се питао шта ће сада бити. Мара је пошао право Димурију, и осорљиво га упитао, како је смео кажњавати оне честите грађане. Ако је Мара могао да буде безобразан, могао је и Димурије, само на други начин. Мара је био безобразан као плебејац, Димурије као аристократ. С презриво непомичним лицем, уздигнувши једва мало обрве, Димурије је учинио: „Ах, ви сте тај кога зову Мара! Вама ја немам шта да кажем,“... Марина појава била је пуна поуке за Димурија: она му је показивала да не ужива поверење свих јакобинаца. Њихови крајњи елементи који су ишли са Маром, били су против њега, јер је, поред свих својих револуционарних говора у Паризу, био на фронту човек од реда и дисциплине. Ови пријатељи слободе нису хтели ред и дисциплину нигде, па ни у војсци. Они су се гневили на Димурија што се дрзнуо да казни непослушне војнике који су били њихови једномишленици. Та казна изгледала им је напад извршен на начела Револуције, и они су говорили о њој много више него о битци код Валмија.

XIV

Димурије се користио својом тренутном популарношћу да добије неограничено пуномоћство

за једну офансиву у Белгији. Његови планови били су одобрени, и он наименован за команданта свих трупа које су оперисале у Белгији.

Он је желео брз и потпун успех; желео да целу аустријску Белгију освоји једним ударом мача. Није потцењивао аустријску војску; увиђао је да је она дисциплинованија од његове, и надмоћнија у коњици. Али надао се да ће је надвладати бројем. У Белгији, Аустријанци нису имали више од 30.000. Димурије је сјединио једну војску од 80.000, која је требала да упадне у Белгију са четири стране. По његовом мишљењу, Пруси су, приликом свог упада у Француску, прошли рђаво с тога што нису умели да развију своју снагу. Он није хтео пасти у исту погрешку; његова је намера била да своју снагу потпуно развије, обухватајући Белгију од једном француским трупама.

Аустријска војска била је прикупљена испред Монса, на утврђеним положајима код села Жемапа. Положаји су били врло јаки: на висовима, с многобројним редутима, добро снабдевени тешком артиљеријом. Топовска ватра, каже Димурије, бљувала је са три спрата. Али Француза је било два пута више, и Димурије се одважио на фронтални напад.

Напад је почео 6 новембра у подне, и већ после два часа Жемап је узет на јуриш. То је био успех неодољивог француског налета и бравуре, успех „француске фурије". Код појединих команданата било је колебања; код трупа тренутног попуштања, али Димурије је био ту да и трупама и командантима једнако даје нове снаге. Он се није ограничавао на врховну управу битке; чим би се где почело да квари, одлазио је тамо и узимао команду у своје руке. Са центра је трчао на лево крило, враћао се опет у центар, и одатле трчао на десно крило. Он један командовао је на три стране. Његова енергичност постала је прилепчива; сви официри узели су учешћа у борби, и многи од њих били рањени. Војници нису изостајали иза старешина. Није било ниједне јединице која тога дана није ишла на бајонет. Губитци су били знатни и на једној и на другој страни; Французи су имали које мртвих које рањених око 4000; Аустријанци скоро два пута толико.

Димурију је доцније замерано за овај крвави фронтални напад. Сва та бравура била је на крају крајева излишна; он је, захваљујући бројној надмоћности, могао изманеврисати Аустријанце. Али, у првом тренутку, нико му није чинио те замерке. Свет је био пијан од одушевљења. Код Валмија, Димурије је натерао Прусе на одступање, али без праве битке. Све се свршило једном канонадом. Жемап је био права, велика битка. Млада револуционарна војска показала се пуна старе француске бравуре, — способна да као која било велика европска војска иде на бајонет, и јуришом узима утврђене положаје.

После Жемапа, освојење Белгије није задавало великих тешкоћа. За месец дана, она је очишћена од аустријских трупа.

Када је наваљивао да се предузме белгијска кампања, Димурије није мислио само на француске интересе него и на своје личне. Та кампања за коју је био сигуран да ће испасти сјајно, имала је да га начини славним војсковођем. Он је Револуцију схватио као велики поремећај у вишем политичком свету; старе репутације биле су збрисане, и стварале се нове; ко први пожури да дође до велике репутације, тај ће бити господар догађаја. Димурије је држао да нема те политичке репутације која неће избледети пред једном великом војном репутацијом, и зато је журио у Белгију да ту репутацију угграби.

XV

У току белгијске кампање Димурије је дошао у сукоб са министром војним Пашем на питању о снабдевању војске. Димурије је био закључио разне погодбе с приватним лиферантима за набавку људске и сточне хране, џокула и шињела. Министар војни Паш није одобрио ове погодбе. Он је био окружен једном кликом најбешњих јакобинаца, који су непрестано тражили да се стане на пут злоупотребама и крађама приватних лифераната. Под притиском ове клике, Паш није хтео више да

ради са лиферантима, него је образовао у свом министарству један одбор који је имао да врши набавке за војску. Тај одбор, састављен од банкара и капиталиста, међу којима неколико Јевреја, био је један картел лифераната, који је под фирмом државне администрације приграбио војне набавке у своје руке. Привидно, чланови одбора нису лиферовали ништа, али људи од којих су они куповали шта је за војску требало, били су њихови агенти. Што је главно, одбор је снабдевао војску и горе и скупље него приватни лиферанти. То је била очевидна крађа, и то најопасније врсте, крађа која се врши у законској форми, с ауторитетом државне власти и у име демократског поштења.

Паш је дезорганизовао стари систем набављања, пре него је организовао нови. Његов одбор имао је почети рад 1 јануара 1793; међутим, Паш је, већ у првој половини новембра 1791, поништио Димуријеве уговоре о набавкама, растерао његове лиферанте, и обуставио исплате у његовој војсци. Од чега ће војска живети од половине новембра до почетка јануара, на то Паш није мислио. Главно је било, да за то време нико ништа не украде.

Димурије је био ван себе од јарости. Паш и његова клика били су политички пријатељи Маре, који у својим новинама није престајао нападати Димурија. Димурије је с тога држао да Паш ради њему уз инат, и да намерно отежава снабдевање његове војске, само да он не би могао брзо на-

ступати и прославити се као војсковођ. Између Димурија и министарства војног настала је свађа и препирка. Министарство војно није признавало његове погодбе с приватним лиферантима. Он није водио рачуна о наредбама министарства војног.

Војска је јако патила. Пешаци су остали без обуће и увијали ноге у сено. Коњаници без чизама, без седала, без огртача, без карабина и сабаља. Болнице су биле пуне. Војници су у групама бежали натраг у Француску. Они који су остајали, зашли су по селима и пљачкали. Димурије ва интендантура разорена је, и његове трупе онеспособљене за даље покрете. После заузећа Белгије, Димурије је имао наредбу да се спусти у Келн, и потпомогне француску војску која је оперисала на Рајни. Он није био у стању да ту наредбу изврши: са гладном и голом војском није могао ни маћи из Белгије.

XVI

Ако је на питању војних набавки дошао у сукоб с министарством војним, он је на питању о уређењу Белгије дошао у сукоб с целим Конвентом. У Белгију, Димурије није ушао као освајач него као ослободилац, јер је само на тај начин могао покренути белгијско становништво да пристане уз француску војску. По његовим идејама, Белгија је имала да буде самостална држава, везана за Француску само уговором о ратном савезу. У њено унутрашње уређење Француска се не би мешала.

Конвент, на против, хтео је наметнути Белгији установе револуционарне Француске. Он је донео 15 децембра 1792 решење да се у Белгији одмах примене начела Револуције. На првом месту уништио би се феудални режим са свима повластицама племства и свештенства. Следствено, имања племићска и црквена била би конфискована, — и то у корист француске државне касе. Француска је, резоновало се у Конвенту, пошла да ослободи Белгију, и то не само од њених спољашњих непријатеља Аустријанаца, него и од њених унутрашњих непријатеља, које су представљали њено племство и свештенство. Пошто је Француска ратовала у интересу Белгије, било је право да Белгија прими на себе један део ратних трошкова; зато се имања племићска и црквена неће конфисковати у корист белгијске, него у корист француске државне касе.

Димурије је осуђивао политику Конвента. Он је говорио да је Белгија католичка земља, која се не одушевљава за начела Револуције. Исте оне мере против племства и свештенства које су у Француској биле популарне, биће у Белгији непопуларне. Димурије је већ из чисто војних разлога био противан свему ономе што би изазивало не задовољство у Белгији. Та је земља, у његовом

даљем ратовању с Аустријанцима, представљала његову позадину, и он би се нашао у врло незгодном положају, ако би имао да се бори не само с Аустријанцима на фронту, него још и са побуњеним Белгијанцима у позадини.

Између Конвента и Димурија дошло је до оштрих речи поводом Белгије. Димуријe је претио оставком, ако се не опозове решење од 15 децембра. Ова се претња схватила у Конвенту као велика непристојност: један ђенерал који прети оставком, показује се непокоран према грађанској власти и заслужује да буде кажњен.

XVII

Димуријe се затекао у Паризу месеца јануара 1793, када је било краљево суђење у Конвенту. Каже у својим мемоарима, да је желео да спасе краља, и да је поглавито тога ради и дошао у Париз. Ако, ипак, није учинио за краља ништа, то је било с тога што није имао довољно снаге да сам покрене војску. Надао се да ће Конвент, чија већина није била за осуду краља, заискати помоћ војске против париске гомиле, која је бесомучно тражила краљеву главу. У том случају, Димуријe је веровао да би могао ауторитетом Конвента обрнути војску против париске гомиле. Али жиронденци, који су имали већину у Конвенту, нису смели да ишту помоћ војске, — и онда је и

Димуријe морао мировати, ако није хтео проћи исто онако рђаво као раније Лафајет.

Све је ово врло разложно изложено. Али, у тим истим мемоарима, на другом месту, Димуријe каже да је био готов потпомоћи Робеспјера, да је он хтео растерати Конвент и узети диктатуру. Робеспјер је, међутим, био вођ јакобинаца, који су захтевали краљево погубљење, и који су, будући у Конвенту мањина, тражили наслона ван Конвента, код париске гомиле. Шта из овога изилази? Изилази то, да је Димуријe био једновремено расположен потпомоћи и један удар Конвента против париске гомиле, и један удар париске гомиле против Конвента. Први удар, који су имали да изврше жиронденци, требао је да спасе краља. Други удар, који су имали да изврше јакобинци, имао је да га упропасти.

По својој прилици, краљева судбина није се много тицала Димурија. Што је он хтео, то је да политичку кризу коју је изазвао краљев процес, реши он са својом војском. Две странке, жиронденци и јакобинци, биле су дошле у један сукоб који се није дао расправити друкчије него силом. Димуријe није видео никакву другу силу до војске, и очекивао је да било једна или друга странка затражи њену помоћ. Он лично био је готов следовати позиву како жиронденаца тако и јакобинаца. С којом ће се од ове две странке везати, било му је свеједно; чим би се која било од њих

ставила под заштиту његових трупа, она би дошла у зависност од њега; било под жиронденском или под јакобинском фирмом, господар ситуације био би само он. Димурије се није варао у својим предвиђањима, да ће се сукоб жиронденаца и јакобинаца расправити силом. Његова је заблуда била само у томе, што је држао да ће та сила бити војска. У ствари, сила која је решила ствар, била је париска гомила.

XVIII

За време бављења у Паризу, Думурије се могао уверити да његов политички положај није врло чврст. Он је имао веза са свима политичким круговима; сматрао се као пријатељ жиронденаца, а опет зато није кидао с јакобинцима; али, поред све своје гипкости и врдања, имао је страстних непријатеља. Цело министарство војно било је против њега. То је министарство, под Пашем, постало санкилотско министарство. Чиновници су носили црвене капе и дрвене ципеле, пили ракију, и говорили министру „ти“. Они су, у опште, били рђаво расположени према ђенералима; разлика чинова у војсци вређала их је као разлика сталежа у друштву. Победоносног ђенерала сматрали су као највећу опасност за народну слободу, и доказивали да република, ради свог одржања, мора бити незахвална према војсковођама који би је

спасли од спољашњег непријатеља. Ти санкилоти из министарства окомили су се на Димурија баш зато што је од тадашњих ђенерала он имао највише успеха. Његове намере тумачили су наопако. Он је тражио укидање одбора за набавке: то је било с тога што му тај одбор не да красти. Он је тражио укидање решења од 15 децембра: то је било с тога што је желео одвојити Белгију од Француске, и начинити се белгијским војводом. Мара, главни представник санкилота у парискоj штампи, писао је да ће Димурије издати републику и постати други Лафајет.

Димурије је узимао ове нападе озбиљно, јер је знао да у Паризу санкилоти представљају јавно мнење. Он се осећао тако осумњичен и омрзнут у Паризу, да у тој вароши он који иначе није носио оружје, није смео ићи без оружја. Бојао се да му противници не подмету какву било кривицу, да би га само извели пред револуционарни суд, који би га, састављен од санкилота, одмах осудио на смрт. Имао је уверење да њега само зато не дају под суд, што знају да стоји добро код трупа. Он је с тога одлучио, да команду не пушта из руку; чим би постао обичан грађанин, противници навалили би на њега без устручавања, и с њим би било свршено. Кад један војсковођа уобрази да га само трупе чувају од политичке власти, он није далеко од мисли да помоћу трупа обори политичку власт. Димурије, по темпераменту увек

авантурист, гоњен је сад још и осећањем личне несигурности у заверу.

XIX

Првог фебруара 1793, Француска, која је била већ у рату с Аустријом, Пруском, и Сардинијом, објавила је рат још и Енглеској и Холандији. По присном уверењу Димуријевом, Француска није могла водити нападни рат против толиких непријатеља; она је имала одмах да напусти Белгију, и да прикупи своју снагу иза пограничних тврђава. Али, због свог несигурног политичког положаја, није смео ово да каже. Морао је да иде напред, и да тражи победу чак и онда када више није било изгледа за њу. Под таквим околностима, његова војна постала је једна авантура у којој се могло успети само невероватном хитрином и смелошћу. Као што је 1792 мислио да једном диверсијом у Белгији поквари све непријатељеве планове, тако је и сада смислио једну диверсију. Пре него би нова коалиција, образована против Француске, прешла у напад, француске би трупе упале у Холандију. Без превозних бродова и опсадних трупа, Димуријe је намеравао освојити једну земљу коју су штитили морски рукавци и пограничене тврђаве. Његов план начињен је под претпоставком да ће се противник дати изненадити и збунити. И, доиста, он је својим нападом изненадио

Холанђане, и узео им за трен ока три тврђаве. Али холандску војну морао је прекинути у самом почетку. Његово је напредовање у Холандији било могућно само под тим условом, да француске трупе које су држале Белгију, спрече непријатељево надирање на тој страни. Оне то нису учиниле. Када су Аустријанци упали у Белгију, француске су трупе стале да се повлаче без борбе и у нереду. Конвент је држао да само Димуријe може спасти ситуацију. Овај је добио наредбу да остави Холандију и одмах крене у Белгију.

Када је дошао у Белгију, Димуријe је видео да Французима не грози опасност само од Аустријанаца него и од Белгијанаца. Комисари Конвента, који су били послани да изврше решење од 15 децембра, натеривали су народ силом оружја, да тражи сједињење с Француском. На све стране отварани су јакобински клубови, и раздавано оружје сокачком олошу, који је био за Французе, и од кога се хтела начинити једна санкилотска војска. Упоредо с тиме вршила се конфискација имања племићског и црквеног. Из цркава су одношене све златне и сребрне ствари, што је побожном белгијском свету изгледало скрнављење божјега храма. Цела је Белгија била у највећем врењу; на појединим тачкама било је дошло до локалних нереда који су наговештавали општу буну.

Димурију био је први посао да поврати мир у Белгији. Наредио је да се све што је однето

из цркава, врати на своје место. Почео је затварати јакобинске клубове и обезоружавати санкилотску војску. Није штедео ни комисаре Конвента, једнога је протерао, а другог затворио. Ове мере имале су дејства: мир у Белгији био је повраћен.

С војног гледишта, Димурије је могао правдати ово што је урадио: он је морао угушити белгијску буну пошто пото, јер би му иначе за време борбе с Аустријанцима цела позадина била несигурна. Али с правног гледишта његова је радња била неправилна. Он који је у Белгији имао само војну власт, збацио је грађанске власти постављене од Конвента, и обуставио Конвентово решење од 15 децембра, које је имало снагу закона. Његов је поступак личио на државни удар. Што је најгоре, у писму које је 12 марта упутио Конвенту, он се није извињавао за своје неправилности. У место тога узео је став тужиоца, и режим заведен Конвентом у Белгији, напао као непоштен и злочиначки. Било је много мудрије да је својим самовласним поступцима дао што скромнији вид, и да их је представио као мере предузете против појединих комисара који су злоупотребили власт добивену од Конвента. Никако није требао признати да му је била намера оборити конвентовски режим као такав. Конвент је могао отрпети насиље извршено над његовим комисарима, али није могао отрпети непоштовање његових законодавних одлука. Изгледа, код Димурија је сазревала мисао

да се одметне од Конвента: први корак у том правцу било је укидање конвентовског режима у Белгији. Али Димурије је грешио што је своје намере откривао пре времена.

Конвент се понашао много обазривије. Председник Конвента није прочитао Димуријево писмо у јавној седници; да је то учинио, узимање Димурија на одговор било би неизбежно; Конвент, међутим, није хтео узимати на одговор једног генерала који му је био потребан на фронту. Конвент је покушао да ствар заташка, и послао Димурију једно изасланство, с Дантоном на челу, које ће га склонити на опозивање писма од 12 марта.

XX

Сама појава Димуријева дигла је дух у француској војсци. Војници су били вољни да, у место даљег одступања, приме борбу с непријатељем. Сада кад је Димурије с њима, они су веровали у могућност победе.

Димурије је налазио да му не остаје ништа друго него да покуша офансиву. Његове трупе, добрим делом добровољачке, ваљале су само у првом налету, и за дефансивну војну нису биле никако. Али, пре него је он напао Аустријанце, они нападну Французе, и истерају их из Тирлемона, у намери да одмах затим пођу на Лувен. То је било 15 марта; већ сутра дан, Димурије по-

врати Тирлемон, и пребаци Аустријанце с оне стране речице Жете. Борба је трајала осам часова: француска је пешадија одбила све нападе аустријских оклопника; изгледало је да, под Димуријевом командом, француска војска опет постаје онаква каква је била код Валмија и Жемапа.

Окуражен, Димуријe предузме 18 марта главни напад. Хтео је прећи с трупама речицу Жету, потиснути Аустријанце с њихових положаја, и принудити на повлачење ка Лиежу. Један од главних положаја око којих су се водиле борбе, било је село Нервинден; по њему је и ова битка названа битком код Нервиндена.

На француском десном крилу и у центру, битка се водила целога дана, и тек је пред ноћ прекинута. Положаји су прелазили из руку у руку; Нервинден су Французи отимали и губили три пута. Они се, истина, нису могли одржати на положајима које су били отели, али ни Аустријанци нису били у стању да их пребаце натраг преко Жете. То је била једна од оних крвавих битака без резултата, после које је главно питање која је страна већма исцрпена и обесхрабрена, и која ће се прва решити на повлачење. Французи су се борили храбро као код Жемапа, и на повлачење нису ни мислили. Свој успешан прелаз Жете сматрали су као довољно за почетак.

Али, на француском левом крилу, ствари су узели рђав обрт. Ту су, по прелазу Жете, француске

трупе дочекане јаком артиљеријском ватром; добровољци су одмах окренули да беже, и своју панику пренели на остале војнике. На тој страни цела војска одступала је у нереду. Командант левог крила наредио је повлачење све до Тирлемона. Услед овога Димуријe је био принуђен да се и он пребаци натраг преко Жете.

Стање у његовој војсци било је рђаво. Кадровци држали су се добро; добровољци, који их је било много више, сасвим су попустили. Они су тражили да се врате натраг у Француску: боље је да бране своје огњиште, него да гину бескорисно на туђем бојишту. Последњи озбиљни отпор који је Димуријe дао непријатељу, био је 22 марта код Лувена. Он није одбранио Лувен, и стао се повлачити ка Бриселу.

XXI

Пред битку код Лувена Димуријe се састао са Дантоном, који је долазио као изасланик Конвента да га склони на опозивање писма од 12 марта. Он и Дантон били су у добрим личним односима. Дантон, који се од 10 августа више бавио спољашњом политиком него унутрашњом, ценио је Димурија као великог војсковођу, без чијих победа успешна спољашња политика није била могућна. Залагао се за њега кад год је требало, и држао га на супрот крајњим јакобинцима.

После писма од 12 марта, када је изгледало да Димурије хоће да кида с Конвентом, Дантон је пожурио да се објасни с њиме, и да га уздржи од једне, како је он сматрао, велике глупости. Њему се чинило да је Димурије исто толико невешт у политичким стварима колико вешт у војним. Спасавајући Димурија, спасавао је и себе самога; он се раније толико залагао за Димурија да је постао као његов јамац. Димуријева катастрофа, ако га не би повукла у пропаст, а оно би га јако заљуљала.

Дантону није пошло за руком да уразуми Димурија. Полу војник полу дипломат, он је сматрао себе већим политичарем од Дантона. Ценио је Дантонову смелост и предузимљивост, али му није признавао праву политичку памет. Политички интригант старог режима, Димурије није осећао снагу једног револуционара и вођа гомиле као Дантон. Ако је Дантон гледао на Димурија као на војника који не уме да се нађе у политичким догађајима, Димурије је гледао на њега као на једног плебејца без виших и финијих политичких способности. Виђење између Дантона и Димурија свршило се половним споразумом. Димурије је написао неколико врста Конвенту, и замолио га да одгоди своју одлуку док не добије накнадна објашњења. То је написано тек да се Дантон не би вратио празних руку у Париз. Иначе, Димурије није опозвао ништа и није се ни за шта извинио.

Измирење с Конвентом које му је Дантон нудио, Димурије није примио с тога што није веровао Конвенту. Његова је била фикс идеја да га само популарност у војсци и ратна слава штите од крајњих јакобинаца, који су се заверили да га упропасте. Баш и да је хтео, Конвент није могао да се с крајњим јакобинцима бори: у револуцијама навек бива онако како хоће они који су најлуђи. Димурије је помишљао да, одмах после победе над Аустријанцима, објави рат револуционарном Паризу. У место да победи Аустријанце, он је био од њих побеђен, али то га није уздржало од намераваног похода на Париз. Побеђен, он није више имао углед великог војсковође, који је чак и крајњим револуционарима одузимао кураж да на њ насрну отворено. Он је сада свакога часа очекивао њихов напад, — и пре него би они потегли на њега, хтео је да потегне он на њих.

Да би могао повести овај рат унутра, морао је добити од спољашњег непријатеља примирје. Он је, прво, начинио 23 марта усмен споразум с Аустријанцима, да он без битке напусти Брисел, а они, у накнаду зато, да не гоне његову војску. Димурије је жртвовао Белгију, коју у осталоме није могао бранити, да би спасао своју војску, коју су Аустријанци мало бржим гоњењем могли растерати и уништити. 25 марта споразум је овај допуњен другим једним, опет усменим. Димурије, који је испрва желео задржати пограничне тврђаве

холандске и белгијске, остављао је сада и те тврђаве Аустријанцима, који су безусловно тражили да француска војска потпуно очисти и холандско и белгијско земљиште. Од своје стране они су обећавали Димурију, да ће сасвим обуставити операције против Француске, докле он не сврши свој поход на Париз. Као што се види из ова два споразума, Димурије је тражио од Аустријанаца само примирје, а не и војну помоћ. Револуционарну владу желео је да обори искључиво француским трупама. Аустријску потпору мислио је тражити само у крајњем случају. Без велике потребе није хтео откривати везе с непријатељем: његова војска могла се склонити да пође за једним бунтовником, али не и за једним издајником.

Шта је Димурије мислио да ради кад уђе с војском у Париз? Мислио је да растера Конвент, затвори јакобински клуб, и изведе из затвора сина Луја XVI, кога би поставио на престо као Луја XVII. Монархија би била успостављена, али не и стање пре Револуције. Луј XVII примио би устав од 1791, и био уставни владалац по енглеском обрасцу. Димурије је објаснио Аустријанцима да он није јакобинац, али није ни емигрант, и да његова борба за краља значи у исто време и борбу за устав.

XXII

Пошто се споразумео с Аустријанцима, Димурије је имао још да задобије своје властите трупе за један поход на Париз. Димурије је још раније изазивао код војске мржњу на политичаре у Паризу. Ако је снабдевање војске ишло рђаво, криви су политичари; ако је војска растројена, и нико никога не слуша, криви су политичари; ако војска, рђаво снабдевена и растројена, не може више да побеђује него мора да се повлачи, криви су политичари. Док се ти људи нису мешали у његов посао, Димурије је увек имао успеха: отерао Прусе из Француске, освојио Белгију, почео освајати Холандију. Од како су политичари узели да га контролишу, све је пошло наопако.

Какав је одзив налазио тај говор код војника? Треба разликовати кадровце и добровољце. Кадровци, навикнути на стару дисциплину пре Револуције, могли су се обрнути од својих старешина чак и против Скупштине. Њихова стара монархијска осећања дала су се поново пробудити, ако би им се објаснило да све недаће војске долазе отуда, што су политичари убили краља и покварили сваки ред како у држави тако и у војсци. С добровољцима је стајало друкчије. Ти људи који нису прошли кроз касарну већ кроз клубове, одушевљавали су се идејама Револуције. Димурије, својом глумачком речитошћу и својом ратном срећом, задобио их је само тренутно. Он их није тако

чврсто привезао за себе, да му они остану верни и у његовој борби с Конвентом, у којој је он морао изгледати непријатељ народне слободе. Самом Димурију било је јасно да не може рачунати на добровољце него само на кадровце. Помишљао је да кадровце одвоји од добровољаца, па онда да добровољце обезоружа и растури. Али шта да ради, ако добровољци не буду хтели предати оружје? Онда је требало наредити кадровцима да на њих пуцају. Димурију је било тешко да изазива међусобну борбу код својих трупа и да пролива крв својих војника. Он се колебао, није знао шта да ради с добровољцима. Догађаји су га, међутим, довели на обртну тачку, кад је сваки тренутак скуп, и кад се нема времена за размишљање.

XXIII

Пре него је Димурије стигао да нападне Конвент, Конвент је напао њега. Конвент је био већ узнемирен његовим писмом од 12 марта. Дантон, који је требао да склони Димурија на опозивање тога писма, није у томе успео. Ово је било довољно па да увери Конвент о потреби енергичних мера против Димурија. Конвент је добијао извештаје, да Димурије говори јавно да ће се кренути с војском на Париз, растерати Конвент и затворити јакобински клуб. Он је све то понављао и изасланицима јакобинског клуба, који су долазили у његов логор. Димурије је имао војничку непосредност и оштрину изражавања, брз језик и плаховиту нарав, али то је раније било ублажено ведрим расположењем, лаким тоном и углађеним понашањем. Сада пак, заслепљен мржњом на јакобинце и пренадражен тешком ситуацијом у којој се нашао, он није више био господар своје речи; праскао је и претио, и у тој праски и претњи једнако откривао своје намере.

Извештен о његовим намерама, Конвент је нашао да нема шта да чека. Он је позвао Димурија да му лично дође. Министар војни са четири комисара послан је у његов логор да му овај позив усмено достави. Ако не би хтео доћи у Париз, комисари Конвента имали су упутства да га разреше од дужности и ставе у притвор.

Комисари Конвента јавили су се у његовом главном стану 1 априла. Прву је реч водио конвентовац Камис, с којим Димурије већ од раније није био добро. Кад му је Камис саопштио позив Конвента, Димурије је одговорио да не може остављати војску, која се налази у потпуном растројству. Камис му је приметио, да комисари онда морају испунити своју дужност до краја. Димурије је разумео да му Камис, у замотаној форми, прети одузимањем команде; он је понудио оставку, и додао да ни у ком случају неће ићи у Париз да му суди револуционарни суд. Камис га је упитао:

„Ви не признајете, дакле, револуционарни суд, — суд један установљен законом!?“ Димуријy је прекипело: „Да, ја не признајем тај суд крви и злочина; докле год будем имао парче гвожђа у рукама, ја му се нећу покорити. Чак вам кажем, да зависи од мене, тај би суд већ био укинут као ругло слободе!“

Остали комисари, боље расположени према Димуријy него Камис, покушавали су да га умире. Зашто не би пошао с њима у Париз? Конвент хоће само да га саслуша; о његовом стављању под суд нема ни помена. Они јемче главом да му неће бити ништа. Димуријe се није дао умирити; Конвент је сувише слаб да га одбрани од јакобинаца, тих крвожедних тигрова, који траже његову главу. Докле је год анархија у Паризу, било би лудо ићи пред суд; нека се сутра поврати ред, он ће први тражити да пред судом положи рачун о свом раду.

Пред његовим непоколебљивим отпором, комисари су се повукли у засебну собу да се договоре шта да раде. Када су се појавили на ново, Димуријe, који их је раније примио на само, стајао је окружен својим официрима. Ствари су се сада развијале много брже. Камис је питао Димурија последњи пут: „Ђенерале грађанине, хоћете ли да извршите одлуку Конвента?“ Димуријe је одговорио, да се у овом тренутку не може одвајати од своје војске. Камис је изјавио да га у име закона

разрешава од дужности. Присутни официри стали су негодовати. Димуријe се обратио једном поручнику: „Поручниче, пустите хусаре унутра!“ Када су хусари ушли, он је командовао немачки: „Затворите ове људе!“ Комисари су затворени и послани Аустријанцима на чување.

XXIV

Димуријe је одмах објавио војсци затварање комисара Конвента, и позвао је да устане у одбрану устава против париске анархије. У исто време издао је проглас на француски народ, у коме је објавио своју намеру да пође на Париз ради ослобођења народа од јакобинске тираније и ради успостављања устава од 1791. Затварање комисара Конвента правдао је тиме, што су му били потребни таоци против нових јакобинских злочина. Најзад споменуо је и своје примирје с непријатељем, да би се знало да његов поход на Париз не оставља границу отворену непријатељским нападима.

2 и 3 априла Димуријe је обилазио трупе да би познао њихово расположење. 2 априла био је у логору северне војске, где су га и официри и војници дочекали врло лепо, дајући му чак и писмене изјаве верности. 3 априла био је у логору арденске војске; ту је пријам био мање срдачан, али, пошто је обишао све батаљоне, Димуријe је

нашао да му само један није сигуран. У говорима војсци, Димурије је тврдио да Конвент мрзи војску: раније ју је остављао без хлеба и шињела, сада би хтео да хапси њене ђенерале.

Смотром трупа Димурије је био задовољан. Чинило му се да је успео побунити војску против Конвента. Пре него би издао наредбу за покрет, желео је да се дочепа трију оближњих тврђава, — Лила, Валансиена, Кондеа. Његови ђенерали требали су то да изврше у току другог априла.

Конвент није седео скрштених руку. Он се дао на посао са својом обичном диктаторском брзином и строгошћу. Димурије је оглашен за издајника, стављен ван закона, и његова глава уцењена. Породице његових официра узете су за таоце. Казна смрти и одузимања имања прописана је за сваког официра или војника који би и даље примао наредбе од Димурија. На војску је упућен проглас, да је Димурије устао против народне суверености, да би Француској наметнуо новога краља. Осам комисара одмах је послано у северну и у арденску војску, које је Димурије намеравао побунити.

Димурије се, после повлачења из Белгије, налазио на француском земљишту, у Северном департману, где је било неколико комисара Конвента и пуно јакобинских клубова. Не чекајући упутства од Конвента, ти комисари и клубови почели су агитацију против Димурија. Објавили

су војсци и локалним властима, да нико нема више да слуша Димурија, него само Конвент као јединог представника законитости. По улицама, по касарнама, по тврђавама разишли су се агитатори који су војнике и грађане подстицали против Димурија. Међу војнике просут је чак и новац, само да би се одвојили од Димурија.

Дејство агитације осетило се одмах. Димурије-јеви ђенерали нису се могли дочепати ни Лила ни Валансиена. Команданти тих тврђава прешли су на страну Конвента. Валансиен је постао центар Конвентовог отпора и зборно место за све трупе које би се одвојиле од Димурија. Од оне три тврђаве које је мислио узети, Димурију је остао само још Конде. Ту је био један ђенерал који му је изгледао наклоњен.

У Димуријевој војсци настало је комешање, чим су стали долазити гласови о држању Конвента и његових комисара. Добровољци су роптали на Димурија; артиљерија такође. Она је важила као републикански род оружја, јер је у њој, више него у осталим родовима, било људи који су прошли кроз политичке клубове. Поред свега тога што је његова смотра лепо испала, Димурије је био у опасности да у борби против Конвента остане само с кадровском пешадијом и коњицом, без артиљерије и тврђава.

Димуријев положај погоршан је и једном његовом личном погрешком. Предавши затворене

комисаре Конвента Аустријанцима, он је обелоданио своје везе са спољашњим непријатељем, које је, дотле, брижљиво прикривао. Северни департман, у коме се у тај мах налазио, био је један погранични департман, вечито изложен непријатељским ударцима, и с тога у свом патриотизму веома осетљив и лак на сумњичење. Димуријеве везе с Аустријанцима примљене су у том департману не може бити горе; за Димурија се говорило да и он, као емигранти, спаја унутрашњу буну са спољашњом издајом, и такав говор није остајао без утицаја и на његове властите трупе.

XXV

4 априла Димурије је пошао у тврђаву Конде, јер је био чуо да ни тамошње трупе нису више сигурне. Уз пут наиђе на један батаљон добровољаца. Батаљон га је познао, али га није поздравио. Димурије се, онда, упути једној оближњој кућици да напише наредбу за повратак батаљона у логор. Тек што је пошао у том правцу, добровољци потрче за њиме, вичући: „Стани, издајицо, стани!“ Неки од њих опалише из пушака. Димурије и његова пратња, који беху на коњима, стадоше да беже. Четири човека из Димуријеве пратње и неколико коња бише убијени; Димуријев секретар ухваћен. Димурије и остали спасоше се бесним галопом.

Димурије, који више није мислио на Конде, отишао је право у аустријски логор. Његова намера није била да ту остане; он је мислио да се врати у своју војску, у толико пре што је добио вести да су кадровци гневни на добровољце, што су се дрзнули да пуцају на њиховог ђенерала. Али, после свог искуства са добровољцима, он је сматрао да је комешање у војсци врло велико, и да га треба што пре стишавати. Реч „издајник“, бачена од Конвента против њега, била је прихваћена од добровољаца: требало је пошто пото, и што пре, уверити војску, да он није издао Француску, и ако ради договорно с Аустријанцима. Он је тражио од аустријске команде један проглас на француски народ, у коме би се објаснило да Аустријанци не мисле ништа узимати од француског земљишта, да они само желе помоћи ђенералу Димурију у повраћању мира и реда, и да потпуно потписују она начела која је он изложио у својим прогласима на војску и народ. То нису била начела емиграната и противника Револуције, него начела прве револуционарне Скупштине, која је донела устав од 1791. На Димуријево наваљивање аустријска команда изда овакав проглас.

Сутра дан, 5 априла зором, Димурије се крену натраг у логор арденске војске. И ако се враћао у пратњи аустријских коњаника, његов повратак у једну полу побуњену војску био је акт велике куражи. После онога што му се десило дан раније,

он није знао да га војници неће дочекати ватром из пушака.

У логору арденске војске Димурије је дочекан релативно добро. Он је обилазио батаљоне и објашњавао своје намере. Војници су викали: „Живео *господин* Димурије!“, што није звонило много републикански. Чак су се чули узвици: „Живео краљ!“ Али то су викали само кадровци; добровољци су ћутали као заливени. Док је смотра још трајала, Димурију јаве да је артиљерија сва у покрету, и да полази у Валансиен, зборно место за све трупе које би се по позиву Конвента одметнуле од Димурија. Димурије потрча артиљерцима да их обавести; сва његова речитост била је улалуд; артиљерци нису говорили ништа, него продужавали да прежу, — и у једном тренутку цела артиљерија крену пут Валансиена.

Ово је усколебало целу војску; прво добровољци, па онда кадровци, батаљон по батаљон, стадоше да се крећу. Све је напуштало Димурија и ишло у Валансиен. Одлазак у Валансиен, под заставу Конвента, који је у арденској војсци почео то јутро, био је почео у северној војсци још прошле ноћи. Оглашен за издајника, Димурије је остао и без северне и без арденске војске. Шта је онда могао друго, него да ободе коња и одгалопира натраг Аустријанцима. . .

Његов неуспех проузроковали су у главном добровољци. Добровољци су били скорашњи војници, који још нису изгубили грађански начин мишљења и осећања. Имали су своје политичке идеале, — и војну службу схватали као борбу за те идеале. Димуријеви планови нису се слагали с њиховим идеалима, и то им је било доста па да му одреку послушност. Његови планови о обарању револуционарног режима тражили су друкчију војску него што је војска наоружаних револуционара; тражили су строго дисциплиновану војску, без политичких уверења, која је слепо оруђе у рукама свога команданта.

Свој покрет против Париза Димурије није био у стању довољно образложити. Он је викао на анархију у Паризу, на тиранију санкилота, на крваву злочиначку владу јакобинаца. Он је тачно ценио политичку ситуацију, и још тачније предвиђао њено будуће развијање. Али грађански рат изазива се ради ужаса који су толико трајали, да су већ целом свету дојадили. Јакобински ужаси, онда када је Димурије позивао војску да им учини крај, били су тек на почетку; гиљотина је тек прорадила, а терор у правом смислу није још ни настао. Димуријев покрет, долазећи прерано, морао је пропасти.

Димурије је пао у исту погрешку у коју су пали и ранији противници Револуције. Он се везао са спољашњим непријатељем. Когод је већма волео Француску него што је мрзео Револуцију, морао је бити против њега. Димурије је своје везе са

спољашњим непријатељем вештије крио него ико дотле, али ни он није био у стању прикрити их сасвим, и када су његови војници окренули на њега пушке, то није било с узвиком: „Бунтовниче!“, него с узвиком: „Издајниче“!

Димурије је узео свој задатак и сувише олако. У револуционарном покрету видео је само безвлашће, поткупљивост, крвожедност. Носиоци тога режима изгледали су му људи необразовани и сурови, с дивљим нагонима и ниским апетитима, који нису у стању ништа створити и уредити, и који се одржавају на врху само беспримерном дрскошћу. Оборити помоћу војске такав режим, изгледало је Димурију исто тако лако као растерати жандармеријом једну разбојничку дружину. Он није осећао потајне колективне снаге једне револуције које је чине неодољивом поред свих личних неспособности и погрешака њених управљача. Није знао шта је то колективни фанатизам које се јавља у револуцији; није знао да тај фанатизам даје људима тако неразлучну међусобну везу и тако одушевљену готовост саможртвовања, да је и највећем државнику или војсковођи тешко да се с њима бори. Свака је револуција једна вера, и то је често чини јачом од сваке силе. Тек када та вера попусти, па дође умор и разочарање, једну тако сусталу и балдисалу револуцију може савладати који било ђенерал са својим војницима. Димурије се у толико преварио у рачуну, што је 1793

покушао оно што је Бонапарта тек 1799 могао учинити.

XXVI

Димурије је живео још тридесет година. После неколико година тумарања по Европи, примљен је у енглеску службу, захваљујући препоруци адмирала Нелсона, који га је високо ценио. Служио је Енглезима као нека врста стручног референта за операције против Наполеона. Колико су га Енглези ценили као војног саветодавца, види се по том што су га дуг низ година држали у својој служби са годишњом платом од 25.000 динара.

Али његов потоњи живот не припада историји. Тај човек који је живео око осамдесет и пет година, улази у историју само једном годином свога живота, — од марта 1792, када је постао министар у жиронденском кабинету, па до априла 1793, када је одбегао Аустријанцима. За ту годину дана он је зауставио аустро-пруски упад у Француску, освојио Белгију, почео освајање Холандије, изгубио и Белгију и Холандију, и, пребачен натраг у Француску, био остављен од своје властите војске, када је покушао да је побуни против републиканске владе у Паризу. Више историјских догађаја немогуће је збити у оквир цигло једне године, али зато су све остале његове године лишене историјског интереса.

У току те једне историјске године, Димурије је био првенствено војник. За све време он је командовао: политиком се бавио у времену из међу две битке. Као војсковођа, имао је нешто од Наполеонове смелости и брзине, али његова војска није била Наполеонова војска. Она се већим делом састојала од добровољаца који су тек имали да се начине војницима. Човек има утисак да би с правом војском Димурије постигао много више; али, и с тим материалом који је имао на расположењу, он је постигао врло много. Колико је за кратко време било могућно, завео је у војсци ред и дисциплину, и дао јој такав полет да се она могла мерити са старим добрим војскама, пруском и аустријском. У једном судбоносном тренутку спасао је Француску од непријатељске најезде, и одмах за тим у једној великој битци преотео Белгију Аустријанцима. После ових великих успеха доживео је и велике поразе, али за њих је најмање он крив. Ни његова моћ комбиновања ни његова енергија извођења нису попустиле, али његова добровољачка војска имала је ратничких врлина само на махове, и у тренутцима кризе није показивала довољно истрајности.

У политици, он је све потчињавао свом личном успеху. По начелима био је најближи људима од 1789, који су почели Револуцију, јер није тражио ништа боље и ништа више него што је био њихов устав од 1791. Али 1792, када му се дала

прилика да активније уђе у политику, странка од 1789 већ је припадала прошлости, и он се без устручавања придружио жиронденцима као странци садашњости. Они су били републиканци, а он монархист, али он о томе није водио рачуна, када је видео да само помоћу њих може постати министар. Како се лако сјединио са жиронденцима, тако се лако од њих и раздвојио; доста је било да му двор да миг да, одвојен од њих, може постати шеф владе. После 10 августа, када је оборена монархија, он није ниједном речи протестовао; шта више правио се да одобрава 10 август, и захваљујући таквом држању, дошао је за команданта армије на место Лафајета, који је због својих монархијских уверења морао бежати из Француске. Под новим републиканским режимом, Димурије се не само на ново приближује жиронденцима, него одржава везе и с јакобинцима. Он је у најбољим односима с Дантоном, вођем париских санкилота и творцем јакобинске тираније. Није добро само с оним јакобинцима који, као Паш и Мара, неће сами да буду добро с њиме. Тек онда, када та група јакобинаца која се изјавила против њега, почиње добијати све више утицаја, Димурије се досећа да је он у ствари монархист, и узима за свој циљ успостављење монархије и устава од 1791.

Димуријево врдање у политици објашњује се у неколико тиме, што су његове амбиције биле

више војне него политичке. Био је готов служити сваком режиму и свакој странци која би га примила за свог ђенералисима и оставила му одрешене руке у војсци. Да су га јакобинци трпели као неограниченог господара војске, трпео би и он њихову политичку диктатуру. Јакобинци су зазирали од сваког ђенерала који је имао успеха, и саревњиво су чували надмоћност грађанске власти над војном. Они су уносили нов демократски дух у војску и војну администрацију, олабавили су војну дисциплину, и начинили вашар у снабдевању војске. Јакобински режим постао је Димурију мрзак поглавито због сумњичења и туторисања ђенерала и због грађанског мешања у војне ствари. Он није хтео бити војсковођа на узици политичара, јер је држао да на такав начин не може постићи оне успехе на бојном пољу које је желео. Његова војна амбиција, а не његова политичка уверења, довела га је до сукоба с јакобинским режимом.

Димурије је ушао у Револуцију као човек од педесет година с потпуно израђеним карактером. Доба у коме је израдио свој карактер, било је сасвим друкчије него доба у коме је имао да дела. То је било доба пред Револуцију, доба раслабљене друштвене стеге и префињене културе. Стара монархија била је изгубила своју строгост и своју енергију, а стара црква свој фанатизам и своју владу над духовима. Људи су постали распуштени, скептични, жудни уживања. С друге стране, толико

су навикли на живот у уређеној културној држави с обезбеђеним друштвеним миром и углађеним питомим наравима, да су им револуције и друге друштвене катастрофе изгледале ствари о којима се чита само у историји, и које се више не дешавају у пракси. Они нису више осећали озбиљност и трагичност живота; колико су год били безбожници и анархисти, толико су исто били оптимисти. Не узимајући ништа озбиљно, они су веровали да се све свршава добро. Патили су од неизлечиме лакомислености и површности; нису имали дубине ни у мислима ни у осећањима ни у карактеру. Мисли су им биле забавни парадокси, осећања блага сентименталност, карактери без чврстине и јединства.

Димурије је био човек тога доба, ако ни по чем другом а оно по својој лакомислености. Најозбиљнија предузећа почињао је без много размишљања, на срећу, рачунајући да ће се како тако испетљати, а најзад, ако се и не испетља, шта мари? Ни успех ни неуспех не треба узимати сувише озбиљно. Он је стално играо „све или ништа," добијао партије за које се мислило да ће их сигурно изгубити; није се дао обесхрабрити никаквим губитком, — и, издан од среће, одмах ју је кушао на ново. Његова интрига против жиронденских министара свршава се крахом, али, тек што је пао, он се опет диже на ноге, и, немогућан у политици, тражи ново поље рада у

војсци. После објаве рата Аустрији, он јури да што пре заузме Белгију; успеси аустро-пруске најезде приморавају га да остави Белгију и да спасава Француску; у тој новој ситуацији одмах има своју комбинацију и баца се на Аргонску шуму; та комбинација пропада; он налази једну другу, и пушта непријатељску војску да дође између њега и Париза. Његова игра добија скоро неозбиљну гипкост, и одаје једну живост која долази од лакомислености, — али том хитрином која је у тако озбиљној ситуацији изгледала неприлична, он спасава Француску. Он има план да туче Аустријанце код Нервиндена, па да се после тога обрне против Конвента; он губи битку код Нервиндена, али то га не спречава да, побеђен, приступи извршењу оног истог плана који је саставио под претпоставком победе. Намеран да побуни војску против Конвента, он се даје предухитрити од Конвента, који шиље комисаре да га затворе. Али у место да они затворе њега, затвара он њих, и том дрскошћу одбија ударац који му је Конвент наменио. Он постаје отворени бунтовник против Конвента, и ако са својом војском још није сигуран; шта ће радити, ако она не буде хтела поћи с њиме? Ништа, каже он, — у том ће се случају све свршити мојим галопом у аустријски логор. То се, најзад, и дешава; војска остаје верна Конвенту, и Димурије одлази у аустријски логор тако лака срца као да није упропастио кариеру,

него изгубио партију карата. У данашње време индустрије, демократије, и науке, извесна озбиљност и систематичност ушла је у све послове; типови као Димурије за које је све игра и авантура, били су могући само у старом режиму, у доба безбрижне аристократије и луксузне културе.

Ипак он није био само човек старог режима. Имао је једну црту која га је везивала за нову револуционарну епоху: то је била смелост. Ма колико се његова смелост објашњавала његовом лакомисленошћу, она се не објашњава само њоме: у његовој смелости има праве куражи, и то од најређе врсте. Он је куражан као највећи вођи Револуције, куражан као Мирабо, као Дантон, као Наполеон. Имао је, прво, физичке куражи. Није се бојао борбе и опасности; у рату се излагао увек, не само као млад официр, него и доцније, као армијски командант. У последњим биткама које је водио, имао је коња под собом увек убијеног, што значи да битку није посматрао из даљине и на доглед. Имао је, затим, кураж духовну; у најтежим приликама задржавао је јасан и сигуран поглед, тако јасан и сигуран да га ничији савети и наредбе нису могли поколебати. Та јасноћа и сигурност погледа сведочи најбоље о његовој потпуно хладној глави усред опасности. Његова кураж, најзад, огледала се и у његовом огромном самопоуздању; није било тог положаја и те одговорности коју не би смео примити; његов

последњи план био је да доведе на престо Луја XVII, и да он као његов намесник узме управу земље у своје руке. Ипак његова смелост није била потпуно револуционарна. Она се заустављала на границама злочина. Димурије се устезао од просипања крви; имао је куражи да затвори комисаре Конвента, али није имао куражи наредити кадровцима да пуцају на добровољце. У његовој смелости није било ничега од бездушне суровости Дантонове и Робеспјерове. Дантон је говорио: „Ђенерал Димурије има слабу душу, која није на висини револуције."

Човек старог режима и војник од заната, Димурије није могао бити вођ тако великог демократског покрета као Француска Револуција. Али његове способности биле су тако изузетне да се он морао уздићи, и то врло високо, чак и у том револуционарном времену које иначе није било његово. Наравно, на тој висини задржао се само за тренутак, и одмах затим отишао у суноврат.

ДАНТОН

I

Дантон се родио 1759, у Арсису на Оби, једној варошици у Шампањи; те исте године рођен је у Немачкој Шилер, а у Енглеској Пит млађи. Дантон је припадао малој и скорашњој буржоазији; још дед по оцу био му је сељак. Дантонов отац био је јавни тужилац код месног суда; његова мати занатлијска кћи. Једна му се сестра удала за поштара, а друга за крчмара.

У Дантоновој породици животна је снага била бујна. Дантонов отац женио се два пута: из првога брака имао је петоро деце, из другога шесторо. Дантон му је био дете из другога брака. Дантонова мајка такође се удавала два пута. С Дантоновим оцем имала је шесторо деце, а са другим мужем четворо. И по оцу и по матери, Дантон је био крепак плебејац, пун живота и здравља.

Дантон је учио средњу школу код Ораторијеваца, једног религиозног реда. У двадесет првој години оде у Париз, и ступи као приправник код

једног адвоката. После седам година, он се жени и купује адвокатско место код једнога од тадашњих виших судова париских (у то време адвокатска су места купована као једна врста концесије). Те две ствари, женидба и куповање адвокатске канцеларије, стајале су једна с другом у вези, јер без тастове помоћи Дантон не би био у стању купити адвокатску канцеларију.

Његова жена била је кћи једног имућног париског кафеџије, цењеног на 140.000 динара. Код тога кафеџије Дантон је свраћао свакога дана на домине: будућа госпођа Дантон седела је за касом, — и ту за касом он и она познали су се и заволели.

Адвокатска канцеларија Дантонова доносила је добре приходе. Да није дошла Револуција, која је из основе променила устројство судова и укинула Дантонову канцеларију, он би вероватно постао имућан човек. У свом јавном животу Дантон је био вођ гомиле; судећи по његовом јавном животу и о његовом приватном, многи претпостављају да је то био адвокат без клијената, један од оних умних пролетараца који се вуку по калдрми великих вароши, и који без револуције не избијају на површину. У ствари, у свом приватном животу, Дантон није био ни чергаш ни пропалица, него буржоа трезвен и практичан, вешт да с мало средстава створи себи лепу имућност. Да га Револуција није одвукла у политику, он је врло лако могао

имати живот и судбину великих Балзакових скоројевића, који долазе из унутрашњости празних џепова, и налазе у Паризу свој Елдорадо.

II

Да би се разумела Дантонова улога у Револуцији, треба обратити пажњу на начин његовог уласка у политику. Он није ушао у политику ни кроз администрацију ни кроз новинарство ни кроз Скупштину. Дантон политичар поникао је буквално на париској калдрми. Пре него је постао министар и народни посланик, он је имао велику уличну репутацију као вођ гомиле и краљ санкилота.

Прво се јавио у општинској политици. Избори за париску општину били су двостепени: бирачи су бирали поверенике, који су бирали општинске чланове. Избори су се вршили по квартовима: бирачи свакога кварта бирали су за себе поверенике, који су, тако исто, на свом засебном скупу бирали лица која ће њихов кварт представљати у општинској управи.

По закону, скупови квартовних повереника могли су се држати само за време општинских избора. Али, после узећа Бастиље, у париској општини настао је вашар; њено старо уређење поништено је пре него је ново усвојено, — и у том вашару квартовни су повереници уобичајали да

своје скупове држе стално. Од чисто изборних органа, ти су скупови постали као неки народни клубови, где су се претресала сва могућа политичка питања, и вршио надзор не само над радом париске општине него и над радом Народне Скупштине. Без икаквог законског основа, али од огромног политичког значаја, квартовни клубови били су средишта свих уличних покрета за време Револуције.

Пре него ће постати велики човек Париза и велики човек Француске, Дантон је постао велики човек свога кварта. Он је брзо изабран за председника свог квартовског клуба: то је био тај чувени клуб корделиерски, назван по једном корделиерском манастиру, у коме је држао састанке. По клубу је после и цео кварт назван квартом корделиерским. У том су кварту становали махом ђаци, глумци, адвокати; ту се више препирало, критиковало, негодовало, и декламовало него ма у ком другом кварту. У целој атмосфери било је нечега чергашког и бунтовног. Корделиерски клуб осећао је око себе једну публику у вечитом раздражењу и лармању, и под њеним утицајем постао је један од најреволуционарнијих клубова.

III

У корделиерском клубу Дантон се одмах ставио на гледиште да су квартовни клубови ства-

рија власт од централне општинске управе, јер они бирају лица из којих се општинска управа састоји. Да онај који бира стоји изнад онога који се бира, јесте револуционарна доктрина, као свака она доктрина која даје претежност мање организованим елементима над већма организованим, и доводи у сувишну зависност оне који имају да заповедају од оних који имају да слушају.

На основу доктрине о надмоћности квартовне власти над општинском, Дантон је извео закључак да она лица која се на квартовним скуповима бирају у општинску управу, нису ништа друго него квартовни изасланици. Они су дужни гласати по упутствима свога кварта, и ако кварт није задовољан њиховим радом, морају дати оставку. Разуме се, да би могао вршити надзор над својим изасланицима и давати им потребна упутства, кварт мора једнако држати седнице, на којима ће претресати питања која долазе пред општинску управу. У кратко, Дантон је хтео да мандат општинских часника буде тако звани „заповедни мандат".

Париска општина осудила је ово схватање корделиерског клуба. Она је одбила његове изабранике, који су јој долазили с обавезним упутствима. Клуб није хтео да јој шиље друкчије изабранике него такве. Народна Скупштина, која је имала да расправи спор између клуба и општине, није смела да се замери ни једној ни другој страни.

Све се свршило тиме, да општина ипак прими изабранике корделиерског клуба који су јој долазили с обавезним упутствима.

IV

Поред доктрине о заповедном мандату Дантон је имао још и једну другу, која се састојала од прилике у томе, да поред државне и општинске власти постоји још и једна квартовна, и да се ни у једном кварту одлука никоје друге власти не сме извршити без пристанка квартовне власти. Чему ова доктрина води у пракси, показало се најбоље приликом Марине афере. Један од најбешњих новинара револуционарне странке, Мара је узео на нишан париску општину, а нарочито њеног председника Бањија и заповедника народне гарде Лафајета. По Бањијевој тужби би донето решење да се Мара стави у притвор. Мара побегне у корделиерски кварт као у слободно прибежиште где престаје моћ редовних власти. Али Бањи је хтео пошто пото да затвори Мару. Он затражи оружану помоћ од Лафајета, и у корделиерском кварту појави се у једанпут војска: 3000 људи, који су чак и топове вукли собом. Дантон се није дао уплашити. Он је стао да прети: ако су Бањи и Лафајет послали 3000 људи, он ће за тили час, чим зазвони на узбуну, искупити 20.000, — и онда ће се видети ко је јачи. Ова претња учинила је

утисак на представнике власти; у место да употребе војску коју су довели, они су почеле преговоре с Дантоном. Преговори су трајали подуже; Дантон је најзад као и пристао да се Мара притвори, али док је свој пристанак дао, Мара је већ био негде побегао, и власт га више није могла наћи.

V

Крајем те исте године, Дантон се даје опет чути. Сви квартови били су решили да поднесу Скупштини једну адресу у којој се тражило отпуштање тадашњих министара, под изговором да они не уживају народно поверење. Ту адресу имао је Дантон да поднесе Скупштини; он који се дотле носио само с париском општином, хтео је сада да се ухвати у коштац с целом владом. Он ју је тужио Скупштини у име свих квартова, и то је био први случај да квартови покушавају вршити притисак на Скупштину. Доцније париска општина и њени квартови вршиће све већи и већи притисак на Скупштину, и постаће у извесним приликама већа власт од ње. Онда, када се Дантон јавио усред Скупштине с адресом свих квартова, она није ни слутила какав се опасан пример тиме ствара.

Пошто је показао песницу министрима, остало је да је покаже још и краљу: без тога његова

букачка слава не би била потпуна. Априла 1791 краљ је хтео да се с породицом извезе у Сен-Клу; тек што су кола изашла из капије, она су опкољена и заустављена грдном гомилом, која је била чула да краљ намерава да бежи из Париза. Заповедник народне гарде Лафајет покушавао је да отвори пут кроз гомилу; у томе је искрснуо Дантон, и онда је настала таква гунгула да се краљ вратио натраг у двор. Дантон је показао да без његовог пристанка и пристанка његовог кварта ни сам краљ не сме изаћи из свога двора.

VI

Овај насртај на краља био је само почетак Дантонове борбе с краљем. У јуну 1791 краљ је покушао побећи из Париза, али је ухваћен на путу. И поред његовог покушаја бегства Скупштина није хтела да га збаци. Њена монархијска осећања била су још увек јака, и она је налазила да је боље имати једнога краља кога ваља држати под присмотром, јер хоће да бежи, него немати краља никаквог. Ван Скупштине, свет је узимао ствар простије: краљ се толико осрамотио да не може остати на престолу; треба га збацити, па ма шта било са монархијом. По клубовима и у новинама поједини гласови отворено су препоручивали републику.

Остављајући на страну питање монархије и републике, Дантон је нападао краља лично. „Тај човек кога зову француским краљем, или је злочинац или умно неразвијен. Имајући могућност избора, ми усвајамо ову другу претпоставку. Али, ако умно неразвијен, тај човек с краљевском титулом не може бити краљ. Не дамо да му се поставља намесник, него тражимо да му се одреди један старатељски одбор, који би изабрали сви департмани". Дакле, ни монархија ни република, него народни одбор, који би држао краља под старатељством.

16 јула сазван је на Марсовом пољу велики збор ради потписивања једне петиције Скупштини. У тој се петицији молила Скупштина да уставним путем реши питање о престолу, пошто се краљ, после покушаја бегства, има сматрати као у оставци. Другим речима, тражило се краљево збачење, али не и проглашење републике. На против, по томе што се говорило о *уставном* решењу питања о престолу, изгледало је да се желело одржање монархије.

Збор од 16 јула одржан је на миру, и петиција покривена многобројним потписима. На томе збору видео се Дантон. Његова џиновска прилика, његов громки глас, његов црвени фрак, привлачили су општу пажњу. Он је био један од приређивача збора и читао петицију народу.

Корделиерци нису били задовољни збором од 16 јула. Они сазову сутра дан, 17, нов збор, на коме је имала да се потпише много оштрија петиција, која је тражила не само збачење краљево него и његово суђење. Ради краљевог суђења требало је сазвати једну нарочито изабрану Скупштину с неограниченом влашћу, која би могла решавати о свему, па и о облику владавине. На овом другом збору Дантон се није видео; тога дана он није био у Паризу него у околини. Међутим, у припремама збора од 17 јула он је учествовао с осталим корделиерцима, — не зна се само да ли драговољно или под притиском друштва.

Власт која је отрпела збор од 16 јула, растурила је оружаном силом збор од 17. Народна гарда пуцала је на искупљени народ, и убила од прилике њих педесет. То је после названо покољ на Марсовом пољу.

Опијена овим актом енергије, власт се решила да сврши једном с елементима нереда. Она је стала тражити и затварати коловође оба збора, и оног од 16 и од оног од 17 јула. Дантон је један од првих имао бити затворен, али он се спасао бегством. Прво се сакрио у унутрашњост, у своје место рођења. Кад више ни ту није био сигуран, прешао је канал и склонио се у Енглеску.

VII

У почетку свог политичког живота Дантон се показује букач, и то врло опасан. Међу букачима увек има известан број најмљених изазивача. Питање се поставља, да и Дантон није био један од њих.

Многи његови савременици сумњали су у чистоту његових побуда, и сматрали га за плаћеног агента војводе Орлеанског. Војвода Орлеански, који је желео учинити Луја XVI немогућим да би сам дошао на престо, имао је рачуна да непрестано изазива нереде. Такви букачи као Дантон били су му неопходно потребни. Правих доказа о Дантоновим везама с њиме нема, али има основа сумње. (1) Када је после пада Бастиље 1789 решено да се укине дотадашња краљева гарда и на место ње, под Лафајетовом командом, установи народна гарда, Дантон је, у име корделиерског клуба, предлагао да се краљева гарда и даље задржи, и да се њена команда повери војводи Орлеанском. (2) Главни противник војводе Орлеанског био је Лафајет. Пада у очи да ниједног другог политичара Дантон није тако постојано и тако жестоко нападао као Лафајета. После краљевог покушаја бегства, он се окомио на Лафајета више него на краља. Као заповедник народне гарде, Лафајет је имао да чува краља; ако је краљ нашао начина да побегне, то значи да Лафајет није био за своје место, и да га треба сменити са запо-

ведништва народне гарде... Ово Дантоново разлагање поклапало се с интересима војводе Орлеанског. Ако је војвода Орлеански намеравао да поводом краљевог бегства изазове покрет у своју корист, он је пре свега морао гледати да команду народне гарде одузме Лафајету. Само је тако могао бити сигуран да народну гарду, која је тада била једина оружана сила у Паризу, неће имати против себе. (3) Петиција од 16 јула била је заједничко дело орлеаниста и републиканаца. Њу су написали Брисо, познати републиканац, и Лакло, главни агент војводе Орлеанског. У томе мешовитом друштву, с киме је Дантон био, — с републиканцима или с орлеанистима? По томе што је у својим говорима прелазио ћутом преко питања о републици, а из свега гласа тражио збачење краљево, дало би се претпоставити да је пре био с орлеанистима него с републиканцима.

Све су ово нагађања. Има нешто много сигурније него његове везе с војводом Орлеанским, то су његове везе с двором. У први мах ово може изгледати невероватно, јер је сва његова радња била уперена против двора. Али има једно поверљиво писмо графа Мирабоа графу Ламарку, у коме се говори о Дантону као о човеку кога двор плаћа. Мирабо пише 15 марта 1791: „Дантон је примио јуче 30.000 ливара, а ја имам доказа да је Дантон инспирисао последњи број Демуленовог листа.“ У том је броју Мирабо нападнут, и њему

је било криво да двор плаћа некога ко инспирише новинарске нападе на њега. Двор је много трошио на поверљиве агенте, уводе, и изазиваче; његови главни саветници за издатке те врсте били су министар спољашњих послова Монморен, граф Ламарк, и сам Мирабо. Мирабо је, према томе, тачно знао ко је све на тајном фонду двору; у Дантоновом случају он зна и колика је сума, и кога дана, исплаћена. У његовом писму графу Ламарку, њему није главно да каже да је Дантон дворски агент, — то Ламарк, како изгледа, зна и без њега, — него му је главно да каже да Дантон стоји у вези са штампом која њега, Мирабоа, напада. То што о Дантоновој плаћености говори узгред, као о познатој ствари, даје Мирабовљевом сведочанству нарочиту важност.

Каквог је рачуна двор имао да плаћа такве букаче као Дантон? На двору је била јака странка противреволуције, која је желела поништити резултате Револуције и повратити старо стање ствари. Та је странка радила против умерених револуционара, из страха да они својом умереношћу не учврсте ново стање. У потаји она је ишла на руку претераним револуционарима, за које је држала да ће својим крајностима изазвати анархију која не може трајати. То је била она стара политика: „што горе, тим боље.“ Мирабо, који иначе није имао ничега заједничког са странком противреволуције, желео је такође анархију. Он се надао

да ће опасност од анархије утицати на бираче да изаберу умеренију Скупштину, коју би њему лично било лакше водити. Двор, који је час ишао за странком противреволуције, а час тражио савете Мирабовљеве, био је и од ње и од њега упућиван на букаче Дантонове врсте као на неопходно потребна оруђа.

Дантонове везе с двором нису искључивале његове везе с војводом Орлеанским. Он је могао служити обе стране, не само наизменично, него и једновремено. Плаћени агент не служи из начела него за новац. Зашто онда не би примао новац са две стране, ако само може?

VIII

Највише основа за претпоставку о Дантоновој поткупљивости даје његово материално стање: ту се она да скоро математички доказати. Пре Револуције Дантон није био богат човек. Жена му је донела близу 20.000 ливара, али за адвокатску канцеларију имао је да плати преко 70.000, и он се морао задужити око 50.000. Канцеларија му је добро радила, али после четири године Револуција укида суд код кога је Дантон био адвокат. Међутим, баш од тренутка када је остао без адвокатске канцеларије, Дантон показује да има новаца. Сваки час долази у место рођења и купује непокретности. Код тога сељачког унука пробудио се

апетит за земљом и манија за заокругљивањем имања. Његови земљаци, који су знали његово материално стање, чудили су се том наглом богаћењу, и питали, откуда Дантону паре?

Браниоци Дантонови претпостављају да је Дантон, као адвокат, радио тако добро да је за четири године исплатио сав дуг који је лежао на његовој канцеларији. Када је затим укинут његов суд, њему је, као и осталим адвокатима, исплаћена натраг сума коју је био дао за своју канцеларију. То је било 70.000 ливара. Тај новац он је одмах уложио у земљу.

Има једна околност коју Дантонови браниоци губе из вида. Дантон је почео куповати земљу пре него су му враћени тих његових 70.000 ливара; све је одмах плаћао готовим новцем, и издао једно на друго око 80.000. Откуда толика готовина? Интересантно је да Дантонове куповине настају оног истог месеца када Мирабо каже за њега да је примио 30.000 хиљада од двора (што, вероватно, није била прва и последња сума која му је исплаћена). Велики букач у Паризу, Дантон постаје једновремено велики земљевласник у Арсису. Букачки занат само се изазивачима исплаћује.

Пре Револуције, Дантон је изгледао добар буржоа, који је свестан својих материалних интереса и добро води своје приватне послове. Када је дошла Револуција, он је, повучен смелим и бујним темпераментом, улетео у политику, али ни

тада није занемарио приватне послове. Он није био од оних занешењака који у борби за народ заборављају на саме себе. На против, гледао је да свој нови занат народног борца начини за себе извором прихода. Црпсти те приходе из тајног фонда двора, њега није била срамота. Двор је тражио од њега да тера букачки занат, који би он и без тога терао; примајући од двора паре, он није радио ништа против својих уверења. Он није био наиван да не види шта управо двор хоће, али могао је своју савест умирити тиме, да двор прави погрешан рачун. Двор је гурао Револуцију у крајности, у нади да ће је крајности упропастити. Дантон је, на против, био уверен да је само крајности могу спасти. Спас је Револуције у одважној доследности, а не у полумерама; полумере су колебање и шепртљање; оне исто тако сигурно узрокују пораз у револуцији као и у рату. Дантон је могао чак имати утисак, да се не само није продао двору, него му још подвалио. Врло вероватно, он је осећао подмукло и злурадо задовољство сељака који је одерао господина. Та снажна плебејска природа била је исто толико сирова колико и снажна; у њој је било нечега ниско прозаичног и грубо аморалног.

IX

С пролећа 1792 Француска је заратила с Аустријом и Пруском. Врховни заповедник аустро-

пруских трупа, војвода од Брауншвајга упутио је 8 јула проглас француском народу, у коме је рекао да не ратује ни с француским краљем ни с француским народом, него с париским револуционарима. Позивао је Париз да се одмах покори свом краљу. Ако се овоме ма шта деси, чланови Народне Скупштине и представници локалних власти одговараће својом главом. Варош Париз искусиће у том случају све строгости једног казненог похода.

Брауншвајгов проглас састављен је невешто. Пре него је заузео и један педаљ француског земљишта, Брауншвајг је говорио тако као да је Француска већ дошла под власт његовог ратног суда. Његов тон, надмен и бруталан, могао је само разјарити, а никако застрашити, народ тако куражан и частољубив као Французи. Лују XVI Брауншвајг је учинио медвеђу услугу. Он га је сувише узимао у заштиту од његовог властитог народа, тако да је изгледало да Луји стоји у потајном договору с Аустро-Прусима. Како се онда могло веровати да ће Луји, као врховни заповедник француске војске, савесно руководити њеним операцијама против Аустро-Пруса? Ако су, пре Брауншвајговог прогласа, против Луја XVI били само револуционари, сада су морали бити против њега сви Французи.

Ипак Народна Скупштина оклевала је да предузме шта било против краља. То није била иста она Скупштина која је, из љубави према мо-

нархији, одржала краља на престолу и после његовог покушаја бегства. Ова нова Скупштина била је много доступнија републиканским идејама, али она је држала да са збачењем краљевим не треба хитати, јер народ још није зрео за републику.

Међутим у парискоj гомили, после Брауншвајговог прогласа, осетио се покрет против краља, као и годину дана раније после његовог покушаја бегства. Овога пута покрет је био много јачи. Раније, све се свршило потписивањем једне петиције; сада, народ је скочио на оружје и појурио да узме двор као некада Бастиљу. То је била буна од 10 августа, која је учинила крај краљевској власти.

Један од главних руковалаца буне био је Дантон. Он је знао да такав отворен јуриш на двор, какав је он смишљао, не може одобрити ниједна од законитих власти, — ни Народна Скупштина ни париска општина ни народна гарда. Такво брутално насиље дало се извршити само помоћу квартовних клубова, без учешћа законитих власти. Али и код квартовних клубова Дантон је наилазио на тешкоће. Револуционарни елементи који су хтели пошто пото да сврше са краљем, нису имали већину у свима квартовима него само у некима.

Дантон је склопио овај план. Пре свега, требало је у свима квартовима створити револуционарну већину. После тога квартови, као изборни механизми париске општине, свргли би стару општину и изабрали нову. Истина, квартови нису имали права збацивати општинску управу, али у револуцијама се не гледа на формалности... Нова општинска управа узела би одмах револуционарни покрет у своје руке.

Али, на какав начин, створити револуционарну већину у свима квартовима? На квартовне скупове долазили су само другостепени општински бирачи, т. ј. она лица која су претходним избором издвојена из бирачког тела, да као повереници изврше избор општинске управе. Под изговором да у изузетним ратним приликама које су наступиле, сви грађани без разлике ваља да бране отаџбину, Дантон је са својим присталицама израдио да се на квартовне скупове пусте поред другостепених бирача и остали грађани. Квартовни скупови широм су отворени париским санкилотима, који су чинили главну војску револуционарну.

Ноћу између 9 и 10 августа, на проширеним квартовним скуповима, изабрана је нова општинска управа. Нова управа упала је исте ноћи у општинску кућу. То су биле сумњиве физиономије мрачног погледа, чији је упад, праћен лармом и псовком, имао нечега пустахијског. Стара законита управа препала се од ових људи. Она није имала куражи да их избаци напоље, а образ јој није допуштао да се испред њих уклони; у недоумици, она је пустила да се ти незвани гости на-

месте у општинској кући, али само као приватна лица, а не као носиоци општинске власти. Њима је то било доста. Чим су се наместили у општинској кући, они су стали да се понашају као господари: све наредбе, издаване у име париске општине за време буне од 10 августа, биле су њихове наредбе.

Када је свршено с узимањем општине, Дантон је наредио у своме кварту да се звони на узбуну. Прво се чуло велико звоно с корделиерског манастира; затим, звона из других квартова, која су му одговарала. Док су звона одјекивала на све стране и будила успавани Париз, Дантон се кренуо лично у општинску кућу. Ту му је први посао био да растера војну одбрану двора.

Двор су бранили дворска стража, састављена од швајцарских најамника, и народна гарда, која је била војска париске општине. Заповедник народне гарде, Манда, мислио је да брани двор озбиљно; чак је и топове наместио. На Дантонов захтев, Манда је позван у општину да положи рачун о своме раду, као да је учинио неку кривицу тиме што је хтео да заштити краља од побуњене гомиле.

У општини, Манда је дочекан не може бити горе: Дантон га је ухватио за гушу и назвао издајником. Не могући да се оправда пред новом револуционарном општином, Манда је смењен са свог положаја, и „ради своје сигурности“ упућен

у затвор. На великим степеницама општинске куће, неко опали из пиштоља, и, погођен у главу, Манда паде на место мртав. Вероватно, пиштољ је избачен на Дантонов миг, јер се Дантон доцније хвалио да је он Манду „осудио на смрт“.

Нови заповедник народне гарде, постављен од нове општинске управе, разумео је и без нарочитих упутстава, да се од њега не тражи одбрана, него издаја краља. Тек тада када је било извесно да народна гарда неће бранити двор, издата је побуњеној гомили наредба за покрет. Прве чете кренуле су се из Дантоновог кварта; за Дантоновим кварто пошли су после и остали. Док су се огромне масе, наоружане копљима и пушкама, уз јеку звона и лупање добоша, ваљале у правцу двора, краљ, са својом престрављеном породицом, био је остављен без одбране. У народну гарду, после Мандиног убиства, није се могао више поуздати. Швајцарска гарда, која му је још увек била верна, није бројила ни хиљаду људи. Уз то је било две стотине племића, који су дошли својевољно да се нађу краљу у невољи. Све је то било врло мало за борбу са свима побуњеним квартовима. У очајању, краљ је покупио жену и децу, па побегао у Скупштину. Било му је речено, и он поверовао, да ће ту бити најсигурнији.

Код двора се — по својој прилици случајно — отворила права борба између Швајцараца, који су бранили празне краљеве одаје, и побуњеника,

који су хтели у њих да продру. Швајцарци су, најзад, савладани, и од њих 900 побијано 600. На страни побуњеника били је мртвих и рањених око 500. Да није било отпора Швајцараца, десети август свршио би се вероватно без крвопролића.

Ван сваке сумње, 10 август добро је изведен. Све је у напред предвиђено и удешено; све је ишло као по програму; случају није остављено ништа; опасност и ризик сведени на најмању меру. Десети август није дошао сам од себе, није био један од оних лудих дана кад се народ сам од себе заталаса. Десети август био је ремек-дело револуционарне организације, — и Дантон, који га је смислио и извео, показао се много више него обичан букач, показао се прави војвода револуције.

И поред ове брижљиве припреме, десети август остаје најсмелије револуционарно дело у француској историји. Дрзнути се па напасти краља усред његове престонице и у његовом двору, напасти га онда када су све законите власти на његовој страни, — напасти га без икаквог законског ослонца, просто с уличном гомилом, — то је, доиста, био врхунац бунтовничке дрскости. У једној земљи револуција, Дантон је заслужио да буде запамћен као највећи револуционар, као један рушилац престола који није имао да се ослони ни на војску ни на Скупштину него само на улицу.

X

Скупштина, код које је краљ потражио заштите, донела је одлуку да се он привремено разреши од дужности, док се не изабере једна суверена Скупштина, тзв. Конвент, која ће донети коначну одлуку о њему.

Пошто је краљ разрешен, Скупштина је одлучила да изабере известан број министара којима ће поверити извршну власт. Онај од њих који добије највећи број гласова, биће шеф владе. Када је дошло до гласања, Дантон је изабран за министра правде, и то с већим бројем гласова него иједан други министар. У Скупштини су већину имали жиронденци, који нису били његови пријатељи. Ако су чак и они пристали да га доведу на владу, то је могло бити само с тога што је његова популарност огромно порасла у догађајима десетог августа, и што се тим револуционарним масама које су само њега признавале за вођа, није смело противуречити.[1])

---

[1]) Има историка који доказују да у догађајима десетог августа Дантон није играо прву улогу, и да је уопште његов удео у тим догађајима био мали и незнатан. Као један од главних доказа наводи се то, да је Дантон дошао са свог имања у Париз тек уочи десетог августа. На супрот овоме стоји Дантонов исказ пред револуционарним судом: „Ја сам припремио десети август..." Бранећи своју главу пред судом, Дантон се позивао на своје припремање десетог августа као на опште познату ствар; у осталоме, за његову одбрану пред судом само му је једна оп-

Дантон још није био посланик: право с улице, из револуционарних метежа и гужве, он је улетео у министарски кабинет. Као што је рекао његов пријатељ Камило Демулен, он је био министар по милости топа: револуционарни топ испаљен на краљев двор, добацио је и Дантона на министарски положај.

Већина посланика знала га је само по имену, по његовој репутацији која је у озбиљним политичким круговима била више рђава него добра. Када се појавио у Скупштини као члан владе, многи су упрли на њ радознао поглед, да виде како изгледа тај Дантон о коме се причају тако страшне ствари. Први је утисак био одвратан, и опет силан. Дантонова појава потпуно је одговарала његовом занату покретача гомиле и рушиоца престола. То је био колос са бичијим вратом и рвачким попрсјем, црвен у лицу као печена цигља, раздрљен и распасан, налик на касапског момка

ште позната ствар могла нешто вредити. Што је још важније, када је после пада краљевства, ваљало бирати нове министре, Дантон је, као што је горе речено, изабран не само за министра, него и за шефа владе: на њега је пао већи број гласова него и на једног другог министра. Зар би Скупштина, у којој су већину имали Дантонови противници, дала после десетог августа Дантону власт да он није играо десетог августа прву улогу? Савременици, и то они који нису били наклоњени Дантону, поклонили су се пред њиме као пред вођем буне од десетог августа. Непосредан утисак који су савременици добили од догађаја, вреди више него сва нагађања историка.

засуканог на клање. Лице му је било широко, плоснато, роаво, онакажено. У његовом детињству, један бик однео му је рогом месо с горње усне; други један згњечио му ударом копите нос; тај згњечени нос и та усна без меса, с крајевима јако повученим на доле, давали су му изглед булдога. На скупштинској говорници, имао је страховите ударе песнице једног убојице и громак глас подеснији за говоре на пољу него у соби. Савременици стално га називају киклопом, титаном, Херкулом, Атласом, атлетом, гигантом, итд. Ти називи сведоче да је његова личност чинила један чисто физички притисак од кога је било тешко бранити се.

XI

Дантон је дошао на власт у необично тешким тренутцима. Удружени Пруси и Аустријанци били су упали у Француску. Њихова укупна снага износила је око 100 000 људи. Французи су им противстављали око 70.000. Аустро-Пруси имали су изврсну војску, навикнуту на победе. Пруска војска вођена официрима Фридриха великог, важила је као прва у Европи. Француска војска била је, добрим делом, састављена од добровољаца, који никада нису били у борби. Изгледало је да Французи неће моћи одбити непријатеља: 2 септембра пао је Верден, и непријатељ се очекивао

за недељу дана у Паризу. Али, 20 септембра, Французи, сасвим неочекивано, заустављају Прусе код Валмија. Постепено они се повлаче натраг преко границе, и Француска је спасена.

У тим бурним данима августа и септембра 1792, Дантон се начинио диктатором. Формално само министар правде, он је, у ствари, био исто тако министар војни и министар спољашњих послова, неограничени господар војске и дипломатије. Што год је од стране владе учињено за спас Француске, може се сматрати као његово дело.

Главна опасност за Француску долазила је од бројне надмоћности њенога непријатеља. Француској је, пре свега, требало нових војника. Дантон је дигао на ноге цео народ. Говорио је: „Један део нека иде на границу, други нека копа шанчеве, трећи нека с копљима брани наше градове.“ Отаџбина је била у опасности, и сви су имали да је бране. То није био један од оних старих ратова које су владаоци, из династијских рачуна, водили са војницима од заната. То је била нова врста рата, рат народни, у коме цео свет учествује... Дотле, Француска није знала за такве ратове; у толико је већа заслуга Дантонова што је осетио да се рат има водити на сасвим нов начин. Под његовим непосредним надзором, власти су дању ноћу купиле добровољце, оружале их чиме би стигле, и одмах бацале на границу. Нова, млада војска ницала је као из земље. Тај

исти Дантон који је раније бунио Париз против краља, сада је бунио целу Француску против спољашњег непријатеља. Он је рат схватио као велики покрет масе; ни као министар, он није променио своју природу букача и агитатора. Срећом за Француску, он је дошао на владу у једном тренутку када су шефу владе букачке и агитаторске способности биле преко потребне.

За дизање народа на оружје Дантон је имао мало времена. Између десетог августа и битке код Валмија није протекло више од четрдесет дана: за неколико недеља, дакле, требало је створити нову војску. Дантон је знао да се то чудо може само одушевљењем постићи, да се велике народне масе не могу усталасати, докле се у њима, по речима „Марсељезе“, не пробуди „света љубав отаџбине“, и да ће добровољачке чете, рђаво одевене а још горе наоружане, моћи нешто учинити само у наступу луде куражи коју патриотски занос даје. Од Дантона је остала изрека: без одушевљења се добро не ратује. Он није био велики војни организатор као доцније Карно, али је био од оних ратних пророка који шире одушевљење око себе. Као Чатам и Гамбета, као Лојд Џорџ и Клемансо, он је раздрмао цео један народ и разбудио његове успаване енергије.

И још ваља знати да је Дантон имао да дела усред опште панике. Цео свет био је уверен да Француска неће одолети бројно јачем неприја-

тељу. Погранична тврђава Лонуи пала је одмах, и у Паризу настао такав страх да су влада и Скупштина хтеле бежати у унутрашњост. Сред ове преплашене гомиле, Дантон је остао потпуно присебан. Његова кураж била је лармаџијска и театрална, и баш зато имала утицаја на ширу публику. Док су сви други говорили о бежању из Париза, он је довео у Париз своју мајку и децу, и тај римљански подвиг одмах ударио на добош. Он се попео на говорницу: „Француска је у Паризу! Ја сам довео моју мајку која има седамдесет година, довео моја два детета... Они су стигли јуче... Пре него што Пруси уђу у Париз, ја хоћу да и моје породице нестане, ја хоћу да 20.000 буктиња за један час претворе Париз у прах и пепео“... Ово је окуражило посланике, и Скупштина је остала у Паризу.

После Лонуија пао је Верден; Париз је изгледао безнадежно изгубљен, али Дантон није очајавао. Тврдиње су се предавале, али он се предавао није, — и када ничим другим, претио је непријатељу својом смелошћу. Тада је рекао оне чувене речи: „Звона која ће сада зазвонити, неће бити знак за узбуну, него позив на јуриш против непријатеља отаџбине... Да бисмо победили, треба нам смелости, и опет смелости, и увек смелости!“ И, доиста, код Валмија, Французи су се одржали, захваљујући својој смелости. Они су остали непомични под непријатељском топовском

ватром, и нису одступили, и ако је изгледало да им осем одступања ништа друго не остаје. Те смелости коју је другима препоручивао, Дантон је у изобиљу имао; као што други шире око себе страх и малодушност, Дантон је ширио кураж и оптимизам. Здрав здравцит плебејац, скорашњег сељачког порекла, са неначетим нервима. Као код јаких и здравих људи, тако и код њега, кураж није опадала пред опасношћу, него расла. Пред опасношћу, он се није осећао побеђен, није био готов на предају, него, на против, добијао је неодољиву жељу да огледа сву своју снагу, и као слеп јуришао у борбу.

XII

Десетог августа, заједно с краљем, пала је и законита париска општина. Њену су власт ограбили они Дантонови људи који су самовласно упали у општинску кућу. Почетком септембра, нова револуционарна општина, управо један њен одбор који се старао о јавној безбедности, издаје наредбу да се побију сви „сумњиви људи“, који се налазе у париским тамницама. Ти сумњиви људи, то су биле присталице оборене монархије, махом дворани и свештеници; после 10 августа, дворане и свештенике у гомилама су хватали и затварали. По наредби париске општине, један тобожњи суд, са руљом убилаца, зашао је по па-

риским тамницама и клао нештедимице. На смрт се „осуђивало“ према првом утиску, без икаквог или с врло мало саслушавања, потпуно насумце. Са колико се савесности судило, види се по томе што је за четири дана, колико су покољи трајали, убијено између 1300 и 1500 људи, — скоро 400 дневно. Клање је вршила једна дружина од 150 до 300 убилаца. Сваки је од њих имао од париске општине 24 ливара „дневнице“.

Влада и Скупштина нису одобравале покоље, али нису имале ни снаге ни куражи да их зауставе. Окамењене од страха и ужаса, влада и Скупштина пуштале су једну малу дружину убилаца да господари Паризом.

Политичка атмосфера септембарских дана била је таква, да је санкилотска мржња на присталице краљевства морала постати бесомучна. Аустријанци и Пруси били су упали у Француску. Републиканци су живели у уверењу да су непријатељску војску дозвали краљ и повлашћени сталежи да њеном помоћу угуше Револуцију. С непријатељском војском ишли су многи од оних племића који су раније, из страха од Револуције, побегли преко границе; ти емигранти, који су се враћали под заштитом туђинских бајонета, претили су револуционарима да ће их све од реда повешати. У колико се непријатељ више приближавао, у толико је више расла мржња санкилота према противницима Револуције који су се налазили иза

зидова Париза. У једном тренутку, када је изгледало да се спољашњем непријатељу неће моћи одолети, код санкилота је избила махнита жеља да се наплате бар унутрашњем непријатељу кога су држали у рукама. Револуционарна штампа, нарочито Мара, подстицала је отворено на злочин. Она је резоновала овако. У добровољце се уписују само републиканци; противници Револуције остају код куће и спремају дочек победоносним аустропруским трупама. Одлазећи на границу, републиканци остављају жене и децу на милост и немилост тим људима који ће их, из ниске освете, поклати чим Аустро-Пруси буду ушли у Париз. Париски добровољци не треба да остављају за собом противнике Револуције у Паризу; нека сврше с њима пре свог одласка на границу... Под утицајем оваког писања, санкилоти, и иначе пренадражени, добили су наступ убилачког лудила, — и по париским тамницама клање је почело.

XIII

За време септембарских покоља Дантон је био шеф владе и министар правде: зато се ти покољи стављају поглавито њему на терет. Један министар правде који пушта да се притвореници, пуна четири дана, убијају без суда и пута, тај министар правде не да се бранити. Они који га бране ипак, тврде да он није био тај који је под-

стицао париску општину на покоље; подстрекач је био Мара, а не он. Његова се кривица састојала само у томе, што је трпео покоље који су и преко његове воље почели, — и то трпео исто толико колико и остали чланови владе, колико и цела Скупштина.

Али, баш и да се узме да септембарске покоље Дантон није припремио у оном смислу у коме десети август, остаје то да је он знао да покоље други припремају. Покољи су били дело његових људи у парискоj општини, који нису имали за њега тајне. Он их, каже се, није подстицао. Да ли их је одвраћао?... Сва је вероватноћа да се правио невешт. Међутим, није доста затварати очи пред злочином који се спрема, па бити ослобођен сваке, чак и моралне одговорности.

Није немогућно ни најмање да је Дантон, бар у начелу, одобравао такав народни одисај као што су били септембарски покољи. Он јамачно није предвиђао да ће они тако дуго трајати, и тако се насумце вршити. Али, и ако није предвиђао све шта ће се после десити, он је одобравао да се аристократима пусти мало крви. Он је увек мрзио племиће, али никада тако као тих септембарских дана када се оно силно одушевљење с којим је бранио отаџбину, претворило у исто тако силну мржњу против племства, које је ишло на Париз заједно с Аустро-Прусима. И ако министар правде и бивши адвокат, он се није устезао да тој мр-

жњи да пуног израза. Том револуционару људска крв није ударала на нерве, и он није презао од политичког убиства; начин на који је Манду осудио на смрт, то најбоље показује. У својој грубој плебејској природи имао је једну црту бестиалности, која се види и на његовој физиономији: поглед неустрашив и бестидан, ноздрве снажно раширене, брада јако испупчена и напред истурена... Политички положај Дантона и његове странке био је такав да им је једна мера као септембарски покољи била неопходно потребна. Дантон је био господар владе; његови људи господари општине, али у Скупштини већину су имали жиронденци, који нису марили ни Дантона ни његову странку. У Паризу, Дантонов је утицај био огроман; у унутрашњости, никакав. У унутрашњости, гледали су с неповерењем на њега као на великоварошког демагога и вођа сокачког олоша. Нови скупштински избори очекивани су у скором року, и за Дантона је било судбоносно питање да ли ће и како париски револуционари, које је он водио, повући за собом унутрашњост и добити већину у новој Скупштини. Знао је врло добро да његова странка чини мањину у земљи, и то мањину које се пристојни људи гнушају. „Ми смо фукара, ми смо се из уличног брлога подигли“, говорио је он својим крепким језиком. Таква мањина могла је, по његовом уверењу, натурити своју владу Француској само страхом. Она је требала да се покаже

решена ставити под нож свакога ко не би примао њено господарство, и септембарски покољи извршени над париским роjалистима имали су да буду опомена за целу земљу. Ову терористичку политику Дантон је јасно изложио у једној беседи: „Десети је август поделио Француску на две странке, од којих је једна верна краљевству, а друга хоће републику. Та друга странка, која, треба да знате, чини *незнатну мањину* у држави, јесте једина странка на коју се смете ослонити у борби са спољашњим непријатељем. Она друга странка неће хтети да иде на границу, она ће агитовати у Паризу у корист непријатеља, докле ваши браниоци, доведени између две ватре, буду гинули одбијајући непријатеља. Ако они буду надвладани, пропаст Француске, а и ваша, сигурна је. Ако се они, преко сваког очекивања, врате као победиоци, та ће победа опет значити пораз за вас, јер ћете је платити животом неколико хиљада јунака, докле роjалисти, и иначе многобројнији од вас, неће изгубити ништа од своје снаге и од свог утицаја. По мом мишљењу, да би се покварили планови роjалиста и сузбио спољашњи непријатељ, треба застрашити роjалисте...“ „Јесте“, поновио је Дантон, када су се његови слушаоци тргли на ове речи, „треба их застрашити!“

Ово је чиста теорија диктатуре мањине. Једна мањина, и ако мањина, има права владати по потреби и силом, јер по њеном дубоком уверењу

само она, и нико други, у стању је спасти земљу. Политички тероризам, који је неразлучно везан са диктатуром мањине, Дантон ће доцније потпуно организовати. Септембарски покољи били су прва проба тога тероризма, изведена на брзу руку и без много форми, али сасвим саобразно Дантоновим идејама. Из тога разлога, септембарски покољи, ако не у свима појединостима, а оно по главној замисли, имају се сматрати као Дантоново дело.

XIV

Од десетога августа, када је изабран за члана владе, у Дантону је настала велика промена. Он који се дотле бавио само унутрашњом политиком, морао је сада да се бави и спољашњом. Ратне прилике у којима се Француска налазила, давале су питањима спољашње политике нарочиту важност; постепено, она су у тој мери привукла Дантонову пажњу, да је он и питања унутрашње политике проматрао с гледишта спољашње политике. Његова се унутрашња политика не може више разумети, ако се, претходно, не објасни његова спољашња.

Када је дошао на владу, Дантон је затекао земљу у рату с Аустријом и Пруском. Тај рат, изазван од жиронденаца, није одговарао његовим жељама. Насупрот жиронденцима, он је налазио

да добро схваћени интереси Револуције не изискују ратоборну него мирољубиву политику. Али, пошто је рат већ почет, Дантону није остајало ништа друго него да га продужи.

Рат с Аустријом и Пруском имао је за жиронденце један начелни значај. То је била борба између нових идеја Револуције, које су победиле у Француској, и старе апсолутистичке владавине, која је још трајала у Аустрији и Пруској. Када се рат тако схватио, онда је било сасвим логично желети његово проширење на све остале државе које су имале исти систем владавине као Аустрија и Пруска. И доиста, међу жиронденцима било је људи који су отворено проповедали „рат свима краљевима". У борби са свима краљевима, Француска је, по њиховом мишљењу, морала победити, јер су сви народи стајали на њеној страни. Али, ма колико ратоборна, Француска је била крајње незаинтересована; она није тражила да размакне своје границе, него само да распростре своје идеје; њена освајања била би чисто морална.

Дантонове идеје биле су сасвим друкчије. Он се није одушевљавао за борбу са свима краљевима. Чим су Пруси заустављени код Валмија, покушао је да их одвоји од Аустријанаца и склони на засебан мир. Изасланици револуционарне владе који су тога ради послани у пруски логор, припадали су кругу његових личних и политичких пријатеља. Усред опште повике на краљеве, он се

није устручавао да с пруским краљем води тајне преговоре о засебном миру.

Ратна срећа обртала се све више у корист Француза. Они су не само очистили земљу од непријатеља, него још заузели Белгију. Када су ствари пошле добро, Дантон је прихватио идеју рата, али циљеве рата није ни тада схватао као жиронденци. Своје гледиште он је обелоданио у белгијском питању. Једни су предлагали да Белгија буде самостална држава, која ће се за Француску везати само војним савезом. Други су предлагали да Белгија буде самостална држава, али да прими француске политичке установе. Дантон је предлагао да се Белгија просто присаједини Француској.

Дантонови противници тврдили су да њему треба једна присаједињена област у којој би његове многобројне присталице дошли до службе, и уз то се обогатили. Белгија је имала да буде колонија коју би Дантон дао на експлоатисање својој странци пуној потребитих људи. Факат је неоспоран да су Дантонови једномишленици навалили у Белгију, и грабили у тој земљи шта је ко стигао. Опет зато не може се рећи да је Дантон тражио присаједињење Белгије само из партизанских разлога. Када је један пут прихватио рат, он је хтео да рат донесе Француској територијалне добити. Он није мислио, — и у томе је разлика између њега и жиронденаца, — да га

води за успех само начела Револуције. Такав начин ратовања изгледао је њему луд и непрактичан.

Тражећи присаједињење Белгије, Дантон није мислио да на том једном присаједињењу остане. Он је подгрејао стару тезу о „природним границама“ Француске: те су границе биле море, Пиренеји, Рајна, и Алпи. Поред Белгије, Француска је требала још да присаједини себи један део Холандије, Немачке Рајнске области, Ницу и Савојску, један део Швајцарске. Дантон је говорио у Скупштини, да нема силе која ће спречити Републику да не допре до тих граница које јој је сама природа обележила. Али чим би Француска добила природне границе, она је имала да стане, и да прави мир са сваким краљем који би јој признао нове границе. Ратни програм Дантонов био је себичан и материалистички: Дантон је ратовао просто за земљу. Као год што је волео да заокругљује своје приватно имање, тако је волео да заокругљује и државну област.

1793, после погубљења Луја XVI, Енглеска је објавила рат Француској. Она није имала сувоземне војске, али својом дипломатијом и својим новцем била је у стању побунити против Француске скоро целу Европу. Француска, која је дотле била у рату само с Пруском и Аустријом, добила је сад за противнике још и Холандију, Сардинију, Напољ, Португалску, Шпанију, Русију. Она се нашла испред једне страховите коалиције према

којој је аустро-пруска коалиција од 1792 изгледала ситница.

Француска војска морала је напустити Белгију, и повући се на француско земљиште. Чим се ратна срећа окрнула против Француске, Дантон је променио своју политику. Он је био ратоборан док му је изгледало да може увећати државну област; кад су се ти изгледи изјаловили, он је имао само једну бригу, а то је да закључи часан мир.

Покушао је, пре свега, да учини крај оној дипломатској осамљености у коју је Француска сама себи довела када је, усред једне монархијске Европе, огласила рат свима краљевима. Почео је да преговара са дворовима, и нудио испод руке мир Енглеској, Пруској, чак и Аустрији. Био је готов изјавити да Француска република неће ширити своја начела ван својих граница. Надао се да би после такве изјаве Енглеска и Пруска признале републику за закониту владу Француске. Република би обуставила хајку против краљева, а краљеви хајку противу републике; на тој основи дошло би се до једног мира који би био часан за обе стране.

У Скупштини, Дантон се носио с онима који су рат још увек схватали као рат револуционарне пропаганде. Говорио је да нема ниједног Француза који би хтео проливати крв ради збацивања кинеског цара; Француска не може узети на себе

да она сама, од једном, сврши са свима краљевима; главно је одржати републику у Француској, а остали народи нека се сами брину о својој слободи. Он је склонио Конвент на решење да се Француска неће мешати у унутрашње послове страних држава, али да исто тако не допушта ни страним државама да се мешају у њене унутрашње послове. Ово је решење значило напуштање оне идеје да се револуција разнесе по целој Европи.

Дантон, који је у унутрашњој политици био букач и револуционар, био је у спољашњој политици конзерватиВац. Његов програм природних граница био је програм старих француских краљева, који су тежили да размакну границе до Рајне и до Алпа. Његово схватање рата било је старински трезвено и практично, без труни револуционарног заноса и прозелитизма; он није разумео друкчији рат него рат за териториално увећање. Поред једног великог револуционара, у Дантону је био и један велики буржоа, који се не одушевљава општим идејама, не брине за будућност човечанства, гледа само свој рачун. Тај велики буржоа нарочито се види у Дантоновој спољашњој политици.

XV

После десетог августа сазван је Конвент да донесе коначну одлуку о краљу. Избори за Конвент извршени су под непосредним утиском септембарских покоља, који још нису били довршени у тренутку кад су избори почели. У Паризу, где се сваки осећао под ножем париске општине, изабрани су њени кандидати, који су сви припадали крајњој левици републиканској. То су били т. зв. јакобинци који су имали за вође Дантона, Робеспјера, Мару. У унутрашњости, где се терор париске општине осећао много слабије, изабрани су у великом броју жиронденци, који су представљали умереније елементе републиканске странке, и важили, од септембарских покоља, као противници париске општине.

Жиронденци и јакобинци дошли су већ заваћени у Конвент. Огорчени што их Париз није хтео за посланике, узнемирени што политичка превласт прелази на париску општину, жиронденци су одмах напали јакобинске вође. Дантон је, испрва, био помирљив, и саветовао да се обустави братоубилачка борба између јакобинаца и жиронденаца, та два крила једне исте републиканске странке. Њега су руководили поглавито разлози спољашње политике. Од пролећа 1792, када је објавила рат Аустрији, Француска се налазила једнако у ратном стању. Странке су с тога требале да забораве своје унутрашње размирице, и да про-

тивставе спољашњем непријатељу уједињене снаге. Непрестане свађе жиронденаца и јакобинаца могле су растројити Конвент и онеспособити га за вођење рата. Што је најгоре, из њихове свађе могао је лако произаћи грађански рат, који би Француској одузео сваку отпорну снагу према спољашњем непријатељу. „Потуцимо прво непријатеља," говорио је Дантон, „па се онда можемо свађати до миле воље". У борби између жиронденаца и јакобинаца, Дантон је једини покушавао да се уздигне на више гледиште, и да цени ствари као патриот а не као секташ.

Жиронденци нису хтели да чују за измирење са јакобинцима. Што је интересантно, ниједан од јакобинских вођа није им био у тој мери одвратан као Дантон. Они су говорили да ће радије и погинути, него се с њиме измирити.

Као у свима страначким размирицама, тако и у овој, лични разлози били су од пресудне важности. Душа жиронденске странке била је госпођа Ролан, код које се састајао жиронденски клуб Она је мрзила Дантона једном од оних неутољивих мржњи за које су само жене способне.

Госпођа Ролан, која је читала Плутарха још од осме године, била је књишка републиканка. Она се увек питала, шта би на њеном месту урадила једна римљанка или једна спартанка. Имала је грађанске куражи као какав човек; у опасности

држала главу високо подигнуту, и, када су је повели на губилиште, нашла једну реч достојну њеног Плутарха. „О слободо! колико се злочина чини у твоје име!"

Поред све своје моралне јачине, Госпођа је Ролан ипак била жена, и то жена XVIII века, која је страсно волела Русоа, и звала се Манон, као јунакиња абе Превоа. Она није имала правилне црте и строг израз римске матроне, него лице више духовито него лепо, с великим покретним устима и очима насмејано сањаличким. Била је сентиментална, тражила авантуре срца, волела да се одушевљава, веровала да се страсти могу очистити од свега чулног, и да тај идеализам страсти облагорођава душу. Она је имала „пријатељства" која су на љубав јако личила, која су љубав и била, али са завараном и успаваном чулношћу. Једног дана, као удата жена и као мајка, она се упустила у романтично пријатељство са човеком млађим од себе, и то се пријатељство претворило у праву љубав, позну и страсну. Тада је тек разумела да идеализам страсти има нечега варљивог: човек почиње уживати у страстима идеално, а свршава тиме да пати од њих реално. Али то спајање Плутарха и Русоа, мушке начелности и женске нежности, давало је Госпођи Ролан нарочиту драж. Њени многобројни пријатељи нису ни сами знали, шта их код ње привлачи, — мушка или женска страна њеног карактера.

Утицај Госпоће Ролан на жиронденске воће био је и добар и рћав. Захваљујући њој, они су постали већи чистунци у погледу политичког морала, одушевљенији и куражнији у борби за начела него што би иначе били. С друге стране, њихово чистунство постало је сувише осетљиво, њихово одушевљење сувише непрактично, њихова кураж сувише глумачка. Они су у моралном јунаштву претеривали, као сви они који хоће да се допадну једној жени. Њихово друштво личило је на један круг „лепих душа", који се финијом моралном осетљивошћу одвојио од осталога света и постао способнији за благородну смрт него за живот и борбу. Ово вертеровско расположење, овај самоубилачки идеализам није био ни једина на најглавнија црта жиронденских воћа, али, свакојако, они су такву једну црту имали, и она се код њих развила захваљујући утицају Госпоће Ролан.

Две супротније личности него Госпоћа Ролан и Дантон, тешко је замислити. Госпоћа Ролан била је навикла да престолује у једном салону, Дантон је био воћ гомиле и велики човек улице. Он је био страховит реалист, који у служби Револуције није презао ни од злочина. Она је била идеалист, снивала о једној републици девичански чистој и неукаљаној. Она је волела мало слабије људе које ће она водити и подстицати. Дантон је био елементарна снага, којој није требало туђег подстре-

ка, и која се није дала ни од кога водити. Госпоћа Ролан имала је више маште него чула, волела неодређене односе између љубави и пријатељства, с обожаваоцима нежним и сетним. У љубави, Дантон је био само мужјак, и ништа више. Са својом женском финоћом, Госпоћа је Ролан то осетила чим га је видела; целокупно његово биће вређало је њен понос интелектуалке и њен стид сентименталке. У односима с њоме, Дантон је био неспретан. Он који је умео да рукује великим масама, није умео да рукује том слабом женом. Без труни кокетерије, био је с њоме непосредан и отсечан као с каквим човеком. Једина пажња коју јој је указивао, састојала се у томе што у њеном присуству није псовао, као онда кад је с људима. Њено мишљење о политици није га занимало: после 10 августа он и Ролан били су заједно министри, и њега је љутило што се Ролан у државним пословима даје водити од своје жене. У једној прилици Дантон није могао да се уздржи, него је усред Скупштине напао Гђу Ролан због њеног мешања у политику. Тај напад она није могла да му опрости. Није више хтела чути за његово име, и њени пријатељи из жиронденске странке, да би њену наклоност сачували, морали су кидати с Дантоном.

XVI

Поред ових разлога постојали су и други за жиронденску мржњу на Дантона. У њему су била

два човека: велики патриот, који је подигао народ на оружје против Аустро-Пруса, и вођ санкилота, одговоран за септембарске покоље. Жиронденци су видели поглавито овог другог човека. Дантон им је изгледао сав крвав, и они нису хтели пружити руку једном убици. Сматрали су га као човека који је увео злочин у политику, и за кога демократија значи владу криминалних типова.

Дантон им није изгледао само убица, него и лопов. Пре 10 августа много се говорило да је он најмљени изазивач или двора или војводе Орлеанског. Све су то биле само претпоставке и нагађања; после 10 августа жиронденци су држали да имају позитивних доказа о томе да он није чистих руку. Као министар имао је на расположењу велике суме, — с једне стране, за ванредне издатке, а с друге, за тајне. Изабран за члана Конвента, није могао више остати министар, и предајући дужност, морао је дати рачуна о својим ванредним и тајним издатцима. Он је дао рачуна само о ванредним издатцима. Тајни издатци износили су за четрдесет дана његовог министровања око 200.000 ливара. У Конвенту се навалъивало на њега да каже, шта је урадио с толиком сумом за тако кратко време. Он је избегавао одређене одговоре, и позивао се, место сваког оправдања, на свој велики патриотизам и своју велику љубав републике. Жиронденцима је све то изгледало врло сумњиво. Дантон је био окружен пословним и финансијским људима, коцкарима и пропалицама; то друштво, крајње халапљиво на новац, могло је у кратком року појести и већу суму од 200.000 ливара. Сам Дантон, за кога се знало да није богат човек, трошио је тако као да је негде добро напунио џепове; куповао је непокретности, и живео широко. Жиронденци су сматрали да је његова крадљивост исто тако доказана као и његова крвожедност. У њиховим очима, он је био министар који је наредио покољ притвореника и украо стотине хиљада државног новца. Сасвим је разумљиво онда, што су говорили да ће радије и погинути него се с њиме измирити.

Између њих и њега постојала је још и једна основна, начелна несагласност. Они су били одлучни противници париске општине, у којој су гледали велику опасност за себе саме. Шта им је вредило што су имали већину у Конвенту, кад је париска општина могла свакога часа бацити оружану гомилу на Конвент, као што је 10 августа бацила на двор... Могло се десити нешто горе, а то је да их париска општина стави под нож, као што је урадила с притвореним роjалистима за време септембарских покоља. Они су тврдили да њихови противници јакобинци немају већину у Француској, него искључиво у Паризу, и да су организовали диктатуру париске општине, да би проширили своју владу и ван Париза. Жиронденци су осуђивали Париз што терорише унутраш-

ност, и тражили да се о његовој вољи не води више рачуна него о вољи које било друге вароши.

Ово је било лакше рећи него учинити. Снага париске општине лежала је у томе, што је у Паризу само она располагала оружаном силом. Полицијска власт била је њој поверена, народна гарда стављена под њену управу. Ни Конвент ни влада нису имали своју војску и полицију. Обезоружани Конвент био је, поред све своје суверености, немоћан према наоружаној париској општини; он је зависио од ње као римски цареви од преторијанаца.

Жиронденци су помишљали да доведу из својих департмана известан број коњаника и пешака, па да од њих начине гарду Конвента, која би се противставила гарди париске општине. Ако се ово не би дало извести, жиронденци су били решени да преместе Конвент из Париза где год у унутрашњост. Као раније Луји XVI, тако је сада скупштинска већина правила план да се бегством ослободи притиска париских револуционара.

На основу тога што су се жиронденци позивали на своје округе против Париза, јакобинци су их оптуживали да су федералисти, и да ће претварањем Француске у савез округа разорити државно јединство. Ове су оптужбе биле притеране; жиронденци нису били федералисти, али дражећи унутрашњост против Париза, могли су изазвати

грађански рат, који би доиста ставио државно јединство под питање.

Дантон је увиђао опасности које су грозиле Конвенту од париске општине, али је налазио да један Конвент у коме се жиронденци и јакобинци једнако свађају, не може ништа предузети против париске општине већ ни зато, што је јакобинска мањина принуђена тражити код ње потпоре против жиронденске већине. Он се љутио што жиронденци не увиђају да је њихово измирење с јакобинцима потребно баш ради тога да би се учинио крај јакобинској зависности од париске општине, и да би Конвент могао стати против ње као један човек. После њихове погибије говорио је једном пријатељу: „Двадесет пута нудио сам им мир, и они су га увек одбијали, јер су желели да ме упропасте. Чисто је њихова кривица што смо се морали подати влади фукаре, која је њима дошла главе, па ће доћи и нама“.

XVII

Борба између жиронденаца и јакобинаца постала је нарочито јака за време краљевог суђења. Жиронденци су желели да спасу краља бар од смртне казне; јакобинци су хтели пошто пото да га погубе. У тој борби Дантон није узимао скоро никаквог учешћа; он је оставио Робеспјеру да се носи са жиронденцима, а он се склонио у Белгију,

где је био наименован за изасланика Конвента. Појавио се тек у последњем тренутку, када су странке већ утврдиле своја гледишта, и када је имао само да каже чије гледиште усваја. Он је усвојио гледиште јакобинаца, у говору истина кратком, али необично енергичном, као да је осећао потребу да што јачим пристајањем уз јакобинце поправи то што им је касно долазио у помоћ. Његово држање у краљевом суђењу давало је повода свакојаким претпоставкама. Доиста изгледа чудновато, да се један човек с његовим политичким инстинктом и с његовом вештином у избору популарних улога, тако слабо истицао у краљевом суђењу, које је, као један од најдраматичнијих призора, привукло сву пажњу публике. Није доказано, али има знакова да се Дантон у потаји нудио Енглеској да спасе краља; тражио је само да му се стави на расположење милион динара, јамачно ради поткупљивања посланика. Енглеска се тада налазила пред објавом рата Француској; Дантону је било много стало до енглеске неутралности; он је може бити држао да ће се њена неутралност добити ако краљ не буде погубљен, — и то би објашњавало његов план да у споразуму с Енглеском, и њеним новцем, спасе Луја XVI. Ако би ова претпоставка била тачна, то би значило да је питања унутрашње политике посматрао с гледишта спољашње, и више важности давао неутралности Енглеске него погубљењу краљевом.

После краљевог суђења десио се убрзо покушај ђенерала Димурија да побуни војску против Конвента. Димурије је стајао много боље са жиронденцима него са јакобинцима, али, с друге стране, с Дантоном лично стајао је боље него и с једним жиронденским вођем посебице. Дантону су за његове планове спољашње политике били потребни успеси и победе на бојном пољу, а од свих француских војсковођа ниједан није био тако срећне руке као Димурије. Дантон с тога није одвећ строго ценио чистоту његових политичких намера; он је више волео војсковођу који не мари много Револуцију, али под њеном заставом побеђује, него војсковођу који, са свим својим револуционарним фанатизмом, бива тучен на бојном пољу. Дантон је бранио Димурија до у очи његове издаје, заваравајући се надом да ће га својим личним утицајем уздржати од сваке непоправиме лудости. После Димуријеве издаје, Дантон је био исто толико компромитован као и жиронденци.

Жиронденци су мислили да ће поступити необично вешто, ако нападну Дантона као сакривца Димуријевог, и усредсреде пажњу публике на његовом, а не на њиховом, шуровању с бунтовним ђенералом. Нападнут, Дантон се морао бранити, и његова се одбрана састојала у томе, да су жиронденци стајали у тешњим везама с Димуријем него он. Борба која се отворила између Дантона и жиронденаца била је врло опасна. Ди-

мурије је оглашен за велеиздајника; когод би био обележен као његов саучесник, био би самим тим обележен и за губилиште. Дантон је то добро знао. Он је рекао да се преварио када је мислио да се са жиронденцима може доћи до споразума; он је у тој заблуди и сувише одлагао борбу, али одлагања више неће бити, — борба ће се водити, и то на живот и на смрт.

Општа ситуација била је таква да Дантон није смео више штедети жиронденце. То је било почетком 1793, после краљевог погубљења; све велике силе биле су у рату с Француском републиком; унутра, у самој земљи, избила је роjалистичка буна, која је претила да захвати целу западну Француску. Ако икада, Француској је тада требала јака влада. Јакобинци, иако мањина у Конвенту, приграбили су владу у своје руке, али њихова влада није била довољно јака. Жиронденска већина у Скупштини чинила јој је сметње на сваком кораку, водећи опозицију која је личила на опструкцију. У овим тешким приликама, Република је могла бити спасена само револуционарним одушевљењем масе; огњиште револуционарног одушевљења био је Париз и његова општина; ако икада, париска општина тада је заслуживала да јој се гледа кроз прсте. Жиронденци су баш тада почели систематску радњу против париске општине. На њихово наваљивање, Конвент је одредио одбор дванаесторице, да испита незаконитости париске општине. Један од њених главних часника, Ебер, био је притворен; општина је протестовала, и жиронденац Инар, као председник Конвента, одговорио је јаросно да ће, ако општина што покуша против Конвента, Париз бити разорен да му се ни трага више не зна.

Јакобинци су налазили да жиронденци кваре морално јединство земље у тренутку страховите спољашње опасности, и да их, као елеменат растројства, треба искључити из јавног живота. Паријској општини дан је миг да приреди против њих онакав народни покрет, какав је десетог августа приредила против двора. Квартови су се опет дигли на оружје. Биле су две њихове манифестације: прва 31 маја, а друга 2 јуна. 31 маја Конвент је, под притиском квартова, решио да укине одбор дванаесторице, — што је значило, обуставити сваку радњу против париске општине. Њој то није било доста. 2 јуна, она је опет послала квартове на Конвент; он је формално опседнут, и топови на њ уперени. Париска је општина тражила да се жиронденски прваци, њих двадесет и два на број, оптуже и ставе у притвор; док то Конвент не би решио, ниједан његов члан није смео изићи из његове зграде. Конвент је попустио, и жртвовао гневу париске општине читаву једну своју странку.

Дантон је знао у напред шта париска општина спрема против жиронденаца. У начелу, он је њен план одобравао, али није давао да се иде у

крајност. Било је бесомучних људи у општини који су тражили да се жиронденци просто побију; Дантон је томе био одсудно противан, и предлагао једну „моралну буну". Био је уверен да се може постићи све што се жели, и без крвопролића, простим застрашивањем. Он се слагао с општином да одбор дванаесторице ваља укинути; у том је смислу говорио и у Конвенту. Што се тиче жиронденских првака, није био за њихово притварање, него само за њихово искључење из Конвента, па и то тек у крајњем случају. Ако Дантон није хтео њихово притварање, хтели су га Робеспјер и Мара, и њихово је мишљење надвладало.

Неколико месеца доцније, кад су жиронденци погубљени по пресуди револуционарног суда, Дантон се ваздан вајкао над њиховом несрећном судбином, и уверавао и себе и друге да је чинио све што је могао, само да их спасе. Поред свих тих уверавања, стоји непобитно да је он заједно са Робеспјером и Маром управљао покретом париске општине против жиронденаца. Између њега, с једне стране, а Робеспјера и Маре с друге стране, била је само та разлика што он није осећао према жиронденцима личне мржње. Он није желео да их лично упропасти, него само да сломи њихову политичку моћ. Али, да њихову политичку моћ треба сломити, о томе није ни мало двоумио, — и да би тај резултат постигао, био је готов да их, ако друкчије не иде, избаци силом из Конвента.

XVIII

Упоредо с борбом против жиронденаца, Дантон је водио и један други посао, — на име, стварао је Револуцији њене извршне и судске органе. У двострукој кризи једнога рата и једне буне Револуција је морала прикупити своја средства одбране и организовати се за борбу. Дантон је то увидео један од првих, и отуда читав низ мера које је предлагао и потпомагао у току месеца марта и априла 1793.

Пре свега, да би могао водити рат и угушити буну, Конвент је морао бити сигуран с војском и с локалним властима. Због тога он узима у своје руке непосредну управу над војском и над унутрашњошћу. Његови представници или изасланици, изабрани између његових чланова, јављају се у свим армијама и у свим окрузима. Органи сувереног Конвента, они располажу диктаторском влашћу; остале власти њима су потчињене, и за њих законска наређења не постоје: све што би спас републике и отаџбине изискивао, могли су наредити.

Обична судска средства нису била довољна за одбрану републике у тако изузетним приликама. Установљава се изванредни кривични суд, доцније назван револуционарни суд, који има да суди противницима Револуције. То је у пуном смислу политички суд, јер Конвент бира његове чланове, — како редовне судије тако и поротнике.

Револуционарни суд суди у првој и последњој надлежности, по тако упрошћеном поступку, да се извиђање и суђење свршава за неколико сати, као код преких судова за време рата. Конвент се колебао да такав крвави суд установи, али Дантон је подвикнуо да се Конвент не сме разићи, док ствар не реши, — и ствар је била решена.

Најзад била је потребна јака централна управа која ће стављати у покрет све административне и судске органе. Стварање те јаке управе било је најтежи посао. Извршна власт налазила се у рукама министара; министри су се, по тадашњим правилима, узимали ван Скупштине и нису имали никаквог ауторитета. Законодавно тело, саревњиво на извршну власт, спречавало је свако јачање владе; интерес слободе тражио је да влада буде слаба. Дантон је налазио да се рат не може водити са слабом владом, а да се влада не може појачати друкчије него узимањем посланика за министре. Нека Конвент именује за министре оне своје чланове у којима има највише вере, и нека их онда пусти да раде како најбоље знају и умеју... Дантон се враћао на Мирабовљеве идеје да Француску може спасти само парламентарни режим, али, исто онако као и Мирабо, наишао је код Скупштине на неповерење према парламентарном режиму. Он је онда дошао на другу мисао, а то је да министарску власт пренесе с владе на Скупштину. Скупштина је била сувише велико тело,

које ни иначе, са дугим дебатама и јавним поступком, није била подесна за послове једне владе. Министарску власт она је могла вршити само преко једног одбора. Од месеца јануара 1793 постојао је, под именом одбора народне одбране, један одбор који је вршио надзор над министрима, али тај одбор није био у стању начинити се јаком револуционарном владом. Био је врло велики, и радио јавно, у присуству осталих чланова Конвента. Жиронденци, који су испрва у том одбору господарили, били су више беседници него људи од дела, и, везани својим правничким скрупулама, нису ни помишљали на узимање диктатуре. Доцније су у одбор ушли и јакобинци, и онда се тек није радило ништа, јер су се жиронденци и јакобинци непрестано свађали између себе. Почетком априла, Дантон је настао да се одбор народне одбране укине и на његово место установи други један одбор, — одбор јавног спасења. Он је имао само девет чланова, радио тајно, и, будући састављен искључиво од јакобинаца, представљао је хомогену владу. Постепено, одбор јавног спасења узео је сву војну и грађанску власт, и начинио се диктатором. Подносио је Конвенту недељне извештаје, и биран је сваког месеца на ново: то бу била јемства да његова диктатура неће постати опасна за Конвент. Одбор јавног спасења помирио је две ствари које су изгледале непомирљиве: диктатуру извршне власти и врховни надзор законодавног тела.

С одбором јавног спасења и револуционарним судом, Дантон је организовао извршну и судску власт Револуције. У пролеће 1793 важио је као човек који је извукао Француску из анархије. Све дотле изгледало је да је Револуција, у борби против краљевства, уништила основе власти, и оставила Француску дезорганизовану пред опасностима рата и буне, које су једновремено на њу навалиле. Као чудом Дантон је ускрсао власт. Он је установио и владу и суд. Влада је, истина, ослобођена скоро сваких ограничења, а суд скоро сваких формалности; између таквог владања и војног командовања, између таквог суђења и линчовања разлика је била мала, али боља је била и таква власт, примитивна и брутална, него власт никаква.

XIX

Дантон је одмах изабран за члана одбора јавног спасења. У том одбору који се бавио свима пословима владе, он је присвојио себи спољашње послове и у неколико војне. Његова надмоћност над осталим министрима била је неоспорна; он је имао положај првог министра, и као после 10 августа тако и сада изгледао господар ситуације.

Његова влада није била дуготрајна. Није прошло ни три месеца, а приликом обнављања одбора јавнога спасења Дантон је испао из листе одборника. У новом одбору већину су имали Робеспјерови људи, и на место Дантона Робеспјер је постао шеф револуционарне владе.

Дантон је доведен на власт као човек који је годину дана раније спасао Француску, и показао смелост и енергију која се тражи у тренутцима кризе. Али 1793 ситуација је била много тежа него 1792. Француска је имала против себе скоро целу Европу. У исто време избила је буна у земљи: прво су се побунили ројалистички департмани; после избацивања жиронденаца из Конвента, побунили су се и жиронденски; у једном тренутку скоро две трећине Француске било је у буни. Дантон није веровао да је париска влада довољно јака да туче и спољашњег и унутрашњег непријатеља. Он је тражио спаса у погађању с противником, али како се није смео погађати јавно, чинио је то испод руке. Раније је показано како је, у спољашњој политици, тражио путем тајне дипломатије частан мир од монархијске Европе. Исто тако и унутра, мислио је да побуњене департмане стиша „разумним уступцима“. Навалио је да се што пре донесе нов устав, — устав од 1793, — који ће задовољити жиронденце у главној ствари. Они су се бојали тираније Париза над унутрашњошћу. По уставу од 1793, извршна је власт припадала једном савету који је Скупштина бирала по кандидатским листама департмана; то је било јемство за департмане да влада неће бити искључиво у рукама париских револуционара. Тра-

жити путем тајне дипломатије частан мир од спољашњег непријатеља, — нудити унутрашњем непријатељу измирење путем компромисног устава, — то није значило борити се него преговарати. Код Дантона се осећала извесна несигурност и лабавост у вођењу рата и угушивању буне. У Конвенту се говорило да он није на висини ситуације, јер не верује у победу (један од данашњих историка упоређује га с Кајо'ом за време светског рата). Када су уз то дошли неуспеси на бојном пољу, незадовољство је против њега постало толико да је он избачен из одбора јавног спасења.

Ово му се, по својој прилици, не би десило да је његов положај у властитој странци био јачи. Али он је од састанка Конвента све више губио поверење своје странке. За време краљевог суђења, када су се јакобинци и жиронденци сукобили на једном великом начелном питању, Дантон је отишао у Белгију и оставио вођство странке Робеспјеру. После је настала борба између жиронденаца и јакобинаца о превласт у Конвенту, борба на живот и смрт, од чијега је исхода зависило која ће од ове две странке послати ону другу на губилиште. У борби учествује и Дантон, али мање енергично него Робеспјер и Мара, јер није у стању да се ослободи својих старих идеја о потреби јакобинско-жиронденског измирења. Јакобинци му замерају да није више онако револуционаран као што је био, и налазе да је добар само за вођење спољашње а не и унутрашње политике. И доиста Дантон се више интересовао за питања спољашње политике него за питања унутрашње, и не само то, него је, посматрајући све са гледишта спољашње политике, престао да у унутрашњој политици резонује партизански. Докле су остали јакобинци тражили краљеву смрт ради своје популарности код револуционарног Париза, Дантон се питао, какав ће утицај краљева осуда имати на спољашњу ситуацију Француске, и био је готов да ради Енглеске и њене неутралности остави краља у животу. Исто тако он је, због тешкоћа спољашње ситуације, тражио слогу странака; измирење жиронденаца и јакобинаца било му је милије него победа јакобинаца над жиронденцима. Један политичар који се једнако ставља на једно више гледиште него што је страначко, мора, најзад, изгубити поверење своје странке.

Из одбора јавног спасења Дантон се дао избацити лако. Он се није бранио и одупирао. Он није имао вештине и упорства да се одржава на влади на супрот незадовољницима у властитој странци. Неустрашим борац у рату и буни, он није имао особине које се траже за успех у свакодневним парламентарним сплеткама и прегоњењима. Он није умео да своје супарнике једног по једног уклања с пута. Био је широкогруд, није осећао саревњивости ни према коме, и лако је праштао увреде. Лењ, безбрижан, пун самопоуз-

дања, затварао је очи пред нападима које су се против њега спремали; чекао да прво буде нападнут, па онда да се брани. Може бити недостајала му је права амбиција, која као каква страст, љубомора или тврдичлук, обузима свега човека, и не да му ни о чему другом да мисли до о свом личном успеху. Природа бујна, одважна, борбена, он је осећао потребу да се сав истроши у каквом великом послу, — и, опијен расипањем своје властите снаге, престајао је да мисли на себе и на своју политичку кариеру. „Шта мари", узвикнуо је једном, „што ће нам име бити осрамоћено, ако само успемо да спасемо Француску!" Један политичар који је у тој мери у стању заборавити на себе, може учинити велика дела, али не може остати дуго на великим положајима.

XX

Пошто је сишао с владе, он неклолико месеца није имао одређене политике, и чинио је утисак да више није у стању наћи свој правац. Његове појаве на говорници бивале су све ређе, док нису престале сасвим. Једног дана, узео је жену и децу и отишо у своје место рођења. Неко се време није чуло ништа о њему. Изгледало је да се сав предао мирном породичном животу, у једној успаваној паланци.

Била га је спопала нека разочараност и умор, неко неинтересовање за политику. Неврастенија га је подгризала. После толиких његових напора, то није било ни чудно. У року од године дана, извршо је десети август и оборио краљевство; подигао народ на оружје и одагнао непријатеља преко границе; установио револуционарну владу и револуционарни суд; издржао септембарске покоље и борбу са жиронденцима. Врх свега тога имао је и приватне несреће. Његова жена, коју је до лудила волео, умрла је док се бавио у Белгији. Када се вратио, она је била већ сахрањена, и, обхрван болом, он је дао ископати и отворити њен мртвачки сандук... После свега овога његови су нерви морали бити начети. Тражио је мира и одмора, био сит политике, завидео онима који живе спокојно у кругу своје породице. Оженио се по други пут, у нади да ће га женидба мало разведрити. Али његово је расположење остало и даље суморно. Он није могао да дише у вароши, и био је жудан пољске мирноће и самоће. Тај страховити човек од акције и покретач масе тражио је миран и једнолик живот у каквом забаченом куту, далеко од света и његових борби. И када се повукао са породицом у место рођења, он је проводио време или сам у наступима тупе замишљености и ћутања, или у друштву простих и обичних људи, тражећи разоноде у празном ћаскању.

XXI

Док се Дантон одмарао, Робеспјер је постајао господар Француске. Дантон није одобравао ни спољашњу ни унутрашњу политику Робеспјерову. У спољашњој политици, Дантон је желео мир, јер није веровао да Француска може тући здружену Европу. Робеспјер, с тврдом вером у надмоћност слободне републиканске Француске, продужавао је рат до коначне победе. У унутрашњој политици, Дантон није био секташ, и нагињао је широкој националној политици, која би спојила уједно све републиканске елементе. Робеспјерова влада била је влада једне мале искључиве котерије, која се држала терором. У рукама те котерије револуционарни суд постао је средство политичког гоњења. Он није осуђивао само оне за које би се доказало да су радили против републике, него је осуђивао свакога ко би био сумњив, — а за сумњивога се сматрао сваки ко не би био познат као добар јакобинац. Страначка диктатура јакобинска узела је најгори вид, — вид судског деспотизма.

Дантон, који је први почео проповедати тероризам, који је био умешан у септембарске покоље, и који је установио револуционарни суд, бунио се сада против Робеспјеровог тероризма. Што је више његова неврастенија напредовала, тим је мање подносио терор. Он кога, раније, просута крв није много узбуђивала, ужасавао се сада пред крвопролићима терора, и имао чак халуци-

нације; један пут, поред реке, изгледала му је сва вода крвава. Он је падао у песничка туговања и имао речи меланхоличног сањалице. У колико су му нерви бивали слабији, у толико је добијао финији начин осећања; његова природа, груба и брутална, постајала је мека и благородна. Интересантан случај једног човека који услед нервне исцрпености бива душеван и човечан.

Дантон није могао остати вечито ван Париза. Он се морао вратити због својих непријатеља, којих је имао доста, и којима је његово повлачење у унутрашњост и резервисано држање изгледало сумњиво. Улазећи наново у политику, Дантон је имао овај програм: учинити крај терору, повратити владу редовних судова и закона, дати широку амнестију за политичке кривице, понудити мир европским силама, очистити устав од револуционарних претераности, — једном речи, мир и споља и унутра... Ово је, у ствари, значило закључити Револуцију. По Дантоновом мишљењу, Револуција је сувише трајала; њене преке мере биле су подносне само кратко време; начинити од њих стални режим, било је немогуће: свет не не може живети под сталним притиском и у сталном страху. Терор је направио Револуцију мрском као једну смртоносну заразу, која слепо и немилице коси око себе. Да би се Револуцији повратила стара популарност, требало је терор прекинути.

Дантон је држао да ће јавно мнење прихватити његов нов програм. Цео је свет у потаји роптао против терора, и Дантон је мислио да је довољно да један куражан човек каже гласно то што се око њега шапутало, па да цео свет пође за њим у борбу против терора. Он који је, ношен одушевљеном гомилом, почео Револуцију, хтео је да је на исти начин и заврши.

XXII

Када се крајем 1793 вратио у Париз, Дантон је затекао овакву ситуацију. Конвент, којим је управљао Робеспјер, био је у сукобу с париском општином, коју је водио Ебер. Конвент је тежио да потчини себи све друге власти, па и париску општину. Општина је покушавала да одржи своју самосталност према њему. У борби између Конвента и општине, Дантон је нашао да је боље ставити се на страну Конвента. Политичари из париске општине били су велики терористи, сматрајући терор као знак републиканске начелности и револуционарне енергије. Они су тврдили да се не гиљотинује довољно света, и једнако су тражили нове жртве. Обрћући се против Ебера, Дантон је гађао у њему, не само противника надмоћности Конвента, него још и једнога од главних поборника терора.

Терорист је био и Робеспјер, али Дантону је, у борби против терора, било згодније да нападе усредсреди на Еберу него на Робеспјеру. С тероромРобеспјер није лудачки претеривао као Ебер; његов терор није личио на злочиначко лудило као Еберов, — и против његовог терора било је теже узбунити јавно мнење него против Еберовог. Разуме се, кад би се јавно мнење једном узбунило, тој узбуни лако би се дао општи значај тако да она, поред Еберевог терора, обухвати и Робеспјеров. Робеспјер би морао жртвовати тероризам или пасти заједно с Ебером.

Против Ебера Дантон је почео новинарску борбу. Он сам није био новинар, али најчувенији и најречитији од свих револуционарних новинара, Камило Демулен, био му је присни пријатељ. Он је гурнуо Демулена напред.

Демулен је, у свом листу „Старом кордељерцу“, устао отворено против терора, и тражио да се пусти из тамнице „200.000 грађана, које зову сумњивима“. Закон не зна за сумњиве; он зна само за лица оптужена за тачно предвиђене кривице. Ништа луђе, настављао је Демулен, него хтети истребити гиљотином све непријатеље Револуције. За свакога погубљеног непријатеља добија се десет других, јер сваки погубљеник оставља иза себе рођаке и пријатеље. Они противници Револуције који су нешто ваљали, људи јаки и храбри, или су избегли из земље, или изгинули у

грађанском рату. За гиљотину су остали старци и жене, кукавице и болесници, лица која не могу бити никоме опасна и која не заслужују да се човек на њих гневи. „Ја мислим", завршивао је Демулен, „сасвим друкчије него они који тврде да терор треба задржати на дневном реду. Ја сам, на против, уверен, да би слобода стајала много чвршће, кад би се имао један „Одбор милосрђа." Тај би одбор крунисао Револуцију, јер је и милосрђе револуционарна мера, и то најуспешнија од свих, под условом само да се милост даје једино онима који су је достојни. Доиста, зашто би милосрђе било злочин у једној републици?"

Велика реч „милосрђе" била је изречена, и успех „Старог корделиерца" био је огроман, као што бива увек кад новинар погоди тајне жеље целога света. Пред књижарницом која је продавала Демуленов лист, навала је била толика да се сатима чекало на ред. Код препродаваца број се плаћао до 20 динара. Лист се читао јавно по улицама, и читаоци се гушили у сузама. Што никада дотле, на терор се викало гласно, и изгледало је да ће се против њега јавити такав покрет јавнога мнења, да се он више неће моћи одржати.

XXIII

Робеспјер се, испрва, чинио вољан да иде заједно с Дантоном против Ебера. Прве бројеве

„Старога корделиерца" прегледао је у рукопису, али, у колико је тај лист налазио јачег одзива, у толико се и Робеспјер већма удаљивао од Дантона. Од једнога тренутка њему се учинило да је за њега Дантон исто тако незгодан као и Ебер. У „Старом корделиерцу" нападао се терор уопште; није се тражило његово ублажавање него његово укидање; тамнице је требало широм отворити и дати амнистију свим противницима Револуције. Робеспјер није хтео да се с терором тера онако у крајност како је Ебер тражио, али није био ни за Дантонов предлог, да се терор прекине као непотребан. Не могући да се сложи са Дантоном, Робеспјер се решио да уз Ебера нападне истовремено Дантона. Као поборник златне средине, он се противио свим крајностима, и крајностима терора, и крајностима милосрђа. Обе су крајности биле опасне за Конвент: крајности терора чиниле су га непопуларним код целога света; крајности милосрђа одузимале су му средства одбране против непријатеља Револуције.

Дантонов положај није био лак, кад му се, усред његове борбе с Ебером, Робеспјер појавио с бока. С извесног гледишта, Дантон је био слабији и од Робеспјера и од Ебера. Робеспјер је имао за собом Конвент; Ебер париску општину; што се тиче Дантона, он није имао за собом никакву организовану власт, него само јавно мнење. Усред Револуције, кад је Конвент вршио дикта-

туру подупрту гиљотином, а париска општина имала своју војску и топове, јавно мнење није вредило много. Од политичких странака, Дантонову су политику првенствено прихватали противници Револуције. Они су једва чекали да се с терором престане, јер су били његове унапред назначене жртве. Међу присталицама Револуције, било је доста њих који су увиђали да се с терором не може терати вечито, и да се с њиме чине страшне злоупотребе у пракси, али ниједан прави револуционар није могао бити за то, да се терор у начелу осуди. Пошто га је тако дуго и тако систематски вршила, револуционарна странка није могла осудити терор у начелу, а да то не изгледа признање да је сав њен тероризам био велика погрешка. Онај који је хтео говорити револуционарној странци против терора, морао је имати много такта, — и, остављајући на страну начела терора, требао нападати само његове претераности у пракси. Демулен није имао такта. Више књижевник него политичар, он је нападао терор са сувише осећања и стила; писао о њему као сатиричар, и цртао га тако црним и страшним да је изгледало да га осуђује безусловно, као једну нечовечну политику која никада није имала оправдања. Ниједна странка не признаје радо погрешке, — и Дантонова радња против терора била је исто тако рђаво примљена од револуционара, као што је била примљена добро од противника Револуције.

О опасности свога положаја Дантон је брзо морао постати свестан. У јакобинском клубу, „Стари корделиерац“ изазвао је буру незадовољства. Робеспјер и његова десна рука Сен-Жист дали су разумети, да сматрају за противнике не само Е-беровце него и Дантоновце. Први су били сувише жестоки, други сувише умерени; на разне начине али у истој мери, и једни и други сметали су правилном развитку Револуције. После овога дошла су сумњичења и оптуживања присних Дантонових пријатеља. Један је био крив због непокорности према одбору јавнога спасења, други због подмитљивости, трећи због веза с противницима Револуције. У року од две недеље двојица од главних Дантоноваца били су затворени Ово су биле прве припреме за напад на Дантона. Пре него би се изишло с оптужбама против њега лично, требало га је осумњичити кроз његове пријатеље. Дантон је требао да разуме да је напад на њега већ одлучен у круговима Робеспјероваца.

Он је међутим једнако тражио да се измири с Робеспјером, па да њих двојица заједно учине крај терору. Као раније жиронденцима, тако је сада Робеспјеру нудио споразумни рад. У два маха он и Робеспјер били су се сасгали и покушали да се „објасне“, и оба се пута растали, не свршивши ништа. На Дантонове понуде измирења, Робеспјер је одговарао кроз зубе. После овога Дантону није остајало ништа друго него да

он нападне Робеспјера, пре него Робеспјер нападне њега. Његов положај био је, истина, слабији него Робеспјеров, али баш зато ваљало је смелом иницијативом збунити противника. Дантон није више имао снаге за овако лудо одважне подвиге. Могао је само да прети. „Дантон спава, али ће се пробудити!“ Или: „Чекајте само, изешћу ја дроб Робеспјеру!“ Једном у позоришту, кад је публика запљескала на неку алузију против Робеспјера, Дантон се обрнуо према Робеспјеровој ложи и показао песницу. Раније, код Дантона јаке речи и гести били су само пратња јаке радње; сада, радње није више било, и све се свршавало на речима и гестима. Постепено, претња је бивала све слабија, и на место ње јављала се резигнација. Опасност је била већ ту; последњи тренутци за делање били су дошли, а Дантон је говорио: „Дојадили су ми људи; више волим да будем гиљотинован, него да гиљотинујем...“ Један му је пријатељ рекао: ако неће да се бије, онда нека бежи што пре из Француске; његови противници не мисле да га штеде. Он није хтео да бежи. „Отаџбина се не односи собом на ђону од ципеле!“ Ово је, без сумње, једна од његових најлепших изрека; ипак она показује свако одсуство енергије: он није имао више снаге ни за бежање. Неврастенија га је потпуно сломила, — и пред непријатељем кога је видео де долази, он је остајао пасиван. Он који је некада смео јуришати

на двор, није смео више своју властиту главу да брани од Робеспјера. Давао је жалостан призор једнога џина коме је у један пут сва снага узета, и кога мало дете може да веже.

За то време Робеспјер је доследно изводио комбиновани напад против Ебероваца и Дантоноваца. Ебер са дружином гиљотинован је 24 марта 1794; после шест дана одбор јавног спасења затворио је Дантона и његове присталице.

XXIV

О Дантоновом затварању није се судило на исти начин на улици као у политичким кулисама. На улици, код широке публике, Дантон је још увек био велико име. После десетог августа, кад је оборио краљевство, он је ушао жив у легенду, и постао један од хероја Револуције. Његово затварање оставило је публику запрепашћеном као обесвећење једнога од главних трофеја Револуције.

У политички кулисама, Дантонова слика није била тако поетизована. Све оно што се дотле о њему шапутало, почело се сада говорити гласно, и она мала сумњичења и клеветања која су се дотле разносила као обична оговарања, претворила су се сада у тешке и озбиљне оптужбе. У политичким кулисама, говорило се о њему као о бившем плаћенику војводе Орлеанскога, и тврдило

се да он никада није био искрен републиканац. Док се налазио на челу владе, он није много разбирао о републиканизму агената које је употребљавао. Решен да пошто пото спасе републику којој су грозиле сваковрсне опасности, он је био готов да згрaби и упрегне у њену службу чак и њене раније противнике, који се, може бити, на дну душе још нису били с њоме измирили. У том начину рада било је не само патриотске широкогрудости, него још и крепкога самопоуздања; Дантон је био сигуран да под његовом чврстом руком сваки, ма и не хтео, мора бити веран и послушан републици. Али његови противници узимали су то као доказ о недовољној чврстини његових републиканских уверења. Ако није гледао много на републиканизам потчињених органа, то је значило да ни сâм није био у свом републиканизму потпуно искрен.

Затим, Дантон и његово присно друштво били су познати као велики епикурејци. Демулен није могао замислити демократију без опере и без Пале Роајала, тога срепишта кафана, коцкарница, и јавних жена. Дантон је говорио да нови друштвени слојеви који су се подигли у Револуцији, имају право на плен као сви победиоци. Треба пустити револуционаре да улегну у дворце аристократа, да заседну за њихове богате трпезе, да се обуку у њихову свилу, и да присвоје себи њихове „вилинске жене". Њему није било ни на крај памети да с Револуцијом има да дође простији и пристојнији начин живота. Међутим, то је баш што су Робеспјер и његове присталице једнако проповедали. Њихов је идеал била једна република спартанска, у којој су уживања, као извор мекуштва и покварености, забрањена, у којој се од грађана тражи најстроже вршење дужности као у касарни или у манастиру. Под утицајем тих људи, известан пуританизам постао је мода међу републиканцима, и Дантон са својим, ако не баш распусничким, а оно лаким начином живота, изгледао је човек старог режима. И кад је већ имао пороке тог режима, није било немогуће да у потаји исповеда и његова начела.

Да он доиста вуче за собом све пороке старог режима, његови противници доказивали су његовом поткупљивошћу. Она им је изгледала неоспорна. Он се обогатио од једном и на необјашњив начин. Међу његовим најближим пријатељима, једни су испразнили диспозициони фонд, други учествовали у лоповским набавкама за војску, трећи похарали освојену Белгију. Око њега се купио сумњив свет пословних људи и лифераната. Што год је било финансиера који су хтели да и под републиком праве паре помоћу државе као што су их правили под монархијом, сви су стајали у ближој или даљој вези с Дантоном. Он је био копча између политичког и новчаног света и тиме извор парламентарне покварености. Није

доста, говорили су његови противници, што је срушен стари режим; треба још и политичке нарави очистити; то очишћење нарави неминовно тражи уклањање Дантоново. Тај човек коме је било свеједно да ли ће радити с републиканцима или нерепубликанцима, који је под републиком продужавао живот старих аристократских развратника, и који је ишао на руку финансиерима да од републике начине једну плутократију, тај човек с мало начела а много апетита, био је штетан за морално здравље републике. Њега је требало отсећи као један њен део који је стао трулити.

Противници Дантонови приказивали су га чак као „велеиздајника“ револуције. Он није више веровао у Револуцију и журио се да је „ликвидира“ путем равнања с њеним противницима. Укидање терора требало је да буде једна уступка противницима Револуције, јер терор је највише грозио оним људима који су ковали завере против револуционарног режима. Укидање терора добро би дошло и разним „корупционашима“, који су имали да се попну на гиљотину, не што су ковали завере против револуционарног режима, него због тога што су га бестидно поткрадали. Ова оптужба не изгледа сасвим неоснована. Проповедајући укидање терора, Дантон је доиста могао мислити на ликвидирање Револуције. Револуција што је дуже трајала, спуштала се у све ниже и ниже слојеве. У својим првим данима покрет буржоазије против

племства, она се доцније извргла у покрет сиротиње против богаташа. Крајњи револуционари проповедали су имовинско изједначење; чак и Робеспјер видео је у богатству опасност за демократију. Дантон је био газда човек, и око њега су се купили ратни богаташи. По његовом мишљењу, Револуција је свршила свој главни посао када је укинула повластице племства; ако би она, после наслеђеног и незаслуженог богатства племића, напала богатство уопште, чак и оно, дакле, које је млада буржоаска класа стварала својим радом и предузимљивошћу, то Дантону, који је са својим друштвом припадао буржоаској класи, није могло бити по вољи. Према томе не би било невероватно, да је он у одбрану богатства смишљао прикупљање свих консервативних снага, како републиканских тако и монархијских; то би било једно ново груписање извршено на социалној а не на политичкој основи, и, наравно, при таквом груписању ни ратни богаташи не би били на одмет. Са својом широком природом ни врло начелном ни много скрупулозном, Дантон је боље него ико други могао послужити као спона између најразнороднијих политичких елемената који су у својим материалним интересима били подједнако загрожени. „Велеиздаја“ Дантонова састојала би се у томе, што је он хтео да умерава и исправља Револуцију помоћу њених начелних противника или помоћу људи који су ушли у револуцију без правог уверења, као просте шићарџије.

XXV

Све до последњега часа Дантон је држао да га неће смети затворити. Кад се видео у затвору, почео је говорити с оном неодољивом потребом интимног саопштавања коју бујне природе показују у тренутцима велике емоције. Ти говори, по високом тону дубоке уцвељености, опомињу, на нарицања. „Пре годину дана, баш на данашњи дан, ја сам установио револуционарни суд: нека ми Бог и људи опросте за ово... Сви су револуционари Каини; да су жиронденци остали у животу, они би ме исто овако гиљотиновали као Робеспјеровци... У револуцији побеђује онај који је већи лупеж... Када ме поведу на губилиште, ова стока народ још ће клицати: „Живела Република!“... Боље је бити убоги рибар, него управљати људима“... У овој кукњави поетско-философској било је нечега шекспировског: над својом трагичном судбином Дантон је рикао као Лир или Отело.

Пред револуционарним судом, Дантону се повратила стара кураж и енергија. Није се бранио адвокатски, тачка па тачка. У бурној импровизацији оживео је своју славну револуционарну прошлост, опоменуо публику шта је све урадио, и какав је био човек. Нека после тога, она цени да ли је човек као он, био у стању учинити то за шта га оптужују. Све је то било врло разметљиво, у декламаторском тону за ширу публику, али баш за то од врло јаког дејства. Упитан где станује,

он је узвикнуо: „У скоро, мој ће стан бити у великом Ништавилу, али име моје живеће вечито у Пантеону историје, и народ ће се клањати мојој отсеченој глави!“ Његов се глас чуо чак на улици, где се био слегао грдан народ. Његове стегнуте песнице претиле су његовим невидљивим противницима, Робеспјеру и осталима. Изгледало је да се стари Дантон пробудио и размахнуо свом снагом.

Велики део публике пљескао је Дантону. Поротници су се поколебали; судије препале. Дантон је изгледао господар суднице, и од његове страшне вике није се чуло председниково звонце. Општи је утисак био да је у парампарче поцепао акт оптужбе, и да нема тога суда који ће га осудити.

Робеспјер се уплашио да Дантон не буде ослобођен, и да, на рукама одушевљене гомиле, не дође у Конвент да тражи главе противника. Робеспјер је брже боље изазвао одлуку Конвента, да се сваки оптужени који вређа суд и противстаје његовој власти, може осудити и несаслушан. На основу ове одлуке Конвента, суд је оценио Дантоново енергично држање као увреду суда и противстајање судској власти. Оптуженима се није дало да доврше своје одбране. Поротници су, на самом почетку претреса, изјавили да су довољно обавештени. Писмени докази нису поднесени; сведоци нису саслушани; браниоцима оптужених није дата реч. Дантон и његови другови осуђени су на смрт без претреса у правом смислу речи.

Пресуда им није саопштена у судници него у затвору. Суд се бојао великог скандала, ако би им пресуду саопштио у судници. Јер, када их је после закљученог претреса требало повести натраг у затвор, они су сраховито викали и претили, и нису се хтели дићи с оптуженичке клупе. Жандарми су морали да их силом извлаче из суднице. За самог Демулена била су потребна три жандарма. Стари букачи од 10 августа били су наново побеснели, и изгледало је да ће између њих и њихових судија доћи до туче у коју ће се и публика умешати. Да се оваква сцена не би поновила приликом читања пресуде, она им је, противно законским прописима, саопштена у затвору. У Дантоновом процесу законски су прописи, и иначе, бачени под ноге. Над тим великим букачем и силецијом извршено је једно „судско убиство“, и то посредством оног истог револуционарног суда који је он измислио. Он је осуђен на смрт само с нешто мало више правних форми, него жртве септембарских покоља.

Његово погубљење било је врло драматично. Тај човек који је толико радио с публиком, и толико живео пред њеним очима, постао је најзад велики глумац, који одмах, и не тражећи, налази речи и ставове који на публику дејствују. Кад се попео на губилиште и видео ону масу света која је притисла пијацу, он се одмах осетио на својој „опроштајној представи“, и узео горд став гладијатора који умире пред очима целог цирка. Он је посечен последњи; главе његових пријатеља котрљале су се испред његових ногу; он је газио у њиховој крви, и опет се држао усправно, са смелим погледом који је прелетао по публици. У једном тренутку сетио се жене и деце и зајецао, али се брзо тргао, и рекао: „Буди мушко, Дантоне!“. Последња је његова реч упућена џелату: „Покажи моју главу народу, имаће шта да види!“ Очи у очи са смрћу, он је мисло на публику, и хтео да и са својом крвавом отсеченом главом постигне један последњи ефект.

XXVI

Са Мирабо'ом, Верњо'ом, и Робеспјером, Дантон спада у највеће беседнике Револуције. И Мирабо и Верњо и Робеспјер имали су вештину академске речитости. Дантон ту вештину није имао. Као његова беседа пред револуционарним судом, тако су и остале његове беседе биле бурне импровизације. Што у њему вреди, то су само поједина места; та места имају једну снагу израза и акцента коју, осем Дантона, ниједан други беседник Револуције није достигао.

Говорници Револуције обично су апстрактни; код њих су слике и упоређења ретка; у колико их има, то су слике и упоређења књижевна, махом из митологије. Дантон је конкретан, обилује сли-

кама не из књижевности, него из обичног живота. Те су слике просте и сирове. Бранећи септембарске покоље, допустио је себи ово медицинско упоређење: Септембарски покољи, то је „крвава постељица Револуције.“ Те дречећи живе слике давале су Дантоновој речитости нарочиту изразитост, не увек укусну, али увек неодољиву.

Дантон није био debater; није обавештавао и убеђивао слушаоце. Он се научио говорити на јавним зборовима, и говорио је увек као што се говори маси. У место да обавештава и убеђује, он је дражио и распаљивао. Његови су говори кратки, одсечни, са таквом енергијом нагласка да свака реч изгледа подвучена ударом песнице. Дантон је натурао своје мишљење тако рећи снагом геста. Такав говорник који не дејствује на људе разлогом, него их потчињава себи силом воље, мора имати поред осталога физичка преимућства. Та преимућства Дантон је имао у пуној мери. Чак Мирабо изостајао је иза њега. Мирабо је имао велику масивну главу, али Мирабо није био џин. Дантон је био џин, чија се физичка надмоћност осећала, чим би се појавио на говорници. Имао је громак глас, који је сам собом, независно од онога што каже, прожимао и савлађивао слушаоце. Ничији говори нису били од тако силног тренутног дејства као његови, али баш зато њих је било боље слушати него читати, и вероватно ниједан од беседника Револуције не губи толико при читању колико Дантон.

Ипак, и после толико година, у Дантоновим беседама задржало се извесно револуционарно треперење... Те беседе говорене махом у очи или иза каквог дела страшног и крвавог; ти позиви на буну, та бодрења на рат, те одбране народних одисаја и покоља, имају кратак грозничав дах, искидану плаховитост, страховите покличе, који нам живо предочавају да се Револуција није састојала само из парламентарних препирки, него је такође била метеж, туча и гушање. И читајући Дантона, нама изгледа да чујемо у даљини звона на узбуну, велику лупу добоша, и потмуо бат квартова у покрету.

XXVII

Дантон је био једна од највећих снага Револуције. Он је имао куражи да отворено, усред Париза, развије заставу буне и поведе гомилу на двор. Он је тај који је оборио краљевство, и то после уличне борбе, у којој су звиждали куршуми и грмели топови.

Он је, затим, увео санкилоте у париску општину, увео препадом и на силу, — и од тада настаје њихова влада над Паризом, а преко Париза и над целом Француском. Приликом аустро-пруског напада од 1792, он је подигао народ на оружје и одушевио за борбу с непријатељем. Он му ни усред највеће опасности није давао да клоне

духом, држећи га стално у оном херојском заносу, без кога се велике победе не добијају. Он је створио средства терора: одбор јавног спасења и револуционарни суд; организовао диктатуру париских револуционара над целом Француском, — диктатуру која је поред свих рђавих страна била неопходно потребна за енергично вођење рата.

Дантон није довољно владао великим револуционарним страстима које је био разбудио. Санкилотску општину коју је створио, био је немоћан држати у стези, и она је, и у септембарским покољима, и приликом пада жиронденаца, отишла много даље него што је он желео. Средства терора, — одбор јавног спасења и револуционарни суд, — измакла су му из руку, чим их је организовао. Њима су се користили други људи а не он, и шта више успели су да та средства обрну против њега самога. Свој покушај да учини крај терору, платио је главом. Три месеца доцније, други људи оборили су Робеспјера с целим терористичким системом. То најбоље показује да је Дантон изгубио владу над револуционарним страстима, и да није имао снаге за руковаоца и укротиоца револуције.

Дантонова енергија била је огромна, али није била трајна. На махове показивао је већу одлучност и смелост него ико други, али после тих наступа енергије долазила је клонулост и непомичност. Баш зато што су његови наступи енергије

били тако силни, он се после њих осећао тако исцрпен и тражио одмора. Осем тога, био је склон уживању и левентовању; није марио велике напоре, и ако је за њих био кадар; поред све своје снаге, био је трома природа, која тек под јаким надражајима постаје активна. Дантон је био врло добар у часовима кризе, када је кратко време ваљало радити пуном паром. За стални методичан рад није био. Као министар показао се лењ и небрежљив, и остављао је секретарима да раде шта хоће. Исто тако, и као члан парламента, он је, у појединим тренутцима, повлачио цео парламент за собом, али није умео да га као Робеспјер стално држи под својим утицајем.

Дантон је био велики реалист у политици; ванредно живо осећао стварне чињенице, и одређивао се по непосредном утиску који би од њих добио. По својим начелима није био републиканац, али кад је осетио да се крај начинио немогућим, устао је на њега пре свију републиканаца. Исто тако, он је положај револуционарне странке видео одмах такав какав је, без икаквих самообмана, — видео је да је та странка једна мањина, која не може владати друкчије него терором, и чим је то видео, навалио је да се терор организује. Он је имао куражи да прими дану ситуацију са свима њеним последицама; ако се морало, био је готов и у крв да гази; уверење да друкчије не иде, било му је довољно за умирење савести. При-

нуђен да своје уступке брани, он се није позивао на теоријске разлоге, на начела и на доктрине, него на практичне нужности, — и због тога изгледао је циник. Међу револуционарним вођима, који су патили од сувишног догматизма, Дантон је одвајао својим реализмом: многи историци сматрају га као јединог државника Револуције после Мирабоа. У овој похвали има нечега претераног. Дантон је живо осећао садашњост, и њој се одмах прилагођавао, али није предвиђао будућност. Он је предложио велики број умесних и успелих мера, али све су оне биле од тренутног значаја. У коначним установама Револуције много се више осећа утицај Мирабовљев, Сјејесов, Робеспјеров, Бонапартин, него Дантонов. Он није био од оних који зидају за будућност. Његово је било да у даном тренутку, обично усред буре, да добар удар крме и спасе од бродолома било своју земљу или своју странку. Пре би се могао назвати великим опортунистом него великим државником.

Није био секташ. Енергија, говорио је он, оснива републику; мудрост и помирљивост чине је бесмртном. Револуционар, терорист, истребилац ројалиста, он је ипак имао у себи нечега ширег, није се затварао у уски круг једне клике или котерије, и ту извитоперавао. Робеспјер се у поквареном ваздуху малих затворених кругова осећао не може бити боље. Дантон, за кога се прича да је волео ручавати крај отворених прозора, једнако

је тражио додира са широким масама и тежио за оснивањем једне „велике народне странке“. У време крвавих страначких завада, он је скоро једини радио на измирењу: мирио је Конвент и општину, Париз и унутрашњост, жиронденце и јакобинце. Хотећи да обгрли сувише политичких група у једанпут, он је пропустио да рашири и ојача своју личну странку.

Имао је много патриотизма. Он је волео Француску, и то љубављу сељака према грудви земље. За тога сељачког унука који је имао страст куповања земље, његова отаџбина била је опет његово имање, али проширено и држано у заједници с осталим Французима. Кад је видео туђина у Француској, рикнуо је као човек погођен у свом материалном бићу. Отаџбина је била за њега нешто конкретно: та земља коју је газио као своју, с неисказаним уживањем и поносом газде и домаћина. Његов је патриотизам био чист од револуционарне идеологије. Он није снивао о братству народа и о ширењу револуционарних начела по свету; њему је било само до Француске и њених граница.

Својим главним цртама, Дантон оличава правог буржоаског политичара. Он је имао политички позитивизам буржоазије. Није се одушевљавао за чисте идеје, и није имао никаквих сталних начела. Њега је руководио један одређен практичан циљ. као што је било обарање краља, одбијање спо-

лашњег непријатеља, отимање власти за своју странку... Његово одсуство политичке идеологије било је један од узрока његове толерантности; немајући начела у која би фанатично веровао, он није могао бити секташ: био је готов да ради са сваким, и олако прелазио преко начелних разлика које су појединим странкама изгледале од битне важности. Ни његов патриотизам није имао ничег идеалног; он је волео Француску материално, као земљу, — и колико је год њу волео, толико се за човечанство слабо интересовао. Био је лаком на новац и није одвајао послове од политике; то је наличје његовог политичког позитивизма; ако је имао практичност буржоазије, имао је и њену корупцију.

Са свом својом буржоаском трезвеношћу и прозаичношћу, Дантон је имао страховите наступе револуционарног беса и полета. Онда је рушио престоле, повлађивао покољима, стварао револуционарне владе и преке судове. Чим би ти наступи прошли, Дантон би постајао буржоа који води политику онако као што се послови воде. Нико није с више патриотског одушевљења и заноса будио ратоборни дух у народу него он 1792; опет зато, чим се указала прилика да се Пруси путем тајних преговора склоне на повлачење, он је ту прилику оберучке прихватио: такав прекид рата није био много херојски, али Дантону је било главно да се рат сврши са што мање трошка. Де-

сетог августа, он је подигао цео Париз против Луја XVI и изгледао највећи и најстрашнији тираноморзац на свету, али то му ништа није сметало да после неколико месеца преговара у потаји с Енглеском о спасавању Луја: глава тиранинова била је за њега само предмет једног политичког пазара, који је водио без труни тираноморжње, — хладно и трговачки.

Дантон је спајао у себи буржоаски здрав разум, трезвеност, практичност и прозаичност, с револуционарном снагом, жестином, одушевљењем и смелошћу. То двојство његове физиономије учинило га је драгим и револуционарној маси и буржоаским политичарима.

РОБЕСПЈЕР

I

Максимилиен Робеспјер родио се 1757 у Арасу, на крајњем северу Француске, у близини источне границе, у једном крају где је крв становништва јако измешана. Мисли се да је имао фламанске и шпанске крви; име његово не изгледа ни фламанско ни шпанско него енглеско. Отац и деда били су му адвокати; прадед бележник; он сам адвокат продужавао је, дакле, неколико нараштаја правника.

Оставши сироче у седмој години, Робеспјер ни као дете ни као младић није био врло весео. По препоруци араског епископа, добио је благодејање у најбољем колежу париском. Када је једнога дана Луји XVI обилазио тај колеж, Робеспјер поздравио га је као први ђак; после двадесет и више година, тај исти дечко тражиће смртну казну за тог истог краља.

Као најинтересантнији доживљај из ђачког живота, Робеспјер је сматрао једну посету код Жан Жака Русоа. Обожавалац Русовљев, он се

кренуо кишног зимског дана да види свог идола како изгледа. Затекао је старог философа, где у хладној соби, са смрзнутом старачком руком, пише „Сањарије самотнога шетача“.

Робеспјер је изашао из колежа 1781, и настанио се у Арасу као адвокат. Радећи адвокатске послове исто онако марљиво, као што је лекције учио, он се брзо прочуо. То је био један од оних адвоката, тако честих у Француској, који би хтели да буду у исто време књижевници. Неколико његових расправа награђено је од разних провинцијских академија. Мисли које су тада биле у моди, Робеспјер је изражавао у стилу исправном али безбојном. И у својим расправама остао је добар ђак који успешно подражава признатим књижевним обрасцима.

У приватном животу био је беспрекоран. Старао се о двема сестрама и једном брату, који су сви троје били млађи од њега. Време му је било тачно распоређено, и дани текли један као други. Био је умерен и у јелу и у пићу, али је јако пазио на одело, и свако се јутро бријао и пудерисао. Дружио се поглавито с адвокатима и свештеницима. По целом животу и понашању био је један од оних младих људи који имају у себи нечега филистарског, и више се допадају старима него младима.

Он се већ тада показивао дух просвећен и слободоуман, који иде напред с временом. Бранио

је громобран, на који је прост свет викао као на безбожну ствар, и узимао сељаке у заштиту од владика-спахија, који су их угњетавали. Али његово слободоумље било је изражено у беседама и расправама тако пристојног тона и тако углађеног облика, да није никоме улевало зебње. Осем тога Робеспјер је важио за меког осетљивог човека. Један пут, као члан суда араске епископије, није хтео потписати једну смртну пресуду. Његово слободњаштво сматрало се само као последица његове велике душевности.

II

Приликом скупштинских избора 1789, Робеспјер је изабран за посланика у Арасу. У своме месту велики човек, он је у Скупштини био савршено непознат. Париски новинари нису му знали чак ни имена, и звали су га „Роберпјер“ или „Рабеспјер“. Он је покушао већ на првим састанцима да сврати на себе пажњу, али без успеха. У тој огромној Скупштини, која је садржавала што је Француска имала тада најбољега, његови говори нису ни из далека чинили онај утисак који у араској судници. Имао је непријатан пискав глас и рђав паланачки нагласак; на говорници није изгледао лепо, јер није био ни крупан ни стасит, и врх свега још је носио обојене наочари, које су му сакривале поглед. Његова речитост, књишка и

високопарна, подносила је за мале паланачке суднице и академије, али не и за једну велику политичку скупштину. Само један посланик погодио је да тај паланачки ретор ипак представља једну снагу. То је био Мирабо, који је рекао за Робеспјера: „Овај ће ићи далеко, јер верује у оно што говори".

Робеспјер се није обезкуражио првим неуспесима. Затворен у својој соби као у ћелији, он је дању ноћу писао, исправљао, глачао своје говоре. И ако је патио од велике треме, узимао је реч у свакој важнијој дебати, и само у току једне године држао око осамдесет великих говора. Оволики напори нису остали бесплодни. Он је успео да привуче на себе пажњу. Њему су се испрва смејали, али после неког времена почели су га грдити и нападати, што значи да су га почели узимати озбиљно. Против њега је изашао и један памфлет: то је био најсигурнији знак да је Робеспјер постао неко.

III

Прво што се опажа у Робеспјеровим говорима из тога доба, то је строга логичност и доследност. Када је једном усвојио једно начело, он тера с њиме до крајњих граница, без обзира на практичне тешкоће и незгоде. Противник смртне казне, он је одбацује безусловно; не признаје ниједан случај

у коме би ма само по изузетку она била допуштена. Поборник слободне штампе, он је хоће потпуну, без икаквих ограничења, искључујући не само превентивне него и репресивне мере. У питању о равноправности иде даље ма од кога другог; тражи равноправност за јевреје, глумце, протестанте, чак и за црнце у насеобинама. Црначко се ропство мора укинути; каже се, истина, да ће у томе случају насеобине пропасти, али шта то мари! Боље је да пропадну насеобине, него да пропадне једно начело... У извесним приликама, његова доследност добијала је вид велике непристрасности и незаинтересованости. Он је предложио да се члановима Скупштине од 1789 забрани кандидовање за нову Скупштину. Ова забрана спречавала је и њему самоме улазак у нову Скупштину, али као што је жртвовао начелима насеобине, тако им је жртвовао и своју властиту амбицију.

У свему овоме било је сујете, доктринарства, и апостолства. Први ђак у школи и велики човек у својој малој вароши, Робеспјер је тежио да се истакне у слободоумној доследности и у Народној Скупштини, и тога ради гледао да престигне своје другове. Дух апстрактан, који јаче осећа идеје него чињенице, и код кога је адвокатски занат развио способност логичког умовања, он на пољу практичне политике није налазио руководства ни у чему другом до у извесним општим идејама; он

није имао практичног смисла, који би га у недостатку тих идеја упућивао шта да ради. Најзад, као његов идол Русо, он је хтео да ради на моралном препорођају људи. Политичка начела била су за њега моралне истине у које ваља веровати безусловно; одступити од њих ма само за једну тачку, изгледало му је грешна слабост; његова доследност била је нарочита форма његове апостолске екстазе.

IV

Терајући с новим политичким идејама до крајњих закључака, Робеспјер је наишао једнога дана на једну ствар од првородног историјског значаја. То је било опште право гласа.

По изборном систему који је Скупштина од 1789 усвојила, посланике нису бирали сви грађани, него само они који су плаћали на име непосредног пореза једну суму у износу тродневне наднице. Ти грађани нису бирали посланике непосредно него преко повереника, од којих се тражило да плаћају на име непосредног пореза једну суму у износу десетодневне наднице. Према томе, политичка права нису имали сви грађани, него само они који су плаћали прописни порез. Они су називани „активни грађани“, за разлику од других, т. зв. пасивних грађана.

Против овог разликовања грађана на активне и пасивне протестовало је само пет шест посланика, и нико од њих тако енергично као Робеспјер. У име начела равноправности тражио је политичка права за све грађане без разлике. Дати политичка права само имућнијим грађанима, значило је створити у новом виду опет једну врсту повлашћених редова. Докле је готово сва Скупштина била уверена да само имућни људи имају способности за државну управу, Робеспјер је налазио, напротив, да државну управу треба пре поверити сиромашним редовима него имућнима. Он је веровао Русоу да су људи од природе добри, и да се тек под утицајем цивилизације кваре. У колико је ко богатији, у толико има више могућности да ужива у плодовима цивилизације; следствено, наша природна доброта боље је очувана код доњих слојева него код горњих. Робеспјер је тврдио да је морална надмоћност сиротиње у политичком животу неоспорна. Сиротиња не тражи ништа друго осем правде; богаташима гола правда није довољна; они траже још и неке повластице. Сиротиња је та која прави револуције; богаташи бране укорењене неправде. Једно друштво које жели да се преуреди по новим револуционарним идејама, не сме дати политичка права само богаташима.

Ова одбрана општег права гласа, одвећ апстрактна, и у величању сиротињског морала тако

наивна, не показује да је Робеспјер предвиђао друштвене и економске промене које ће, доцније, начинити опште право гласа неизбежним. Он није предвиђао данашње индустријско и капиталистичко друштво, које је прикупило у вароши велике масе радника, и морало им у интересу друштвеног мира дати право гласа. То предосећање будућности које је недостајало Робеспјеру, имао је други један члан Скупштине од 1789, — на име, абе Сјејес, који је говорио да се друштво постепено претвара у велику радионицу, и да будућег слободног грађанина треба замишљати, не као сопственика, већ као радника. Али ствар занимљива, Сјејес није био присталица општег права гласи, и он је баш предложио разликовање грађана на активне и пасивне.

Поред свих замерака које им се могу учинити, Робеспјерови говори о општем праву гласа били су за своје време сасвим оригинални. Дотле, о политичким правима народа, узимајући народ у његовом ужем смислу, у смислу пука, није било ни помена. Претресало се само о правима појединца, а под појединцем се подразумевао појединац образован и имућан, појединац грађанског реда. Буржоазија, која је правила Револуцију, доста се интересовала за народ и његову судбину, јер је осећала да без помоћи масе не може победити у борбама Револуције. Шта више, како је тада „осетљивост“, управо „чуствителност“, била у моди,

буржоазија се правила до суза тронута народним патњама, али поред свега „чуствовања“ она је гледала на народ с висине. Он је још увек био за њу „фукара“, и она је сматрала као ствар ван спора, да влада и политика нису посао масе, него једне просвећене и имућне мањине. Робеспјер је први устао да каже, да народ није фукара, да морално вреди више него богаташке класе, и да тежиште политичке власти треба поставити међу доње слојеве а не међу горње.

V

После пада Бастиље, у целој земљи настали су нереди. Један је посланик предложио да Скупштина нарочитим прогласом позове народ да се смири. Робеспјер је говорио против овога предлога. Зашто толико викати на нереде, метеже и буне? „Буна, то је слобода! Не треба се варати, борба није још завршена. Сутра, може бити, поновиће се покушаји противреволуције, — и ко ће их одбити, ако унапред огласимо за бунтовнике све оне који би скочили на оружје ради нашега спаса...“ Нереди су отимали све више маха. У Паризу, разуздана гомила почела је убијати. Услед тога предложен је закон о ванредном стању, који је допуштао употребу оружја против гомиле. Робеспјер је осуђивао овај закон; њему није ишло у главу да војници смеју пуцати на народ... У исто време

када је доказивао народно право на буну, Робеспјер је нападао војску Готова да на један краљев знак пође против Народне Скупштине, она је била вечита претња за народну слободу. Распустити војску, није било могућно, али Робеспјер је тражио да се бар распусти официрски кор, у коме су преоблађивали аристократи. Право на буну, с једне стране, — дезорганизовање војске с друге, — те две идеје дивно су се допуњавале.

Робеспјер је имао инстинкт револуције. Осећао је да снага Револуције не лежи у Народној Скупштини, него у народној маси, увек готовој на буну. Револуција није била дело Народне Скупштине, њених закона и решења, него дело париског народа, који је 14 јула скочио на оружје и узео Бастиљу. Краљ је стао попуштати Скупштини тек онда, када је видео на њеној страни побуњени Париз. Онемогућити у будуће сличне народне покрете, значило је угушити Револуцију. У место што су се доносили закони против нереда и метежа, било је боље распустити официрски кор и дезорганизовати војску: као год што је бунтовни народ снага Револуције, тако је организована војска снага реакције... У овим Робеспјеровим погледима нема ничега доктринарског, то је чист револуционарни реализам. Тај иначе тако апстрактан човек, пун теорија, увиђао је јасно да Револуција не може успети силом разлога; њој је била потребна и она друга, чисто физичка сила, коју је

могао дати само народ. Докле је скупштинска већина желела одржати Револуцију у границима реда и закона, и дати јој карактер мирне парламентарне реформе, дотле је Робеспјер налазио да Револуција може успети само као покрет масе, и да бунтовни дух код народа не треба стишавати него подстицати.

VI

Одмах у почетку свога политичког рада, Робеспјер је показао огромно славољубље. Њега је славољубље стално морило; он није губио из вида ниједну ситницу која би могла послужити његовом успеху; због те вечито затегнуте пажње и грозничаве забринутости, имао је увек оно нарочито бледило које обични људи имају само у тренутцима какве стрепње. Он је будним оком пратио све репутације које су се стварале у Скупштини, и размишљао о томе како би претекао своје такмаце. Уочио је брзо да су први вођи Револуције стали губити популарност чим су узели да заустављају ток Револуције, у место да му следују. Из тога је извео да је за његову репутацију најбоље да са слободоумљем иде све даље и даље, — и да свима крајностима Револуције повлађује. Уочио је затим да је, у револуцији, народ ван Скупштине исто тако важан чинилац као и Скупштина, и да поред скупштинске репутације

треба имати и уличну популарност. Отуда његови чести говори у јакобинском клубу; клуб тај, основан од скупштинара, био је доцније отворен публици, и кроза њ се много сигурније него кроз Скупштину долазило у додир с народом. Поред свих тих напора, Робеспјер није био сигуран да ће туђи своје такмаце у Скупштини; међу њима је било врло јаких људи, који су много измакли испред њега; то га је без сумње покренуло на предлог, да се члановима Скупштине од 1789 забрани избор у нову Скупштину. На тај начин он је једним потезом очистио испред себе све такмаце. Истина, искључујући њих из Скупштине, искључивао је и себе сама, али он је рачунао да му у недостатку Скупштине остаје јакобински клуб, и да је то доста, па да и даље буде виђен и чувен од револуционарног Париза. Његови другови у Скупштини тако су мало разумели на шта он циља својим предлогом, да су предлог усвојили, и још решили да се говор којим је Робеспјер бранио предлог, растури по свој земљи као пример строге начелности и узорне незаинтересованости. Као велики славољупци, Робеспјер је имао моћ прикривања планова и моћ комбиновања на дуге рокове. Он је правио потезе дубоко срачунате, код којих је најопасније било то, што је њихов циљ постајао јасан тек онда када су они почели давати резултате.

У Скупштини Робеспјеров значај стално је растао. Њему се нису више смејали, јер су морали

да се љуте на њега. Скупштина од 1789 била је жудна популарности; може се мислити колико јој је био непријатан један посланик који је говорио да то што она даје народу није доста, и да треба дати много више. Робеспјер је често прекидан, и изазивао „буру и ураган негодовања“. У скупштинским круговима о њему се говорило с горким презирањем, у коме се прикривало доста страха и мржње: то је био демагог, који у недостатку правог дара гледа да се истакне жестином свога говора и претераношћу својих назора. У колико се Скупштина више љутила на њега, у толико се више интересовала за оно што ће рећи. Он још није био оно што је желео: први међу првима, али је постајао један говорник о коме и противници воде рачуна.

Ван Скупштине, код јавног мнења, Робеспјер је стајао сваким даном све боље. Јавно је мнење стварала штампа, која је била револуционарнија од Скупштине. Штампа је сврћала пажњу на Робеспјера, истицала његову „непоколебљивост у вечним начелима“, хвалила му карактер, и упоређивала га с Аристидом. Мара, најреволуционарнији међу новинарима, који је нападао све политичаре као одвећ умерене, био је, изузетно, задовољан Робеспјером. Он га је назвао неподмитљивим, и то му је име остало.

VII

У новој Скупштини која се састала октобра 1791, и остала позната под именом „Законодавне Скупштине", Робеспјер није био. На основу његовог властитог предлога, њему је, као и осталим члановима старе Скупштине, онемогућен улазак у нову Скупштину.

Жиронденци, који су имали претежан утицај у новој Скупштини, сматрали су да Револуција није завршена, него тек започета. Стара Скупштина била је донела 1791 један устав који је имао да изрази револуционарне идеје, али он је у очима жиронденаца имао велику махну, да је и даље задржао монархијски облик владе.

Жиронденци су намеравали да збаце краља: непосредног повода за његово збацивање није било; напротив, од како је пристао на устав од 1791, изгледало је да се измирио са Револуцијом, и да му је власт постављена на сигурну уставну основу. Немајући готовог повода за збацивање краљево, жиронденци су покушавали да повод створе. Ради тога они су гурнули Француску у рат с Аустријом.

Они су оптуживали Аустрију да стоји у вези с француским емигрантима, који су скупљали чете на немачком земљишту и претили Револуцији оружаном силом. Тражећи рат с Аустријом, жиронденци су више мислили на Луја XVI, него на емигранте. Они су држали да је Луји исто тако

противник Револуције као Аустрија и емигранти, и да ће бити доведен у врло незгодан положај, ако буде морао ратовати с Аустријом ради одбране Револуције. У таквом рату у коме је морао више волети да буде побеђен него победилац, он је морао пре а после обелоданити да су његове симпатије на страни спољашњег непријатеља. У том случају, народни покрет против њега могао би се за час изазвати. Уништење монархије, дотле идеал само неколико одушевљених републиканаца, постало би тада патриотска дужност свих добрих Француза.

По жиронденској замисли, нова републиканска Француска имала је да води рат на сасвим други начин него стара монархијска. У место да тежи за освајањем туђих земаља, она је требала да тежи за ослобођењем страних народа од владалачке тираније. То би био рат с краљевима, а не с народима: зато би се народи придружили француској војсци, чим би се појавила. По жиронденској замисли, рат је имао да буде средство за ширење републиканских идеја по Европи.

Жиронденска ратоборност налазила је оправдања у привредној неизвесности коју су емигранти изазвали својим оружањем и претњама. Послови су стали, вредност папирног новца створеног Револуцијом поколебала се, сви они који су били купили земљу приликом распарчавања црквених имања, бојали су се противреволуције која би вра-

тила цркви њену имовину. Ово стање узнемирености постало је несносно: практични људи и послован свет мирили су се с идејом рата као с јединим брзим излазом из привредне кризе.

Главни представник жиронденске ратоборне политике био је Брисо, друг Робеспјеров из младости. Њих су двојица били приправници у истој адвокатској канцеларији. Робеспјер је отишао за адвоката у своје место рођења, а Брисо отумарио у бели свет. Био је у Енглеској, Холандији, Швајцарској, — чак преко мора, у Америци. Блудећи списатељ, Брисо је ишао из места у место, живео од данас до сутра. У том чергашком животу, прошао је кроз најгоре друштво, познао књижевни пролетаријат великих вароши, помешао се с пропалим талентима, књижарским најамницима, и новинарским варалицама. Лично честит, без великих потреба, више жељан гласа него богатства, Брисо се није покварио у овој средини, али неки трагови њеног утицаја остали су му на карактеру. Имао је лабавост скрупула, моралну лакомисленост, склоност, ако не и способност, за интриге и макиавелистичке планове: то је била његова мисао да се од рата с Аустријом начини једна замка за краља. Брисо је много читао и писао, био у току најновијих теорија, примао их без критике, и препричавао, с доста вулгаризаторског дара, у многобројним чланцима и расправама. Познавао је све земље које су у то доба имале слободне установе,

Енглеску, Швајцарску, Сједињене Државе. Он се, тако рећи, својим очима уверио о остварљивости слободоумних идеја, и то му је давало једну кураж у републиканској пропаганди коју нису имали они који су републику знали само из грчке и римске историје. Тумарајући по свету, изгубио је у великој мери национално осећање, и постао одушевљени „филантроп“, који тражи слободу чак за црнце. Француска Револуција није била за њега локални француски догађај, већ полазна тачка за ослобођење целог човечанства. Француска би се огрешила о своје дужности према човечанству, ако не би помогла и осталим народима да се по њеном примеру, ослободе тираније. Рушење старих европских монархија изгледало је Брисоу лака ствар; он је сматрао да је стара државна организација, производ средњевековних заблуда и предрасуда, потпуно дотрајала, и да се јавно мнење против ње пробудило. Као сви апостоли и мисионари, он је потцењивао отпорну снагу постојећег стања, а прецењивао револуционарну моћ идеја. Он је писао једном пријатељу: „Води се борба између слободе и тираније, између старог германског уређења и нашега... Ниједан Бурбон не сме остати на престолу... Ах, шта су Алберони и Ришелије, које толико хвале, — шта њихови сићушни планови према овом подбуњивању целе планете и овим великим револуцијама које смо ми позвани да извршимо... Све има да ишчезне, и ново стање ствари да се роди“.

VIII

Робеспјеру је било тешко ући у Брисовљеве погледе; његово искуство живота и његов карактер били су друкчији него Брисовљев. Он није путовао ван Француске, и није много разбирао о политичким установама страних земаља. Све своје идеје поцрпао је из Русоа; народна слобода била је за њега нешто врло апстрактно, надземаљски чисто и узвишено, и с тога тешко остварљиво Он је био више склон да увећава него да умањује тешкоће Револуције. По његовом мишљењу, оне су се дале савладати само упорном и врло обазривом тактиком. Брисо, који је долазио из белог света, обучен као квекер, и с пуном главом космополитских идеја, изгледао је Робеспјеру опасна будала, када је стао причати да се револуција може за трен ока раширити по Европи. Робеспјер је имао много чврстине и доследности у идејама, али у исто време и једну педантску пажљивост и обазривост у њиховом извођењу. Он није имао фантазије, смелости, импулсивне моћи. Брисо је тога имао и сувише. Њих се двојица нису могли сложити, и Робеспјер је почео и у свом листу и у јакобинском клубу борбу против жиронденаца и њихове ратоборне политике.

По жиронденском плану, рат је имао да утре пут републици. Робеспјер се изјаснио не само против рата, него и против републике. Он није био њен начелни противник, али је знао да се она

не може прогласити, док се не обори монархијски устав од 1791, — и онда се питао, ко би од обарања устава имао више користи, — противници Револуције, који су у уставу од 1791 налазили несавладљиву сметњу за своје планове, или крајњи револуционари, којима тај устав није ваљао само с тога, што поред републиканске садржине није дао још и републиканску форму. Странка Револуције, умовао је Робеспјер, јака је само дотле докле се држи устава; она, онда, има снагу коју законитост даје. Чим би оборила устав, она би изишла из граница законитости, и дала противницима права да против ње употребе чак и насилне мере... У место што би се разорио цео устав, да би се само могао оборити краљ, боља је тактика захтевати од краља тачно и савесно вршење устава. На тај начин, десиће се једно од двога: или ће краљ, сатеран у границе устава, постати сасвим безопасан, — или ће, на против, покушати да из тих граница изиђе, — и онда ће се његово збачење моћи тражити на основу самог устава. У место да обара краља путем револуције, Робеспјер је мислио да га стегне уставним параграфима. То је била сувише адвокатска тактика. Велики револуционар, Робеспјер је био у исто време и велики формалист, и волео да се позива на параграфе.

IX

Против објаве рата Робеспјер се изјавио још одсудније него против проглашавања републике. Он није веровао онима који су имали да воде рат, — није веровао краљу и главним командантима, ни уопште официрском кору, за који је држао да је надахнут аристократским идејама, и чије је растурање тражио још на Скупштини од 1789. Докле год се официрски кор не би пречистио, и главни команданти променили, рат не би требало почињати. Иначе, рат ће ојачати утицај солдатеске, која је непријатељски расположена према Револуцији. Под изговором спољашње опасности, она ће узети власт у своје руке, и у место да из рата изиђе нов револуционарни покрет, као што се надају жиронденци, изићи ће војна диктатура, која ће збрисати све тековине Револуције.

Брисовљева нада да се путем рата разнесу идеје Револуције по целој Европи, изгледала је Робеспјеру чиста фантазија. Нигде, ни у једној земљи, говорио је он, неће се народ побунити против свога краља и пристати уз француску војску. Напротив, народи ће се дићи листом да бране своје краљеве. Ниједан народ не мари слободу која му се силом оружја намеће; наоружани мисионари нису нигде добро дошли.

Робеспјер је покушавао затворити Брисоа у ову дилему. Или он верује да ће краљ искрено водити рат против непријатеља Револуције, —

и онда мора бити краљев присталица, — или, на против, држи да ће краљ издати народ усред рата, и онда је крив што гура народ у један рат у коме ће бити издан. Брисо је одговарао: „Робеспјер се боји издаје двора, али ми баш ту издају сматрамо као преко потребну. То је једини начин да разбудимо народне страсти и изазовемо пад тираније. Та ће издаја произвести једну буру која ће раздувати сву ту гомилу интригината, и дати Револуцији гигантске размере“.

Брисо је погодио, да ће рат обелоданити краљеве везе са спољашњим непријатељем и изазвати нов револуционарни покрет који ће срушити краљевство. Тај нови покрет била је буна од 10 августа. Али он се преварио у предсказивањима, да ће француски пример покренути и друге народе на буну против краљева. У том погледу Робеспјер је судио тачније: народи се нису дали побунити, и са својом револуционарном пропагандом Француска је изазвала против себе целу Европу, и заплела се у страховит рат који је трајао годинама. Да ће рат тако дуго трајати, то није предвиђао ни Брисо ни Робеспјер. У току рата, јака се влада показала неопходно потребном; Робеспјер је обелоданио много веће способности за такву владу него Брисо, — и ствар чудновата, ратоборна политика коју је Брисо проповедао, а он осуђивао, довела је на власт њега а не Брисоа. Али његова влада није дуго трајала, и онда се десило оно чега

се Робеспјер бојао, — установљена је војна диктатура, — само то није била диктатура Луја XVI и његових ђенерала, од које је Робеспјер стрепио, него диктатура ђенерала Бонапарте, кога, почетком рата, нико није знао ни по имену.

X

Робеспјерова борба против жиронденске ратоборне политике претпостављала је много моралне куражи. Он је устао против ње онда када је она била прихваћена од целога света. Говорити против једне ратоборне политике која је постала популарна, јесте опасна ствар, јер човек ризикује да изгледа рђав патриот. Робеспјер није имао физичке куражи; поред свих својих теоријских одбрана револуционарне акције, он је у својој тактици показивао малодушни правни формализам; он није смео као Дантон да улети у тучу и метеже. У недостатку физичке куражи, имао је моралне. Кад би у једном питању створио себи мишљење, и осетио да се то мишљење може бранити великим начелним разлозима, он је постајао неустрашим, и као какав мисионар проповедао своје уверење насупрот целом свету.

Жиронденци, који су водили Скупштину, држали министарство унутрашњих дела, и посредством његовог тајног фонда господарили штампом, дигли су на Робеспјера читаву хајку као на човека

крајње опасног за успех Револуције. Кроз све њихове нападе провлачи се једна идеја: он је крив зато што је популаран. Он је постао идол народа. Шта ће му толика популарност? Зар он не увиђа да за народну слободу нема ничег опаснијег од личних идола? Када би Робеспјер, доиста, био тако добар грађанин као што се прави, он би извршио острахизам над самим собом, и повукао се из политике. Овако изгледа да му је намера да се једнога дана силом своје популарности начини диктатором.

Робеспјерова популарност, доиста, била је узела необичне размере; он је био у пуном смислу речи обожаван од народа. Који су били узроци те популарности?

Он је, пре свега, био популаран зато што је то хтео. Нико није тако страсно и постојано неговао своју популарност. Држао се стално пред очима публике, говорио и у Скупштини и у јакобинском клубу, говорио сваки час и врло дуго, натурао се непрестано општој пажњи, и најзад јој се натурио.

Па онда, он се од почетка истакао као носилац демократске идеје. Док су остали прваци Скупштине од 1789 говорили само о слободи, он је говорио и о једнакости, тражећи иста политичка права и за богаташе и за сиромахе. Он је заступао интересе пука у једно време када их, бар у Скупштини, нико други није заступао, и то је био главни

разлог што се о њему говорило као о најискренијем народном пријатељу. У исто време када је заступао интересе пука, умео је да ласка и његовој сујети. Он се бацао пред њиме на колена. Народ је био извор свих грађанских врлина; управо, те су се врлине само у његовој маси налазиле; у горњим слојевима владали су разврат и себичност. Народ је непогрешан; он има увек право, чак и онда кад се буни; његове одисаје не треба ни спречавати ни сузбијати. На оваква демагошка ласкања народ још није био навикао; она су за њега имала сву драж нових наслада, и он се заљубио у Робеспјера као у свога првог удварача.

Улогу народног пријатеља Робеспјер је вештачки играо. Он је створио у својој глави идеалну слику једног политичара који ради само за народ, и тој идеалној слици саобразио је не само своје политичко држање, него тако рећи цело своје биће. Начинио је себи једну маску коју није више скидао. Разумео је врло добро да код политичких људи маса више гледа на карактер и поштење, него на дар и способност. Старао се с тога, да себи да изглед политичара начелног, доследног, незаинтересованог. Сваки свој поступак умео је да објасни неким великим начелом; у примени тог начела био је неумитан; личности за њега нису постојале, — али, строг према другима, био је строг и према себи самоме, и био готов да своју личност жртвује општем добру. То је

најбоље показао онога дана, када је поднео један предлог који је њему самоме онемогућио улазак у Скупштину. Изгледао је налик на старе римске републиканце као Брут и Катон, и свет га није звао друкчије него „неподмитљивим“.

Робеспјер је и свој приватни живот подесио према својој јавној улози: тако доследан човек морао је и у приватном животу бити веран начелима. Он је становао код неког столара; то је био газда човек, и Робеспјер је био намештен код њега врло угодно, али свет је веровао да он живи просто и скромно као какав занатлија. У својој ношњи, међутим, Робеспјер није имао ничега санкилотског, — ни распасан као Дантон ни дроњав као Мара, него обучен као буржоа кицош, са сатинским прслуком и свиленим чарапама, брижљиво фризиран и напрашен. Маса воли да јој вођи живе скромно: то је јемство њиховог поштења, али опет зато не би хтела да то буду сасвим прости људи, него нешто више од ње. Робеспјер, који је становао код једног занатлије, а облачио се као буржоа, ухватио је тачно ону средину између простоте и господства коју маса тражи.

Најзад, међу узроцима његове популарности, ваља поменути његову речитост. Он је чинио утисак као да говори из дубине савести. Свака му је друга реч: „моја начела“, „моје дужности“, „моје жртве“, „моја душа“... Своју душу непрестано открива у свој њеној чистоти и узвише-

ности... Жиронденци траже од њега да се повуче из политике, јер његова популарност постаје опасна за народну ствар. Он им одговара овако: „Када слобода буде сасвим обезбеђена, влада једнакости коначно утврђена, а сви сплеткаши разјурени, ја нећу ни часа часити, него ћу одмах оставити ову говорницу... Ах, ако треба кога прогонити, то је тиране и властољупце; али куда хоћете ја да бежим? Код кога бих народа нашао да слобода царује, и који би деспот хтео да ми да уточишта?! Човек може оставити земљу кад је срећна, кад триумфује, али, кад је разјединьена, кад је угњетена, човек не бежи од ње, он је спасава или гине... Небо, које ми је дало једну душу одушевљену за слободу, а учинило да се родим под владом тирана; небо, које је продужило мој век до садашњих дана када су настала политичка насиља и злочини, то ми је небо може бити само наменило да својом крвљу обележим пут који треба да одведе мој народ његовој срећи... Ја примам с усхићењем ову судбину. Да ли тражите од мене још какве жртве? Лепо, има још нешто што сам готов да принесем на олтар Отаџбине. То је мој добар глас. . .“

Оваква места, где осећање дужности и превелике савесности добија скоро мистичан акцент, нису ретка код Робеспјера. Код њега, римска политика, строга и неумитна, претвара се у одушевљење за врлину, а оно у разнежавање савести и

раздраган патос. Језуити су имали ту вештину да од морала начине нешто меко и сентиментално, да осећање дужности пренадраже до слаственог усхићења и хистеричног миља. И у Робеспјеровој речитости има нечега језуитског. Жене су то одмах осетиле. У дане кад је он говорио, оне су пред скупштинским улазом чекале сатима на ред; на скупштинским галеријама било их је увек по неколико стотина; чим би се он јавио и почео говор, оне нису више престајале узвикивати, цикати, премирати од блаженства. После сваког говора, Робеспјер је добијао рпе писама. Жене су се обраћале на њега као на свог политичког исповедника.

За разлику од осталих политичара, Робеспјер је привлачио пажњу не само на своја начела и на свој рад, него на цело своје биће; једнако је откривао своју савест и правио моралне исповести, као његов учитељ Русо. Ниједан политичар није био толико еготист и толико забављао свет својом личношћу. Услед тога његова популарност, када ју је једном добио, није значила само одушевљење за његову политику, него и одушевљење за његову личност. Његова личност привлачила је симпатије сама собом, независно од онога што је он говорио и радио. За време великих препирки о рату, Робеспјерови назори нису били популарни; то свету није сметало ништа да му се диви и даље. Био је бацио као неки чар на људе; они га нису видели

онаквога какав је, него су видели ону маску строго начелног политичара коју је био себи начинио. Робеспјер је створио уверење код људи, да све што ради, ради „по савести"; ма шта према томе урадио, било је за похвалу, јер је сведочило о његовој великој савесности. Жиронденци нису претеривали када су тврдили, да је Робеспјерова популарност јавна опасност. У општем интересу није било да људи изгубе сваку моћ критике према једном политичком човеку, и пођу за њиме као заљубљени и омађијани. Идоли у политици, као и иначе, опасни су с тога што обустављају процес расуђивања код својих обожавалаца.

XI

Жиронденци, који су имали смелости да започну покрет против краља, нису имали смелости да тај покрет заврше. Начелно, били су републиканци, али, у пракси, зазирали су од сувише револуционарних мера. Док су се жиронденци колебали, Дантон је узео покрет против краља у своје руке, подигао квартове на оружје, и уличном буном оборио краљевство.

То је била буна од 10 августа. Робеспјер, лишен физичке куражи, није у њој учествовао. Причало се чак, да се толико уплашио да се сакрио у подрум. Али, чим је револуција успела, он

се јавља и покушава да даље догађаје он руководи.

Он тражи сазивање једне нове Скупштине с неограниченом влашћу, која ће решавати о збачењу краља и о облику владавине. Та Скупштина била би изабрана општим правом гласа, како ниједна Скупштина пре тога.

Ове су идеје прихваћене. Робеспјер, који није био члан Скупштине од 1791, кандидовао се за нову Скупштину, која ће узети име Конвента. Изабран је у Паризу, на листи коју је подржавала свом снагом револуционарна париска општина. Од свих њених кандидата, он је добио највише гласова, — више него и сам Дантон, јунак десетог августа.

У Конвенту он је одмах нападнут од жиронденаца. Они су се били ставили у непријатељски положај према парискоj општини, која је извршила 10 август. Оптуживали су је да се прави старијом власти од Скупштине, да је починила масу безакоња и насиља, и да је она одговорна за септембарске покоље, кад је преко хиљаду ројалиста побијено без судске пресуде у париским тамницама. Жиронденци су хтели спречити диктатуру париске општине, и нападали су вође јакобинске странке, који су били везани с том општином. Робеспјер, који је са Дантоном и Маром стајао на челу јакобинске странке, а и иначе био мрзак жиронденцима, имао је да издржи њихове прве и најжешће насртаје.

Ти напади оснивали су се више на сумњичењима него на фактима. Жиронденци су наводили против Робеспјера једно те исто, — на име, да је умео да се начини врло популаран, и то са скривеном намером да се једнога дана дочепа диктатуре.

Робеспјеру је било лако одбити ова сумњичења. Рекао је да снага диктатора лежи у војсци и у новцу, а он нема ни војске ни новаца. Реч је његова једино оружје; ако је она радо слушана, то је с тога што он говори како је право. То није деспотизам његове личности, него деспотизам његових идеја.

Робеспјер је уз своју личност бранио и париску општину. Париска општина, по његовим речима извршила је десетог августа једну револуцију; њена радња с тога не може се ценити са строго законског гледишта. Свака револуција, самим тим што револуција, мора бити незаконита. Оправданост револуције не лежи у законским прописима, него у вишим интересима народнога спаса у име којих се прави. Незакоња и насиља учињена у току револуције од 10 августа морају се узети као целина; не могу се једна одобрити, а друга осудити. Револуција је бујица, којој се не може у напред одредити тачка код које ће се зауставити. Кад једна група људи узме на себе да она сама ослободи народ од његовог тиранина, њој се мора признати право да учини све оно

што, по њеном мишљењу, изискује успех тога предузећа. Све њене погрешке искупљују се њеном победом. Ако би ти људи, после свршене ствари, морали правдати сваки свој поступак, нико више не би смео ни мислити на револуцију, јер би се вођима револуције могло десити да и у случају успеха буду осуђени због појединих револуционарних претераности. Као да се револуционарне страсти могу распалити, и опет држати у границама умерености!... С тог гледишта треба ценити и септембарске покоље: то није усамљена појава, то је епизода у оном револуционарном покрету, који је почео 10 августа, и који се није дао од једном зауставити. Ко прима 10 август, мора примити и септембарске покоље: те две ствари чине нераздвојну целину.

Ово разлагање имало је пуног успеха. За покрет од 10 августа, Робеспјер није имао заслуга, али, начинив се његовим адвокатом у Конвенту, он је накнадно везао за њ своје име. Пре 10 августа, држао се бојажљиво монархијског устава од 1791, и одвраћао људе од револуционарног покрета као од сувише ризичног предузећа. После 10 августа, он је постао главни идеолог свршене револуције, и боље објашњавао њену тајну логику, него они који су револуцију правили.

XII

После збачења краља, поставило се питање, шта да се ради с њиме: да ли он, пошто је збачен, може бити још и суђен.

По једном гледишту, Скупштина му није могла судити. По уставу, краљ је био неприкосновен и неодговоран. Народ га је могао путем револуције збацити, јер је револуција јача од свих правних прописа. Али суђење, да би било суђење, мора се држати правних прописа.

Један посланик од двадесет пет година, Сен-Жист, покушао је доказати могућност краљевог суђења. Према краљу Конвент није био везан никаквим правним прописима, јер између краља и народа нема и не може бити правних односа. Краљ и народ налазе се један према другом у ратном стању. Краљ је заклети непријатељ народне слободе, и зато је пред народом крив, баш и да није учинио никакву нарочиту кривицу: краљевање је само собом злочин. Краљу нема шта да се суди; треба само утврдити да је краљ, и одмах га убити. У Риму, један тиранин убијен је усред сената, без других формалности осем двадесет удара ножа.

Сен-Жистов говор више је задивио Конвент, него што га је убедио. Тврдити да између Луја XVI и француског народа нема правних односа, и да између њих постоји само ратно стање, — било је апсурдно, када су њихови односи били утврђени

уставом од 1791, који је слободно решила једна Народна Скупштина. У осталоме, позивати се на ратно право, имало је тим мање смисла, што је после десетог августа Луји био заробљеник, а заробљенике ни по ратном праву није допуштено убијати. У ствари, Сен-Жист није доказивао да краљ може бити суђен, него да и без суда може бити убијен, као Цезар од Брута и његових другова. Конвент је, међутим, желео да му се докаже да може дејствовати као суд, а не као скуп завереника и атентатора.

Робеспјер се ставио на исто гледиште као Сен-Жист, да краљ може бити осуђен, и ако несуђен. Он је предлагао да се Луји XVI, без даљих формалности, осуди на смрт као издајник свога народа и непријатељ човечанства, и да се погуби на оном истом месту на коме су 10 августа пали борци за народну слободу. По његовом мишљењу, ову је пресуду требало изрећи без суђења, јер је суђење било немогућно. Суђење претпоставља процес; водити с краљем процес, значи оспорити ону револуцију која је против њега извршена. Ако се хоће да процес буде озбиљан, мора се претпоставити да краљ може бити не само осуђен, него и ослобођен као невин. У том случају требало би поништити све оно што је после 10 августа урађено, успоставити краљевство, довести Луја поново на престо, и узети на одговор све оне који су учествовали у његовом збачењу и у

проглашавању републике. То би било лудо. Краљева кривица мора се узети као доказана и без процеса, ако се неће да револуција од 10 августа дође под питање. Цела је ствар у овоме: раније Луји је био краљ, а сад постоји република. Он је сматрао народ за бутовника, народ је био јачи од њега, и зато има права да он с краљем поступа као с бунтовником. Процес тиранинов, то је буна; његова осуда, то је његово збачење; његова казна, то је све оно што лежи у интересу народне слободе.

У свом разлагању, Робеспјер је помешао право збацивања с правом кажњавања, — и на основу тога што је збацивање било свршени чин о коме више није могло бити спора, закључивао је да краљ има без икаквог даљег спора да буде осуђен. Међутим, ни по чему не изилази да се у краљевом збачењу подразумева већ и његова осуда, и да његово збачење управо тек после његове осуде постаје коначно. Збачење је политичка мера, а кажњавање судска. Сасвим је могућно да за краљево збачење постоје неодољиви политички разлози, а да се ипак за његову осуду не налазе потребни законски разлози.

У даљем току своје беседе, Робеспјер је доказивао да новоустановљена република није довољно обезбеђена краљевим збачењем, и да је његово погубљење једна политичка нужда. Он је тврдио да краљ, и ако збачен, није начињен безопасним. Из тамнице он исто тако војује

против народне слободе, као и некада с престола. Сви страни владаоци који су се удружили против Француске, и сви ројалисти који унутра у земљи припремају буну, сви ти спољашњи и унутрашњи непријатељи народне слободе желе пре свега и више свега да спасу краља. Самим тим што живи, Луји XVI изазива владалачке коалације и ројалистичке буне против републике. Да би република могла живети, краљ мора умрети.

Сен-Жист је говорио као ђак успаљен оним што је читао у старој историји о тираноубиству. Робеспјер је говорио као практичан политичар. Његова се теза своди на ово. Конвент се руководи политичким разлозима а не судским, и осуђује краља на смрт из тог разлога, што то захтева безбедност републике. Када се остави на страну револуционарна фразеологија у коју је Робеспјер умотао своју мисао, он је, на крају крајева, тражио краљево погубљење у име т. зв. „државног разлога“. И то је слаба тачка његовог разлагања. Теорија државног разлога била је теорија старе апсолутне монархије: кад год је владалац хтео уклонити с пута људе који нису имали судски доказане кривице, он је наводио државне разлоге, који су му допуштали све, јер их је он тумачио како је хтео. Позивајући се на државне разлоге, Робеспјер је тражио „тиранову“ главу у име једне теорије коју је тиранија измислила.

Робеспјер није уверио Конвент да краља треба и без осуђења погубити. Такво погубљење изгледало је Конвенту просто убиство, за које он, и поред свог републиканизма, није смео примити одговорност. Он је решио да се краљ стави, прво, под суд, што је значило да је имао бити погубљен тек на основу једне смртне пресуде коју би Конвент, као судско тело, изрекао. И ако није спречио отварање краљевог процеса, Робеспјер је учинио јак утисак својим говором. Он је наметнуо већини Конвента мисао, да краљ мора бити осуђен на смрт, ако се не жели да оправданост револуције од 10 августа буде оспорена. С таквим предуверењем код већине Конвента, краљево суђење постало је чиста формалност.

XIII

Чим се Конвент решио да суди краљу, он га је морао саслушати и дати му браниоце. Дотле, у Конвенту слушали су се само такви говори који су били акти оптужбе против краља. Сада се морало чути и оно што се дало навести у краљеву одбрану. Један од краљевих браниоца, Десез, затворио је Конвент у ову дилему: или се Луји XVI сматрао као краљ, или као обичан грађанин: у првом случају, њему се, као неприкосновеном по уставу, не може судити; у другом, он, као сваки грађанин, има право на непристрастан суд,

и њему не може судити Конвент, чији су чланови, не само његови политички противници, него су још, у својим беседама пре почетка суђења, доказивали потребу његовог погубљења. Ја тражим међу вама судије, рекао је Десез, а налазим само тужиоце.

Осем правних разлога, у краљеву су корист говорили још и сентиментални. Краљ пред судом, у једној земљи старих монархијских традиција, изазивао је, као сувише јак контраст, узбуђено изненађење, које се лако претварало у жаљење. Луји XVI, који се држао пред судом мирно и достојанствено, учинио је и сам да се то саучешће пробуди. Код оне публике која није имала сталних политичких уверења, и која је о политичким стварима судила по тренутним утисцима, осетила се струја у корист краљеву. Али она револуционарна гомила која је извршила 10 август и септембарске покоље, тражила је у глас краљеву смрт. Ни највећи политички успех не иде без извесног осећања несигурности; докле год оборени противник живи, постоји зебња да се једнога дана не дигне поново, — и револуционарна гомила држала је да ће тек краљевим погубљењем учинити своје дело коначним. Код ње је постојало неко мутно осећање, да није довољно збацити краља, него треба још уништити краљев мит... Вековима, француски народ живео је у веровању да је краљева личност виша од обичне људске личности, да је краљ полубог. Да би се ово веровање из основе потресло

требала је таква брутална мера као извођење краља на губилиште: на тај начин тај полубог био би свучен међу обичне људе, па чак и ниже од њих, међу злочинце. То је била она иста политика обесвећивања која је руководила и Синан пашу, кад је наредио спаљивање Светога Саве.

Јакобинци су, још пре почетка процеса, били решени да краља пошљу на губилиште. Жиронденци су се колебали. Они нису могли тврдити да је краљ невин: то би под ондашњим приликама довело у сумњу њихов републиканизам и обележило их као ројалисте. С друге стране, било им је тешко гласати за његову смрт; приликом септембарских покоља они су се изјаснили против политичких убистава, и тражили да се републиканизам доведе у склад са човечношћу. Њихова је присна жеља била да краљ буде осуђен, али не на смрт. Али ту жељу нису смели да кажу. Они су се трудили да га спасу на такав начин, да не изгледа да су га спасли они, него неко други.

Отуда је дошло да се они нису сукобили с јакобинцима ни у питању краљеве кривице, ни у питању краљеве казне, него на једном питању поступка. То се питање састојало у томе, — ко је надлежан да изрече смртну казну над краљем: Конвент или сам народ. По мишљењу жиронденаца, Конвент је имао само да утврди краљеву кривицу; смртну казну могао је изрећи једино народ. Зато су захтевали да се питање о погубљењу краљевом знесе пред бирачко тело и реши апелом на народ.

Овај предлог они су бранили начелом народне суверености, држећи да то начело довољно штити њихов републиканизам од свакога сумњичења. Ако би успели пребацити питање краљеве казне с Конвента на народ, они су се могли надати да спасу краља, пошто је унутрашњост била много мање револуционарна него Париз. Ако би се, преко сваког очекивања, десило да и сам народ изгласа краљеву смрт, жиронденци су добијали бар толико, што краљева крв није падала на њихову главу. Што је главно, тим апелом на народ у краљевом питању, они су стварали користан пример за себе у својој борби с јакобинцима. Они су тежили да сломе политичку надмоћност Париза и његове револуционарне општине. Како је Конвент био често слаб према парискоj општини, жиронденцима је требало да се бирачко тело уздигне изнад Конвента као виша политичка надлежност, на коју би се могло апеловати против његових одлука. То право апела било је најзгодније утврдити у краљевом процесу; ако би се оно ту утврдило, жиронденци би се могли служити њиме и даље, у свима оним приликама када би желели поништити одлуке Конвента донете под притиском париске општине. На тај начин, краљево суђење постало је једна епизода у борби жиронденаца и јакобинаца; судбина краљева добила је споредан значај; главно је било да ли ће револуционарни Париз натерати Конвент на погубљење

краља, и тиме утврдити своју надмоћност, — или ће, напротив, право кажњавања краља бити пренето на бирачко тело, и тиме се обезбедити претежност унутрашњости над Паризом.

Одговор жиронденцима дао је Робеспјер, који је у краљевом суђењу био главни беседник своје странке. Апел на народ, тврдио је он, био би апел на грађански рат. У краљевом питању народ није једнодушан; он је подељен на роjалисте и на републиканце, и те групе пре ће се потући, но што ће се једна поклонити пред бројном надмоћношћу друге. Осем тога, републиканци нису ни најмање сигурни да би, у бирачком телу, имали бројну надмоћност. Велики број републиканаца отишао је на границу да брани републику од спољашњег непријатеља; у земљи су остали махом радници и тежаци, који се према аристократији и буржоазији налазе у двојако слабијем положају: с једне стране, већма су заузети свакодневним пословима, и с тога у много мањем броју излазе на гласање него аристократија и буржоазија; с друге стране, мање су препредени од аристократије и буржоазије, и с тога се даду завести аристократско-буржоаским интригама. Робеспјер се није бојао наговестити да прави, одушевљени револуционари који траже краљеву смрт, чине може бити мањину. Али шта мари, ако су мањина? Врлина је увек у мањини... Људи као Сократ и Катон увек су изузетци.

Жиронденци су тражили да краљеву осуду на смрт потврди већина бирачког тела. На супрот ауторитету већине, Робеспјер је истакао један други ауторитет, онај који даје херојско одушевљење за идеје Револуције. Она мањина која је надахнута тим одушевљењем, има, с моралног гледишта, пуно права да наметне своју вољу једној већини која још није у стању да се сама собом уздигне у те више сфере политичког идеализма. Насупрот влади већине, Робеспјер је заступао диктатуру мањине.

На крају крајева свршило се онако како су хтели јакобинци. Краљ је осуђен на смрт, и то не од бирачког тела, него од Конвента. Робеспјер, који је водио јакобинце, повећао је знатно своју популарност. Дантон је, 10 августа, збацио краља, али на губилиште краља је послао Робеспјер. Он је био велики „краљеубица“, нови Брут. Жиронденци су се ругали том Бруту који је скочио да обезоружаног тиранина убије беседама. Али, у народној машти, краљеубиство било је тако нова, тако необична, и страшна ствар, да и онај човек који је у њему учествовао само беседама, изгледао је достојан дивљења.

XIV

У својој борби против париске општине жиронденци су постигли овај успех. На њихово на-

стојавање, Конвент је изабрао одбор од дванаест чланова који је имао да извиди њене незаконитости. Тај одбор дванаесторице, састављен махом од жиронденаца, предузео је енергичне мере, и дао затворити Ебера, једнога од главних часника општинских. Општина се узбунила; она је тражила ослобођење Еберово и укидање одбора дванаесторице, па јој ни то није било довољно, него је захтевала да се двадесет и два жиронденска посланика које је она означила, ставе одмах у притвор. На жиронденски покушај њеног збацивања, она је одговорила својим покушајем избацивања жиронденских вођа из Конвента.

Конвент је, 31 маја 1793, решио да ослободи Ебера и укине одбор дванаесторице, али није хтео наредити притварање жиронденских посланика. Попустити у тој тачки општини, сматрао је унижење за себе. После два дана морао је и у тој тачки попустити. Општина је, 2 јуна, извела своју војску, опсела зграду Конвента, обрнула на њу топове, и Конвент је нашао да је боље отрпети и извесно унижење, него се дати бомбардовати. По његовом решењу, жиронденски прваци, чији се број попео међутим од 22 на 29, стављени су у притвор.

Пораз жиронденаца био је неизбежан. Поред свега свог утицаја у Конвенту, они су били слабији од париске општине из тога простог разлога, што Конвент није располагао никаквом оружаном силом, докле је општина имала своју војску снабдевену артиљеријом. Против општине жиронденци су могли дејствовати само скупштинским решењима, која би, данас донета, сутра била опозвана. Општина је могла обрнути против њих топове, — и зато је на крају крајева она и победила.

Општина не би смела извршити овако насиље против читаве једне странке Конвента, да морални углед жиронденаца није стално падао, бар у Паризу, ако не у целој Француској. Њихово држање у краљевом процесу начинило је утисак као да нису искрени републиканци, јер су хтели да спасу краља. Убрзо после краљевог погубљења, ђенерал Димуријe покушао је да посредством једне војне буне успостави краљевску власт. Димуријe је радио без знања жиронденских вођа, али, како је иначе стајао у вези с њима, посумњало се да су и они умешани у његову заверу... У то време република се налазила у тешком положају: имала је да ратује скоро с целом Европом, и једновремено имала да се бори с једном ројалистичком буном у самој земљи. У тако изузетним приликама морало се владати диктаторски; јакобинци су то еднако доказивали, али жиронденци, који су се сећали јакобинске диктатуре за време септембарских покоља, тражили су да се и у овим данима рата и буне влада по закону. Пријатељи краљеви, сакривци Димуријеви, противници „јаке владе“ у тренутцима народне опасности, — такви су они изгледали париском јавном мнењу.

У Конвенту, Робеспјер је био главни тужилац жиронденаца. Његови говори потпуно правдају жиронденску тврдњу, да Робеспјер лучи отров; то је било право сиктање, које је обелодањивало његов страховити капацитет мржње. Жиронденци су „ниткови“, „лупежи“, „индивидуе достојне презирања“... Ролан, „једно чудовиште“; Брисо, „подли шпион полицијски, сав укаљан срамом и злочинама“... Говорећи о жиронденцима, Робеспјер, који је иначе тежио за академском пристојношћу израза, добијао је стил најбешњих демагошких памфлетиста, једног Маре и једног Ебера: нискости његових осећања потпуно је одговарала грубост његових речи.

Он је свесно и намерно ишао на жиронденску погибију, говорио против свију помирљивих предлога који би и задовољили општину, и спасли жиронденце. У једном тренутку, када је изгледало да Конвент неће драге воље жртвовати жиронденце, Робеспјер, иначе такав формалист, куражио је општину да изврши насиље над Конвентом. Он није видео ничега неприличног у догађајима од 29 маја и 2 јуна. Шта више, после тих догађаја предложио је Конвенту да ода хвалу парискоj општини, што је спасла „слободу, јединство, и нераздељивост Републике.“

Притвор жиронденски замишљао се испрва као нека врста домаћег затвора; нико није говорио о њиховом кривичном оптуживању. Али, после

неког времена, јавила се мисао да се они ставе под револуционарни суд. Њихови пријатељи покушали су да их спасу гиљотине. Они су се обратили на Робеспјера, он је једва одговарао на њихова питања, и изгледао глув за њихове молбе и преклињања. Ипак, они су се надали да он неће тражити да се баш сви затворени жиронденци погубе, него само два три главнија. Али не, — пред суд су изведени сви затворени жиронденци, и сви су осуђени и посечени.

XV

Под притиском ратне опасности, Конвент је установио одбор јавног спасења и револуционарни суд. Одбор јавног спасења, наоружан диктаторском влашћу, имао је да једновремено води рат са монархијском Европом и угушује буну роjалистичких и жиронденских департмана, који су чинили већи део Француске. Испрва, душа одбора јавног спасења био је Дантон; месеца јула 1793 он испада из тог одбора, и на његово место долази Робеспјер.

У том тренутку, Робеспјер важи као човек који има више револуционарне енергије него Дантон. Дантон је, како према спољашњем, тако и према унутрашњем непријатељу, водио политику преговарања, погађања, попуштања. Робеспјер, као строго начелан човек, није попуштао ни према спољашњем ни према унутрашњем непријатељу.

Са спољашњим непријатељем био је решен да се бори до последње капи крви; унутрашњег непријатеља био је решен гонити до коначне истраге. Требало је победити противника већом моралном куражи; ту кураж могла је дати само непоколебива вера у начела Револуције и неумитна чврстина у њиховој примени. „Само јачина вашег карактера даће вам победу!“ 1793 Робеспјер је био од прилике оно што 1918 Клемансо.

Ни одбор јавног спасења ни револуционарни суд није створио Робеспјер него Дантон. Робеспјер је створио терор. Од тог одбора и од тог суда он је учинио такву употребу, да је његова влада запамћена као једна од најстрашнијих тиранија у историји.

Кад год је реч о Робеспјеровом терору, мисли се, пре свега, на радњу револуционарног суда. Тај суд био је установљен да суди противницима Револуције, под претпоставком, наравно, да се да доказати каква било њихова кривица. У пракси, то је постао суд париских санкилота, који су осуђивали на смрт све оне које нису сматрали за своје једномишленике: ко год се није слагао с њима у политици, ризиковао је да изгуби главу. Да би се могли осуђивати људи без судски доказане кривице, поступак револуционарног суда морао се све више упрошћавати. Између осталога, решено је да се, у извесним случајевима, претрес може закључити пре него се испитају сви сведоци и саслуша одбрана оптужених. Извињање кривице претворило се у формалност; ко год би био стављен под револуционарни суд, био је скоро сигуран да ће бити и осуђен.

Као да све ово не би било довољно, донет је закон о сумњивима. Сви они који нису били у правом смислу криви, али су се чинили сумњиви, стављани су у притвор до свршетка рата. За сумњивога се могао огласити сваки онај ко не би имао уверење о добром грађанском владању. Како су та уверења издавали месни санкилотски одбори, то је зависило од њих, ко ће бити притворен као сумњив.

У Паризу је, за све време терора, од прилике за седамнаест месеца, погубљено око 2600. У унутрашњости је погубљено око 12.000, не рачунајући убијања у маси која су се вршила приликом угушивања буна, и која су личила на септембарске покоље. Број сумњивих лица по разним затворима износио је око 300.000

Терор је лежао у логици ситуације. Задатак одбора јавног спасења био је тако тежак, да се није дао извршити обичним средствима. Била је потребна једна огромна војска за вођење рата и за угушење буне. На одзив добровољаца као 1792 није се могло рачунати; морало се прибећи насилном регрутовању, узимајући у војску све што је способно. Револуција је прва покушала да рат добије великим масама. Ту огромну војску ваљало

је одевати и хранити; регрутовање у маси повлачило је собом систем безобзирне реквизиције.

Све ово претпостављало је јаку владу. Одбор јавног спасења, међутим, био је лишен моралног ауторитета. Он је сматран као влада париских револуционара, влада једне странке, а не целе земље. Да би постао јака влада чије се наредбе безусловно врше, одбор јавног спасења прибегао је притиску и застрашивању. Захваљујући терору он је дотерао људе до слепе покорности; његово сверепство прешло је у причу, и свет се ледио од страха пред сваким, и најмањим, представником револуционарне владе. Један пут, у Бордоу, комисари Конвента с две хиљаде наоружаних сељака обезоружали су целу варошку гарду од 12.000 људи. Имали су само да командују полагање оружја, и оружје је положено.

Терор се објашњује још и том околношћу, што је Конвент имао седиште у Паризу. Париски народ, од како се побунио јула 1789, када је узео Бастиљу на јуриш, није се више смирио. Био је стално у револуционарној раздражености, и Конвент је морао добро пазити да се та раздраженост не обрне против њега. Он који је тиранисао целу земљу, дрхтао је од париских санкилота. Кад год би ствари на бојном пољу пошле рђаво, или кад би у Паризу стала скакати цена хлеба, санкилотска маса дошла би у луду јарост, и тражила да се кривци казне; као свака гомила, она је била

неспособна да разуме опште узроке појава и претпостављала им личне. Да се не би кривица свалила на њ, Конвент је гледао да је пребаци на противнике Револуције, и изналазио нове жртве за револуционарни суд. Гиљотина је била средство за стишавање и заваравање санкилота и за одржавање популарности Конвента.

Кад се с терором једном почело, с њиме је било тешко престати. Влада одбора јавног спасења била је у ствари диктатура јакобинске странке. Ту диктатуру свет је трпео само с тога што ју је сматрао нужном због опасног положаја у коме се Француска налазила. Јакобинци, из обичног страначког егоизма, желели су да њихова диктатура што дуже траје. Они су стално представљали стање ствари као опасно, — сваки час изналазили нове завере, чије су коловође стајали у служби Енглеза и Аустро-Пруса, били плаћеници Пита и Кобурга, и заслуживали да што пре буду погубљени. Те завере неки пут биле су измишљене, неки пут преувеличане, неки пут постојале су доиста. У сваком случају оне су служиле као изговор за продужење терора... Да би јакобинци могли владати, требало је да гиљотина не престаје радити; њихова је влада била изједначена с једном убилачком машином, која се сваког дана подмазивала свежом људском крви.

XVI

У Конвенту и у јакобинском клубу Робеспјер је узео на себе да објашњава и правда терор. Том апологијом начинио је од терора своју личну ствар. За његово схватање терора нарочито је важан говор од 25 децембра 1793, у коме се повлачи разлика између уставне владе и револуционарне. Уставна влада има да одржи републику; револуционарна, да је оснује. Револуција, то је рат између слободе и њених противника. Револуционарна влада је с тога ратна влада, и не може бити везана законом. Уставна влада има да обезбеди грађане од злоупотреба државне власти. Револуционарна влада има да обезбеди саму државну власт од њених противника. Добрим грађанима револуционарна влада дугује заштиту, али својим противницима не дугује ништа друго до смрт. Обележје уставне владе јесте врлина; обележје револуционарне владе, поред врлине, још и терор.

Од револуционарне владе није тражити да се држи устава. Устав је прављен за обичне прилике, а не за револуционарне. У тренутцима револуције, влади се мора оставити пуна слобода да уради све оно што општи спас иште. Ипак зато, револуционарна влада није тиранска; тиранин има у виду само своје лично добро, а револуционарна влада добро целог народа. Револуционарна влада не сме бити ни сувише строга ни сувише блага. Ниједна од две крајности не ваља. Ипак, мање је

опасно претерати с револуционарном ревношћу, него пасти у немоћ и мртвило умерености. Пазимо добро да не успавамо патриотизам, хотећи да га ублажимо, и немојмо се сувише љутити на оне револуционаре који би отишли сувише далеко. Револуционарна енергија не изазива се без великог одушевљења и страсног фанатизма, а фанатизма нема без претеривања.

Најзнатније је у Робеспјеровом говору то, да је спојио револуцију и владу, и створио појам револуционарне владе. Револуција се обично замишља као један начин за рушење владе; Робеспјер ју је схватио као начин за вршење владе. Револуционарна влада, то је, у ствари, државна власт ослобођена правних ограничења, државна власт претворена у насиље, страшније од обичног револуционарног насиља због тога што је савршеније организовано. Пун правног формализма, Робеспјер је имао у исто време јак инстинкт револуционарног реализма; он је био као нарочито створен да дође на мисао о револуционарној влади, која је револуционарној енергији давала вид и значај организоване државне акције.

Револуционарна влада таква какву је Робеспјер замишљао, одговарала је боље него иједна друга његовим крајњим циљевима. Робеспјер није био буржоа, као што су били не само људи од 1789, него и жиронденци, — не само жиронденци, него и дантоновци. Он је мрзио буржоазију; осећао

пуританску неповерљивост и одвратност према богатству; држао да се богатство и „врлина“ узајамно искључују, — и да, морално, сиромаси вреде више него богаташи. Од свих друштвених редова њему је био најмилији мали занатлија, — ни богат ни сиромах; раден, пун породичних и грађанских врлина, са једном моралном врсноћом сачуваном од разорног утицаја богатства и раскоши.

У његовим забелешкама има ово место: „Сва унутрашња опасност долази од буржоазије; да би се буржоазија савладала, треба организовати народ“. Али он није веровао у политичке способности народа. Буржоазију је богатство начинило сувише себичном за државну управу; народ је сиромаштво начинило сувише непросвећеним. Он је имао тренутке очајања, када му је проблем демократије изгледао нерешив. У невољи, он је дошао на идеју о диктатури народних пријатеља, која би држала буржоазију у стези, докле се народ не би просветом оспособио за државну управу. Ако се не би завела таква диктатура, добио би се на место аристократског режима буржоаски, који би опет значио подјармљивање народа. Терор је имао, дакле, да спречи долазак буржоазије на власт, и имао да бди над интересима народа за време његовог малолетства. То је већ било нешто налик на Лењинову „диктатуру пролетариата“.

XVII

Бранилац терора, Робеспјер је добио глас великог крволока. У ствари, он није имао манију убијања, није волео сверепост ради сверепости, није био „жедан крви“ као на пр. Мара. Највећа сверепства за време терора учињена су у унутрашњости, од изасланика Конвента који нису зависили од Робеспјера. У свом говору о револуционарној влади, он је осуђивао претерану строгост као и претерану благост. Он је тражио „примерна кажњавања“, која би с мало жртава застрашила велики број људи. „Не треба нам много криваца; доста је казнити шефове“. Његов терор био је срачунат и хладан; он је убијао с планом.

И ако није имао инстинктивну и бестиалну сверепост понеких терориста, Робеспјер је на свој начин био врло свереп. Његова сверепост извирила је из његовог еготизма и његове нетолерантности. Био је сувише личан; ривалства није подносио; увреде није праштао. Имао је страховите мржње, подмукле и стрпљиве, — прикривене испод начелних критика и оптужби, готове да се обелодане са свом жестином тек онда кад би му противник дошао под руку... На кога би се Робеспјер окомио, с тиме је било свршено: он је свесно и постојано ишао на то да га уништи. Па чак и пошто би га уништио, он се није могао смирити: мржња је радила у њему и даље. Против

мртвога Брисоа и мртвога Дантона имао је тако жучне испаде као да се бори са живим људима.

Његова нетолерантност превазилазила је сваку меру... Когод није делио његово мишљење, био је непријатељ народа и неваљао човек. „Постоје само две странке: народ и његови непријатељи. Онај који није за народ, самим је тим против народа. Има свега две странке: она покварених људи и она честитих људи...“ Ко год није био у Робеспјеровој странци, одмах је уврштен у странку „народних непријатеља и покварених људи“. Робеспјер није трпео критику и опозицију, или боље рећи није разумевао шта је то.

Робеспјер је имао најопаснију од свих амбиција, амбицију моралну. Неговао је своју „савест“, израђивао свој „карактер“, хтео да постане живи образац свих врлина. Код моралних врлина ово је опасно: ако човек јако зажели да их има, може му се десити да уобрази да их већ има. Од ове самообмане једино нас чува самокритика; лишен ње, Робеспјер је стао веровати да је његов морални идеал оваплоћен у његовој личности. Сваки напад на своју личност сматрао је за хуљење на свој морални идеал, — и како су на тај идеал могли хулити само ниски и покварени људи, он је сматрао за дужност да своје противнике гони до истраге. Његова амбиција, удружена с његовом савести, није знала више за границе. Његова тиранија била је, по његовом схватању, триумф

његовог моралног идеала, — и шиљући људе на губилиште, он је имао блажено осећање да остварује највиша и најчистија политичка начела. Било је терориста који су га превазилазили у сверепствима, али нико није чинио сверепства с тако мирном савешћу као он. Други су убијали као џелати; он је убијао као жрец.

XVIII

Докле су жиронденци имали надмоћност у Конвенту, Робеспјер је бранио париску општину, кад год би жиронденци покушали да је доведу под надзор Конвента. Али чим је, после пада жиронденаца, постао господар Конвента, Робеспјер је променио политику. Он је тражио диктатуру Конвента, којој би се приклонили сви, па и париска општина.

То је био главни повод његовог сукоба са париском општином. Осем тога, он се није слагао с општином у питању терора и у питању верском. Општином су управљали крајњи терористи, названи, по свом вођу Еберу, Еберовцима. Ти су људи налазили да се не гиљотинује довољно, и тражили су убијање у маси. Робеспјер је био томе противан; он се бојао да се тим претераним проливањем крви не постигне сасвим друго дејство а не оно које се желело: у место да се застраше против-

ници Револуције, узбуниће се против ње сви човечни људи.

Као што су имали своју нарочиту терористичку политику, Еберовци су имали и своју нарочиту религиозну политику. Револуционарни устав био је прогласио слободу вероисповеди. На супрот томе, Еберовци су тражили укидање свих вероисповеди, а на првом месту хришћанске. Они су се окомили на хришћанске свештенике, гонили их да се јавно одреку хришћанства као лажи и заблуде. Еберовци су се надали да ће хришћанска црква, кад изгуби своје свештенике, изгубити убрзо и своје верне. Под њиховим притиском, у земљи се вршило лаицизирање: свештеници су скидали мантије; цркве се затварале и обесвећивале; на све стране проповедао и светковао атеизам.

Робеспјер је осуђивао тај атеистички покрет. Од свог учитеља Русоа био је примио веру у Бога и у бесмртност душе, и већ из теоријских разлога није марио атеизам. Он је знао да је велика већина француског народа религиозна: начинити републику атеистичком, значило је одвратити од ње широке масе, свести њену војску на мали број надрифилософа, као што су били ти атеисти из париске општине. Робеспјер је тако живо осећао све незгоде које Револуција може имати од изједначивања с атеизмом, да је био склон веровати да је цела атеистичка пропаганда

дело страних агената, уз које су Еберовци свесно или несвесно пристали. И како изгледа, његове претпоставке нису биле неосноване: атеизам је потпириван и од спољашњих непријатеља Француске, да би се она што више разјединила морално.

XIX

Борба Робеспјерова против Ебероваца прошла је у главноме кроз три фазе. У првој фази (од прилике од 20 новембра до 20 децембра 1793), Робеспјер, заједно с Дантоновцима, напада Еберовце. Напад почиње на религиозном питању. Докле Еберовци траже укидање хришћанства, Робеспјер се чврсто држи устава, који је прогласио слободу вероисповести. На целу атеистичку пропаганду баца сумњу да је потхрањивана од страних агената, и Еберовци, збуњени и уплашени, почињу повлачење. После ове победе над атеизмом Ебероваца, Робеспјер удара на политичку самосталност париске општине. По његовом предлогу, Конвент доноси 4 децембра закон по коме се полицијска власт усредсређује у рукама Конвента. Револуционарни одбори, који су дотле као органи париске општине вршили полицијску власт у Паризу, стављају се под Конвент. Закон од 4 децембра одузима, дакле, полицијску власт општини. Неколико дана доцније, опет по Робеспјеровом предлогу, Конвент одређује један одбор са задат

ком да прегледа притвореничке спискове, и да издвоји она лица која су без довољно разлога лишена слободе. Еберовци су дотле трпали у затвор како су кога стигли, и Конвент има сада да њихов тероризам ублажи. Упоредо с Робеспјером, и Дантоновци врше напад на Еберовце. Камило Демулен покреће „Старог корделиерца“, и први бројеви тога листа нису ништа друго него памфлети против Еберовaца и њиховог тероризма. Други један дантоновац, Фабр Деглантин тражи у Конвенту затварање Ронсена и Венсана, два крупна еберовца. Ронсен је шеф њихове војне организације, њихов војни геније и будући диктатор. Струја против Еберовaца врло је јака, и Конвент решава затварање Ронсена и Венсана. Заједнички напад Робеспјера и Дантоновaца против Еберовaца изведен је врло енергично; Еберовци су потиснути на целој линији.

Друга фаза (од прилике од 21 децембра 1793 до половине фебруара 1794). У тој фази Еберовци једним противнападом поправљају знатно свој положај. 21 децембра враћа се из Лиона Коло Дербоа. Као изасланик Конвента, Коло је починио у Лиону чуда сверепости; он нема рачуна да се претераности терора осуђују, — и по повратку у Париз први му је посао да у јакобинском клубу дигне глас против сваке „умерености“. Члан одбора јавног спасења као и Робеспјер, он у самом одбору узима у заштиту тероризам Еберовaца, — и већина одбора пристаје уза њ. Робеспјер, који је напао терористе из париске општине, био је из ненада нападнут с леђа од терориста из одбора јавног спасења. У исто време, Демулен у свом листу претерује с нападима на терор. У место да осуди само злоупотребе терора, он осуђује терор уопште; међу онима који одобравају његово писање пада у очи велики број противника Револуције, — и његова борба против тероризма добија аристократски карактер. Побеђен у одбору јавног спасења од терориста, Робеспјер се налази још у опасности да буде Демуленом компромитован као противник Револуције.

Робеспјер, тада, почиње две борбе: једну у Конвенту, а другу у јакобинском клубу. У Конвенту држи велики говор о начелима револуционарне владе, у коме осуђује не само претеране строгости него и претеране благости. На тај начин он се одваја од Дантоновaца, и не само то него се чак приближује нешто мало Еберовцима, јер на једном месту каже, да је мање зло претеривати са строгошћу него са благошћу. Ма колико да се приближује Еберовцима, он пази добро да се с њима не изједначи. Њихов је програм терор; Дантонов милосрђе; његов није ни терор ни милосрђе. Између две крајности он узима средњу линију.

То је у Конвенту. У јакобинском клубу, он се хвата у коштац с Ебером. Јакобински клуб

почео је пречишћавање својих чланова; ко год није поуздан револуционар, има да иде напоље; питање је сада, да ли ће бити избачено више Еберових људи или Робеспјерових. Робеспјер је свако вече ту у клубу, где се тобоже расправљају ситна лична питања, а у ствари врши мерење снага између њега и Ебера. Око појединих људи њих се двојица боре као око ратних позиција. Дешава се да један Робеспјеров пријатељ бива Робеспјером задржан у клубу на супрот Еберу, да га Ебер онда напада наново и овог пута избацује из клуба, али да га Робеспјер, једним последњим напором, враћа опет у клуб. Ово сваконоћно трвење замара Робеспјера, и он, после неколико успеха над Ебером, пада у кревет, болестан.

Побеђени у првој фази борбе, Еберовци побеђују у другој. Под њиховим притиском, Конвент опозива своја два решења, — решење о затварању Ронсена и Венсана, и решење о одбору за преглед притвореничких листа. Али закон од 4 децембра, који усредсређује полицијску власт код Конвента, остаје у важности. Робеспјеров је ауторитет у неколико заљуљан. Еберовци га почињу нападати у јакобинском клубу, истина, само у алузијама. Једног јутра освиће на улицама један плакат у коме се он назива тиранином. Од почетка његове диктатуре, ово је први пут да овакво негодовање избија против њега.

Трећа фаза (од прилике од половине фебруара до краја марта) јесте фаза ценкања и погађања. Робеспјер осећа да нема снаге да савлада целу странку терориста, и покушава да је поцепа на двоје, па да с једном половином туче другу. Терориста има и у општини и у одбору јавног спасења. И једни и други присталице су неублаженог терора, али док терористи из одбора желе терор с конвентовском диктатуром, терористи из општине желе га с диктатуром општинском. На основу тога што они први нису противни конвентовској диктатури, Робеспјер мисли да се с њима још може споразумети. Њихов је терор много већи него његов, али да би се дошло до споразума, он је готов примити њихову терористичку политику. Он пушта свог поузданика Сен-Жиста да предложи овај додатак закону о сумњивим лицима: сва она лица која су стављена у притвор као сумњива, биће по свршетку рата прогнана из Француске, а њихова имања конфискована. Ово за цело није било ублажавање терора него пооштравање, и терористи из одбора јавног спасења могли су бити задовољни Робеспјером. Посла овога, између њега и њих остају само лична питања да се расправе. Он тражи од њих да му жртвују своје једномишленике из општине: њему треба глава Ебера и другова. Они траже, на име накнаде, да он њима жртвује Дантона и другове. Да Дантоновци не би ојачали

услед погубљења Еберовaца, и да се тиме не би покварила равнотежа између умерењака и терориста на штету ових последњих, треба заједно с Еберовцима погубити и Дантоновце. На тој основи прави се споразум: Робеспјер даје Колу Дербоа главу Дантонову, а Коло њему главу Еберову. До ове трампе глава не би може бити дошло, да Еберовци нису учинили једну погрешку. Они су покушали побунити Париз против Конвента, и тај покушај није успео. Терористи из одбора јавног спасења прекинули су после тога везу с терористима из општине, и предали их Робеспјеру на милост и немилост. Догађаји се сада развијају брзо: Еберовци су затворени 24 марта, а Дантоновци 30.

Овакво решење кризе било је готово неизбежно. Коло Дербоа и његова група били су везани за Робеспјера и његову групу тиме, што су и једни и други припадали одбору јавног спасења. Они су се пре или после морали сложити; иначе би њихова свађа разорила конвентовску владу, у којој су били заједно спрегнути, и у чијем су одржању били подједнако заинтересовани. Робеспјер није успео ублажити терор како је у први мах мислио, али је сломио политичку самосталност париске општине. Еберовци, који су уздизали општину против Конвента, били су погубљени. На њихово место ваљало је одредити нове општинске чланове; у место да те чланове изабере народ,

њих је именовао Конвент. Та париска општина која се од 10 августа стално борила са законодавним телом за надмоћност, доведена је најзад у зависност од законодавног тела. Оно што су жиронденци желели, остварио је Робеспјер, њихов највећи противник.

У борби с Еберовцима и Дантоновцима, Робеспјер је показао извесне способности које су дотле биле непознате. То су биле способности брзог ориентисања и брзог прилагођавања свима менама ситуације. Испрва он је заједно с Дантоновцима нападао Еберовце; затим се ставио на подједнако растојање и од Еберовaца и од Дантоноваца; најзад се удружио с Колом Дербоа, који је био терорист као и Ебер, и заједно с њиме оборио и Дантона и Ебера. У току борбе једнако је мењао свој положај и своје савезнике, и све те промене вршио с великом хитрином и опет зато с мајсторском постепеношћу. У његовој игри било је нечег брзог и опрезног, што опомиње на мачје покрете. Свој главни циљ — потчињавање париске општине Конвенту — није губио из вида, и тежио му је с несавладљивим упорством; ма колико му ход изгледао кривудав, он је свом циљу све ближе и ближе прилазио. Он изгледа окретнији и смишљенији него његови противници. Они чине утисак људи страсних и плаховитих, који су се као слепи захуктали у једном правцу, и не виде понор у који ће се скрхати. Робеспјеров је правац тако

изломљен да његови противници не могу да му прате покрете, и никада не знају с које ће стране бити нападнути од њега. Он је маневрисао боље од њих, и то објашњава његов успех.

XX

После погубљења Дантона и Ебера, Робеспјер је био господар ситуације. Прва ствар коју је узео да реши, било је религиозно питање. Револуција је прогласила неутралност државе у вероисповедним стварима, Робеспјер је хтео да успостави једну врсту државне вере. Али то није имала бити ниједна од старих вера, него једна нова вера коју је Робеспјер назвао грађанском вером, и за коју му је прву мисао дао његов учитељ Русо, са „вјерују савојског свештеника“ у свом „Емилу“.

Робеспјер је полазио од тога, да грађанске дужности не треба сматрати само као заповести државне власти, већ као највише моралне обавезе, чије вршење тражи од нас сама вера. Само тако, вршиће се грађанске дужности као што треба. Држава, је, дакле, имала рачуна да се ослони на цркву, и да њеним ауторитетом појача обавезну моћ својих закона. Опасност је постојала, да држава не постане заробљеник оне вероисповеди, с којом се веже. Из тог разлога, Робеспјер је држао да држава не сме примити „вјерују“ ниједне одређене вероисповеди. Она је требала да пропише

једно своје „грађанско вјерују“, које би садржавало само оно што је више или мање заједничко свима вероисповедима, њихове најосновније идеје, оно што би се могло назвати религиозни минимум. То би од прилике била вера у једног Бога, вера у бесмртност душе, вера у вечну правду, која, ма и после смрти, награђује праведника, а кажњава грешника. Те су догме сасвим довољне да развију код грађана оно морално осећање без кога савесно вршење закона није могућно.

Робеспјер је доказивао да он није религиозни апостол него законодавац. Ако је усвојио извесне религиозне догме, то није због њих самих, него због њихове друштвене корисности. Свака доктрина, па ма она била и религиозна, која ствара код поданика повољно душевно расположење за поштовање закона, заслужује да буде призната и прихваћена од законодавца.

Робеспјерово држање у религиозном питању треба довести у везу са његовим крајњим политичким циљем. Циљ је тај био установљење демократије, али демократије с римљанским врлинама, у којој грађани не живе за себе него за државу, и своју највећу амбицију стављају у примерно вршење јавних дужности. Таква демократија није потребавала потпору никакве нарочите вере, али је потребовала оно морално одушевљење, ону готовост пожртвовања коју вера производи. У таквој демократији фанатизам за јавну ствар морао је

имати јачину верског осећања; зато су се у таквој демократији верска осећања морала неговати. Атеизам би донео собом скептицизам, донео уверење да је егоизам једини истинит, и да је све таштина осем онога што човек стигне да ужива за живота. Онда би било свршено с римљанским врлинама, и с врлинама у опште; на место њих развио би се епикуреизам у финијем или у грубљем виду. Робеспјер с тога није дао да се укине вера, како су Еберовци тражили; он је покушао да од ње начини државну ствар, и да сва она идеалистичка и пожртвовна осећања која се на њеном извору хране, обрне у корист демократије и учвршћења њених установа.

Он је имао у виду још и оно незадовољство које је у народу произвело револуционарно гоњење католичке цркве. Њему се чинило да би народ могао прежалити католичке свештенике, али да не може живети без вере. Атеизам Еберoваца вређао је људе у њиховим најдубље укорењеним осећањима и најсветијим успоменама. Да не би изгубила потпору широких народних слојева, Револуција је морала задовољити народну потребу вере. Робеспјеров план био је да поврати веру, али без католичке цркве, — да је поврати као државну установу, кроз коју би Револуција учврстила свој морални утицај, приказујући се као покрет који је ратовао само са поповима, али не и с Богом.

XXI

На Робеспјеров предлог, Конвент је решио да се установи вера највишег бића. „Француски народ“, каже се у том решењу, „признаје постојање највишег бића и бесмртност душе... Признаје да се служба достојна највишег бића састоји у вршењу човечанских дужности“.

8 јуна 1794 Конвент је приредио велику свечаност у част највишег бића. То је била једна литија која је ишла од Тиљерија до Марсовог поља. Литију је предводио Конвент, а Конвент Робеспјер. Робеспјер је имао отворено плав фрак — боја неба! — и у руци велику киту састављену од цвећа и класја. То је била успомена на Русоа, који је био љубитељ ботанике и тражио манифестације Божје личности у природним лепотама. На Марсовом пољу Робеспјер је држао говоре који су били праве проповеди, и на које су хорови младића и девојака одговарали химнама у славу највишег бића. Он је спалио четири лутке, које су представљале четири „чудовишта“: атеизам, егоизам, неслогу амбицију. На згаришту тих лутака појавила се друга једна, која је представљала филозофију. Цела је светковина изведена по програму који је израдио велики сликар Давид, — и била, ако не врло узбудљива, а оно врло декоративна. Тај јунски дан био је један од најведријих летњих дана: небо је, каже један песник, било тако прозрачно да је изгледало да се кроза њ прозиру још

нека друга неба. Плаво небо с хоровима девојака давало је светковини извесну сличност са сценама из италианске опере.

Светковина је била колико апотеоза највишега бића, толико и апотеоза самог Робеспјера. Он је удесио да за ту прилику буде изабран председником Конвента, и ишао је неколико корачаја испред својих другова, као издвојен од њих. На Марсовом пољу прву је реч водио он, с врха једног постоља, сав умотан у тамјан који се палио у славу највишег бића. Иначе кисео и мргодан, он је овога пута био сав озарен; на његовом бледом лицу истрзаном нервозним покретима видело се чак нешто налик на осмејак.

Светковина највишег бића била је карактеристична за Робеспјера. Када је после погубљења својих супарника имао пуну слободу да открије своју амбицију, он је показао да има амбицију поповску. Њему је говело да буде првосвештеник нове вере, да предводи литију, и да на отвореном пољу држи проповеди на које ће одговарати хорови. Сујетан идеалист, заљубљен у лепоту своје душе, он је хтео да влада не у обичном световном, него у вишем духовном смислу.

С политичког гледишта, светковина највишег бића била је погрешка. Робеспјер се понашао у овој прилици као особењак и занешењак, а не као трезвен практичан политичар, који добро пази да се не одвоји од општег начина мишљења и

осећања. Његова „грађанска вера“ није погодила оно што је свет тражио. У народу је без сумње постојала потреба вере, али народ је изједначивао веру с католичком црквом. „Вера савојског свештеника“, којој је Робеспјер хтео саобразити своју грађанску веру, била је једна књижевна фантазија Русовљева, позната и цењена само у образованим круговима, па и то више због свога стила него због свога смисла. У религиозном питању, Робеспјер је пошао за својим личним укусом и својом фикс-идејом, што је за једног политичара увек ризично.

Светковина највишег бића начинила је рђав утисак и на Конвент и на публику. Конвенту се није допадало што се Робеспјер толико истицао и давао себи изглед световног папе. Људи теже подносе туђе разметање, него туђу тиранију; ма колико да им је диктатура Робеспјерова била тешка, она их није у тој мери љутила као његово мистичко надимање за време светковине највишег бића. Његово измицање испред осталих чланова Конвента, његова председничка фотеља на Марсовом пољу, чак његов плави фрак, раздражили су добар део Конвента. Чули су се гласови: „Није му довољно што је господар, хоће још да је Бог!“... „Првосвештениче, чувај се Тарпејске стене!“... „Наћи ће се зар какав Брут!“

У својој маси Конвент је био нерелигиозан. Он је био против цркве исто тако као и против

двора; слобода је значила за њега не само слободу од краља него и од Бога. Цела религија изгледала му је једна врста великог политичког лукавства, помоћу кога владалац и племство држе народ у незнању и ропству. Робеспјерова светковина највишег бића схваћена је од Конвента као реакционарна политика. Забадава је он назвао своју веру грађанском, она је ипак била вера, — дакле, једна ствар која је вековима служила тиранији.

Публика је била незадовољна као и Конвент, премда из других разлога. Она је држала да ће се на светковини највишег бића десити нешто врло важно, јер се тако велике параде не праве забадава. Она се надала да ће то нешто врло важно бити оно што је она највећма желела, а то је укидање терора. Претпостављала је да Робеспјер само зато призива највише биће, приређује литије и наређује молитве, што намерава изазвати код људи благородније и душевније расположење, које ће му допустити да објави престанак терора. Публика се претворила сва у уво, и чекала да чује у његовом говору ма најмањи наговештај против терора. Али тога наговештаја није било. Разочарана, публика је отишла кући с уверењем, да је цела светковина имала да задовољи личну сујету Робеспјерову, и ништа више.

XXII

Два дана после светковине највишег бића, 10 јуна или, по републиканском календару, 22 прериала, Конвент је донео т. зв. прериалски закон, који је саставио сам Робеспјер, и којим је терор дотеран до своје крајње границе. Тим законом убрзавала се и упрошћавала радња револуционарног суда. Оптуженом су одузета и најосновнија јемства; није могао имати адвоката, није се могао позивати на сведоке, судило му се по „моралним доказима“, т. ј. по слободном уверењу суда, и једина казна била је смрт. Све су формалности укинуте; суд је могао послати на губилиште кога је хтео. У одбрану прериалског закона, Робеспјер је наводио да револуционарни суд има да гони противнике Револуције. Завере против републике не могу се извијати и судити онако цепидлачки као обичне кривице. Онда када је у питању „спас отаџбине“, нема смисла тражити потпуне доказе. Морални су докази довољни. Шта је поузданије од гласа савести поштеног судије?

Са прериалским законом настало је оно што се зове велики терор. Пре тога закона, у Паризу је за тринаест месеца погубљено 1220 људи; после тога закона, за 49 дана погубљено је 1376. Ову крваву бању после светковине највишег бића није нико очекивао.

Зашто је Робеспјеру требао прериалски закон? У томе се закону налазила једна одредба по којој

су, у будуће, чланови Конвента могли бити спроведени револуционарном суду и без одобрења Конвента. Ова одредба објашњава Робеспјерове намере. Он је хтео да своје противнике из Конвента пошље на губилиште кратким путем, на основу моралних доказа, т. ј. на основу свога властитог уверења, које би лако наметнуо и револуционарном суду, састављеном од његових послушника.

Питање се поставља, који су то противници још остали Робеспјеру после толиког гиљотиновања? Биле су још увек две групе, које се нису потпуно потчиниле његовом господарству. Једну су групу чинили они терористи из одбора јавног спасења с којима је био направио привремени савез против Ебера. Другу су групу чинили т. зв. „проконсули“, т. ј. они изасланици Конвента који су били послани у унутрашњост с неограниченим пуномоћијем ради угушења противреволуције. С терористима Робеспјер се није слагао у питању терора. Они су држали да терор има за циљ да застраши свет, а да се свет застрашава само великим бројем жртава. Наравно, када се један пут стало клати у маси, клање се није ограничавало на аристократе; зашло се у доње слојеве; гиљотиновани су сељаци, мале занатлије, радници. Робеспјер се бојао да овакав терор не начини Револуцију мрском код доњих слојева на које се она, по његовом мишљењу, имала да наслања. Он није имао ништа против гиљотине, под условом да она буде намењена господи.

Проконсули су у унутрашњости примењивали терор по начелима париских терориста, а не по начелима Робеспјеровим. Управо, они су и дали најстрашније примере терора у маси. Али то није била једина ствар коју им је Робеспјер замерао. Он их је још оптуживао за корупцију. Многи од њих користили су се неограниченим пуномоћијем Конвента да праве себи паре. Они су вршили отимачине и уцене као да су били у освојеној земљи. После терора у маси Робеспјер је корупцију сматрао као највећу опасност за нови демократски режим. Корупција ствара нове богаташе, који су нескрупулознији и грабљивији од старих. Оваква богаташка класа није се слагала с демократском једнакошћу и пуританском честитошћу коју је Робеспјер проповедао. Та је класа претила да окужи цело револуционарно друштво, да га претвори у бестидну плутократију. Проконсули су били странка „трулих људи“, које је у интересу здравља републике ваљало отсећи.

Терор у маси и конвентовска корупција, то су била два зла која је Робеспјер хтео да искорени, шиљући на губилиште терористе и проконсуле. Поред начелних разлога, он је имао и личних, да буде незадовољан тим двема групама. Ни терористи ни проконсули нису били његова послушна оруђа. Њихов убилачки бес и њихова грабљивост давали су им кураж и енергију коју остали чланови Конвента нису имали. Њих Робес-

пјер није могто да стегне као остале, и то га је тим више једило и љутило што је сваким даном све мање подносио противуречење и опозицију. Крајња нервна затегнутост у којој је годинама живео, почела је да га исцрпљује. Он је добијао грчевите покрете, стезао песнице, трзао вратом и раменима. Очи су му стално трептале. Лице се прелило оловном бојом, и црте се све дубље уре-зивале. Он је губио стрпљење, није умео да при-крива своје љутње, узимао чак да прети, — или, скидајући наочари, бацао један мачји поглед с хладним светлуцањем, страшнији од сваке претње. Противници су га клеветали, сплеткарили против њега, претили му. Било је и неких неразјашњених покушаја атентата на њега... Код њега се јављало лудило гоњења. У одбору јавног спасења, на замер-ке због прериалског закона, он је узвикнуо: „Нико ме не помаже! Свугде око себе наилазим на за-вере!“ Он је имао црне слутње, предосећао скору смрт, говорио пријатељима као Исус ученицима: „Нећете ме још дуго гледати!“ У том болесном осећању несигурности желео је да сврши са сво-јим противницима што пре, и са свима одједном. Није могао више да чека: потпуно одсуство опо-зиције било му је потребно као тишина ономе ко пати од нервозе слуха.

Бара даје у својим мемоарима опис Робес-пјера у његовој последњој фази. Бара је био један од проконсула; с другим једним проконсулом,

Фрероном, он је отишао у посету Робеспјеру да га, ако могуће, умилостиве. Пали су код њега баш кад је изашао из руку берберина. Он је ста-јао пред њима непомичан, с лицем напрашеним које је с тога изгледало још блеђе, без наочари, с погледом мутним и уморним, и опет зато тврдим као камен. Тако стврднуто, непомично лице, каже Бара, види се само код мраморних статуа или код откопаног мртваца. Бара и Фрерон по-здравили су га понизно; он се правио као да их није опазио, и продужавао је своје дотеривање. Одлазио је до огледала, — скидао ножем прашак с лица, прао зубе, пљувао, тако рећи, пред ноге сво-јим посетиоцима. Бара и Фрерон покушавали су да му објасне свој рад у унутрашњости и да се оправдају од оптужби које су се против њих ди-зале. Робеспјер је ћутао; у место да отвара уста, он их је стезао, — и на њиховим окрајцима из-била је мала пена. Та пена једа и беснила била је Бари и Фрерону једини знак да их је Робеспјер ипак приметио.

XXIII

Пре него је дошло до отворене борбе из-међу Робеспјера и његових противника, чињени су покушаји споразума и измирења. Терористи су били вољни да жртвују не само известан број про-консула, него и известан број својих властитих

присталица, али то Робеспјеру није било довољно; он је тражио много већи број глава него што су терористи могли дати. „Он је незајажљив!“ рекао је један од њих. На тај начин Робеспјер је збио у гомилу своје противнике; терористи и проконсули, између којих дотле нису постајале чврсте везе, склопили су савез против њега.

То је била прва погрешка Робеспјерова. Друга је погрешка била та, што је сасвим раскинуо с терористима из одбора јавног спасења, и престао долазити на одборске седнице. Како изгледа, он је то повлачење сматрао за врло вешт потез; тиме је скидао са себе сваку одговорност за велики терор који су његови противници вршили, а он осуђивао. Овај се рачун показао погрешан. Велики терор стављао се њему на рачун, и ако није био његово дело. Он је, истина, престао долазити у одбор јавног спасења, али, како није формално дао оставку, публика је држала да он и даље управља тим одбором. Осем тога, велики се терор вршио на основу прериалског закона, који је био његов закон, — и публика је мислила да тај терор за који је он створио законске могућности, одговара и његовим жељама. Његови противници намерно су стварали код публике уверење да је велики терор настао у интересу Робеспјерове личне сигурности. Биле су пронађене тобоже неке завере против Робеспјера, и велики број лица, међу којима неколико жена, послан на губилиште. У

место да Робеспјер пребаци на терористе одговорност за велики терор, они су је пребацили на њега.

Трећа је његова погрешка била ова. Он није крио да спрема ново пречишћавање Конвента, али своје нове жртве није обележио одмах. Говорио је само у опште о заверама и интригама против Револуције, и вајкао се како је доста њих избегло заслужену казну; с именима није излазио на средy. Сваки је цептео да се случајно и он не налази на Робеспјеровој листи, и ледена страва обузела је Конвент. Његови противници растурали су лажне листе, које су тобоже украђене из Робеспјеровог џепа; велики број посланика видео је своја имена записана; ти посланици очекивали су сваке ноћи да буду затворени, и скривали се код пријатеља на преноћиште. Сви они, ради своје властите сигурности, били су унапред готови да прихвате сваки покрет против Робеспјера.

Али, и независно од ових интрига, Робеспјеров положај био је заљуљан у Конвенту. У томе телу била је једна знатна група политичара, умерених и плашљивих, који нису говорили него само гласали, и често у борбама странака решавали ствар својим гласовима. Та група која је чинила у Конвенту центар, и била звана „Равницом“ или „Баром“, подржавала је дуго времена Робеспјера, јер је била уверена, да је због критичне спољашње ситуације терор потребан. Али баш у време раз-

дора између Робеспјера и терориста, француска је војска односила победу за победом, отаџбина није више била у опасности, и центар је почео помишљати на укидање терора, који је целом свету био дојадио. Ни Робеспјер ни терористи нису били за укидање терора. Сва је разлика између њих била, што Робеспјер није одобравао терор у маси који су они вршили; с тога гледишта, он је био мањи терорист од њих; ипак центар је нашао да је боље да пристане уз њих него уз њега. Он је био опаснији у толико што је имао више ауторитета; терор је држао он својом личношћу, и центар је веровао да ће по Робеспјеровом паду остали терористи бити немоћни да терор продуже. Ово веровање показало се основано: после Робеспјеровог пада терор је од једном постао морално немогућан. Свет који је Робеспјера обожавао, или од њега дрхтао, није према терористима осећао ни страха ни поштовања, — и онај терор који је од Робеспјера трпео, није хтео да трпи и од њих.

Центар је зазирао од Робеспјерове социалне политике. Робеспјер је имао на уму интересе доњих слојева много више него што се то свиђало буржоазији која је преобладивала у центру. Рат је наметао народу — сељацима, радницима, ситним занатлијама — огромне жртве и напоре. Рекрутовање, реквизиције, скупоћа животних намирница, све је то могло отуђити народне масе од револуционарне владе. Робеспјер је помишљао да, по примеру раније извршених конфискација црквених и емигрантских имања, изврши конфискацију имања оних лица за која би се доказало да су противници револуције. Та би се имања раздала бесплатно револуционарној сиротињи. У том смислу, настојавањем Сен-Жиста, донета је једна начелна одлука. Центру се чинило да Робеспјер и његови пријатељи све више повлађују сиротињи против богаташа. Да би буржоазија сачувала за себе плодове Револуције, Робеспјер је морао да падне. То је био скривени социални значај конвентовске завере против њега.

XXIV.

Робеспјер је био решен да своје противнике оптужи Конвенту, тражећи њихово уклањање из одбора јавног спасења. Његове присталице у општини саветовале су му да дигне квартове против Конвента, јер није сигурно да ће се без притиска споља Конвент склонити на пречишћавање одбора јавног спасења. Али Робеспјер није био за насилне мере; он је више волео да противнике победи законитом влашћу Конвента, и надао се да ће то тело повући за собом силом своје речитости. Његови противници стрепили су да он не обрне против њих оружану силу париске општине; он, међутим, проводио је ноћи над рукописом своје

беседе, једнако је дотеривао и улепшавао, и свој спас очекивао од тога беседничког ремек-дела.

Он се јавио са својим говором 26 јула (8 термидора) у Конвенту. Цео говор имао је за циљ да привуче центар на Робеспјерову страну. Однос снаге између Робеспјера и његових противника био је такав, да је од центра зависило која ће страна победити. Намењен центру, овај Робеспјеров говор био је умеренији од његових ранијих говора. Робеспјер устаје отворено против терора, и за све његове претераности чини одговорним своје противнике. Он није тај који је од револуционарног суда начинио „крвави суд", није тај који је „раширио терор по свима друштвеним редовима", „објавио рат мирним грађанима", и „начинио Револуцију страшном и самом народу". То су учинили његови противници, а не он. Немоћан да се с њима бори, он се повукао из одбора јавног спасења, и тада се видело најбоље коме је до крвопролића, јер никада се није толико клало као тада када он није био у одбору.

Нападајући своје противнике, Робеспјер није никако хтео да их именује, нити да ближе одреди мере које би против њих ваљало предузети. Говорио је само о пречишћавању конвентовских одбора, о кажњавању издајица, о уништавању клика. Конвент је имао утисак да би та пречишћавања, кажњавања, уништавања узела врло велике размере. Забадава је Робеспјер осуђивао терор; Конвент

је зебао да Робеспјерово ублажавање терора не буде скопчано с новим, и то великим крвопролићима.

Својим говором Робеспјер није постигао успех који је желео. У први мах Конвент је решио да се његов говор штампа и разашље општинама. Али, кад су се терористи успротивили, Конвент је опозвао то решење. Робеспјер је апеловао на јакобински клуб, где је то исто веће тај исти говор прочитао. Ту је његов успех био огроман. Пријатељи су му саветовали да не чека више ништа, него да исте ноћи заузме са својим људима просторије одбора јавног спасења, позатвара своје противнике, и стави Конвент пред свршени чин. Робеспјер није примио те савете. Он се надао да ће његов успех код јакобинаца утицати на Конвент, који ће повити главу из страха од његове популарности.

XXV

Сутрашњи дан, 9 термидор (27 јули), био је један од оних тешко запарних летњих дана који предсказују пљусак и олују. Тога дана Робеспјер је мислио да у Конвенту пусти испред себе Сен-Жиста, који је имао да изиђе с одређеним предлозима. Робеспјер је више волео да држи опште академске говоре; одређене предлоге остављао је својим поузданицима да их они изнесу.

Сен-Жист био је младић с ниским челом и укруњеним вратом, с правилним цртама и мирним изразом античке статуе, више налик на лепу хладну жену него на човека. Имао је у свом бићу нечега праволинијског: говорио кратко и одсечно, и у своме резоновању излазио одмах на крајње закључке, као да би био математичар а не политичар. Жудња да се одликује великим римљанским подвизима, постала је код њега занос лудачки хладнокрван, с потпуно умртвљеном осетљивошћу за опасности и тешкоће. Као изасланик Конвента код војске показивао је физичке куражи, брзе, премда не и увек разложне, решивости, — и може бити по темпераменту био је пре за официра него за политичара. У политици био је способнији да извршује туђе замисли, него да ради својом главом; у његовим властитим плановима имало је једно зрно лудог претеривања, надутости, и непрактичности. Када би му неко други одредио пут, ишао је право, не вртајући ни десно ни лево, савлађујући тешкоће и препоне с упорством једне машине. Робеспјер није могао наћи бољег помагача у својој борби с терористима, тако тешкој и опасној.

Сен-Жист је имао задатак да оптужи Робеспјерове противнике из одбора јавног спасења да су се начинили диктаторима. Тим поводом имао је да тражи преустројство тог одбора, како он не би био више оруђе ничије амбиције. Робеспјер је имао да узме реч тек после Сен-Жиста, да Конвент,

ако би он показивао знаке отпора, сломи својим ауторитетом, који је, дан раније, био обновљен и појачан овацијама јакобинског клуба.

Робеспјер и Сен-Жист, који су у Конвенту увек слушани с побожним ћутањем, предвидели су у свом ратном плану све, — само не то, да њих двојица неће моћи доћи до речи. То је, међутим, што се десило. Њихови противници били су људи нескрупулозни и брутални, које је страх за властиту главу начинио бесомучнима. Одговарати на беседе Робеспјера и Сен-Жиста другим беседама, и оставити Конвенту да, према свом тренутном расположењу, донесе одлуку, — било је за њих и сувише ризично. Они су одлучили да с Робеспјером не полемишу, него да га просто надвичу, и да дивљом дреком наметну своју вољу Конвенту. Председник Конвента био је Коло Дербоа; то им је давало наде на успех.

Овај програм изршен је дословно. Чим се Сен-Жист попео на говорницу и отворио уста, њега је један терорист прекинуо: „Ја тражим да се једанпут раздере завеса!“ На овај крик велики број Робеспјерових противника стане пљескати из све снаге. Од тога тренутка настао је вашар. Председник је давао реч свакоме ко је хтео да нападне Робеспјера, али чим би он сам покушао шта да каже, председник је стао ударати у звонце, а са клупа Робеспјерових противника подигла би се страховита граја. Робеспјер је пиштао, беснео,

пенушио, ишао посрћући од клупе до клупе, призивао у помоћ пријатеље, али помоћи ни од куда и ни од кога... Најзад, један посланик који дотле није никада говорио, устао је и рекао: „Ја тражим Робеспјерово затварање!“ — „А ја смрт!“, одговорио је Робеспјер. И после тога поновио је још неколико пута реч „смрт“, као да је хтео себе самог уверити да му осем смрти ништа друго не остаје.

Конвент је решио затварање Робеспјера, Сен-Жиста и још неколико њихових једномишленика. Поведен у затвор, Робеспјер је стао наново да се нада. Он је имао да буде изведен пред револуционарни суд; ту није било могућно ускратити му реч онако брутално као у Конвенту; њега су морали саслушати, — и чим би почео говорити, он би био спасен. И у последњем часу тај велики ретор није губио веру у моћ своје речитости...

Робеспјеровци у парискоj општини схватали су ствар друкчије. Они су држали да ће револуционарни суд осудити Робеспјера исто онако као што је и Дантона осудио, и да Робеспјера може спасти само једна општинска буна против Конвента. Они су, дакле, извукли Робеспјера и другове из затвора, и довели их у општинску кућу да буну организују. Робеспјер, који је, за време борбе с Еберовцима, чинио све могуће да потчини општину Конвенту, нашао се стицајем прилика принуђен да код општине тражи заштите против Конвента.

Он који је хтео да победи противнике законитим начином, имао је у једанпут да бира између једног насиља и сигурне пропасти. Ситуација у којој се нашао, није одговарала његовом карактеру. Он је стајао као смрзнут, ваздан премишљао, није смео да узме иницијативу. Пријатељи су морали једнако да га подстичу и гурају. У једном тренутку упитао је: „Ама, у чије име, можемо ми позвати народ на буну?“ Он се није осећао надлежан за такав акт. Велики револуционар у теорији, он се у пракси показивао плашљив параграфлија.

Међутим, подбуњивање париских квартова вршило се и без Робеспјера; општина је сама водила ту ствар. Али ни Конвент није седео скрштених руку. Чим је дознао да је општина извукла Робеспјера из затвора, он је и њу и њега ставио ван закона, као бунтовнике. Ту је одлуку обзнанио по целом Паризу, и позвао квартове да се ставе на његову страну. Кроз ту густу јулску ноћ тутњила је непрестана трка изасланика и гласника како Конвента тако и општине; коњаници су јурили с буктињама у свим правцима, и цело се питање сводило на то, — ко ће у тој грозничавој утакмици привући већи број квартова на своју страну, Конвент или општина.

Пред општинском кућом била се искупила прилична гомила оружаних људи из разних квартова, који су чекали наредбу да пођу на Конвент. Наредба није долазила никако. Горе, у великој

општинској дворници, Робеспјер, окружен целим својим штабом, још се колебао. Онима који су чекали на пољу, почело је бивати досадно да пиље у осветљене прозоре општинске дворнице: дуго стајање убијало је вољу и одушевљење за борбу. У том су стали пристизати гласови да је Конвент ставио ван закона Робеспјера и општину; и ако је та гомила пред општинском кућом била вољна да иде на Конвент, вест да су Робеспјер и његове присталице стављени ван закона, јако ју је деморалисала: у њене се редове почела увлачити паника. Око поноћи, пљусак који се једнако ишчекивао тог необично запарног дана, излио се са страховитом жестином, — и за један час цела се пијаца пред општинском кућом очистила.

Конвент је, међутим, успео да добије за себе извесне квартове, и упутио их одмах на општинску кућу. Тек тада, кад пред општинском кућом није више било ниједног човека, и када се, у даљини, већ чуо бат Конвентових трупа, Робеспјер се сломио да својој војсци изда наредбу за покрет. Он је узео перо, али тек што је написао прва два слова свога имена *Ро*. . ., у дворницу су упали оружани људи Конвента. У гужви која је настала, Робеспјеру је размрскана вилица из пиштоља. Не зна се да ли је то учинио један од жандарма Конвента, или сам Робеспјер у покушају самоубиства.

С Робеспјером је било свршено. Стављен ван закона, он је могао бити погубљен без суђења,

чим се ухвати. Одмах како је свануло, он и његове присталице испраћени су на губилиште.

XXVI

Од свих вођа Револуције, Робеспјер је имао највише револуционарне интуиције. Било је људи који су чинили веће револуционарне подвиге од њега, али нико није боље осећао праву природу револуционарног покрета.

Он је, пре свега, разумео да је Револуција једна вера, и да се с тога не може ставити под суд никаквих других начела осем својих властитих. Своје оправдање она је носила у себи самој, — и с њеног гледишта, које је једино за њу важило, било је допуштено све што је њеном успеху служило. Једна вера која би пристајала да јој се радње цене по неком мерилу изнад ње саме, порекла би себе саму као последњу и највишу истину.

Он је, даље, знао да снага Револуције лежи у њеним крајностима. Нормални режими, који имају једини циљ да трају и да се одрже, могу узети за начело умереност и равнотежу. Али Револуција, која има да сруши старо стање, и подигне ново, мора произвести што већу количину снаге: то не може постићи уздржавањем и умеравањем, него, напротив, разуздавањем снага, њиховим захуктањем и крајностима.

Он је, најзад, осећао да је Револуција покрет масе: ту велику снагу коју она има да произведе, може дати само маса, и нико други. И остали вођи Револуције радили су с масом, али ниједан од њих није мислио да ново стање организује у интересу масе. Они су мислили да помоћу масе оборе владу племства, али после тога да опет установе владу једне класе, — владу буржоазије. Робеспјер, који је мрзио буржоазију, хтео је да нова револуционарна влада служи интересима доњих слојева. Бабеф је зато и казао: „Робеспјер, то је демократија."

Између демократије онакве какву је Робеспјер замишљао, и демократије овакве какву ми данас знамо, има велике разлике. У његовој демократији било је нечег аскетског. Он је без сумње желео да поправи материално стање народа, али њему то није било главно. Као што му се Дантон ругао, он се бојао новца, сматрао га за морални отров, који нам даје све могуће пороке. Код њега се после смрти нашло свега 450 динара готовине. Он је народу саветовао да ограничи потребе, и да не тражи срећу у богатству. Његов следбеник Сен-Жист говорио је: „Један плуг, једна њива, једна колиба, мали порез, породична и имовна сигурност, — то је што нам треба па да будемо срећни". За Робеспјера је било главно начинити од људи добре грађане. По његовом схватању, добар грађанин могао се однеговати само под

скромним имовинским приликама. Само онај код кога се апетити нису развили, и егоизам није отео маха, биће способан да своје лично добро жртвује добру отаџбине. Своју идеалну републику Робеспјер је хтео основати на једној врсти политичког стоицизма који би чак у масу продро.

У његовим идејама има успомена на стари Рим и на античку државу у опште, онако како ју је Робеспјер могао знати из Плутархових биографија, по којима би изгледало да су стари Римљани и Грци били испуњени херојским пожртвовањем за општу ствар, и више жудели за политичком славом него за материалним богатством. Поред успомена на стари Рим, у Робеспјеровим идејама има још и остатака хришћанске науке, која је проповедала да моралног пречишћавања и усавршавања не може бити, докле се телесне потребе и пожуде не обуздају и не угуше.

На супрот Робеспјеру, данашња демократија јесте свесно и намерно материалистичка. Богатство није озлоглашено; материално благостање не сматра се као сметња за морално усавршавање, него као главни услов вишег културног живота. Демократске странке усредсређују пажњу на поправку материалног стања масе; што се тиче њеног духовног и моралног развитка, он има да дође више или мање сам од себе, када се њено материално стање поправи.

Између Робеспјера и данашње демократије има још и ова разлика. Робеспјер није веровао у политичке спобности масе; у његово време, она их доиста није имала, јер је била крајње непросвећена и притиснута великом материалном бедом. Робеспјерова тактика састојала се у овоме: неколико народних пријатеља, изузетно честитих и енергичних, дочепали би се државне власти буном, и установили би народну владу силом. Та влада не би била народна по томе што би је народ сам вршио, него по томе што би се у његовом интересу вршила. То би у ствари била тиранија народних пријатеља, која би уништила све народне противнике, на првом месту племство и буржоазију, и постепено уздигла народ на онај ступањ културе без кога је демократија немогућна.

У данашње време, под владом општег права гласа, са слободном штампом, са странкама које су својом организацијом и агитацијом продрле у масу, демократија је одбацила методе Робеспјерове. Али она је то учинила тек постепено. У првој половини XIX века, Робеспјерове методе имале су доста присталица међу демократима: то је било доба тајних друштава и завера, барикада и атентата, када је на пр. Бланки снивао о отимању државе препадом, и када је левица демократска више нагињала диктатури него парламентаризму. Тек с оснивањем треће републике у Француској, Робеспјерове методе изгледале су од-

бачене: демократија је доведена на колосек утавсности и парламентаризма, и идеје о законитој влади већине одржале су победу над идејама о револуционарној диктатури мањине. Ипак, с Робеспјеровим идејама није сасвим свршено. Ако не демократија, а оно социализам, са синдикализмом и бољшевизмом, стао је да се враћа Робеспјеру.

ПОГОВОР

У предговору уз прво издање (1920) речено је: „Ове расправе нису историјске него политичке. Мени је био циљ дати портрете неколико типова револуционара који се више или мање јављају у свима револуцијама, али који су се, може бити, у Француској револуцији јавили у најпотпунијем и најјаснијем виду. Ја сам покушао да те револуционаре карактеришем, колико више могуће, самим фактима, али како моја намера није била да пишем њихове биографије, ја сам се ограничио на оне факте који доприносе нешто разумевању њиховог карактера“.

Прво издање штампано је у време кризе хартије; ја сам морао скраћивати текст, и при том скраћивању избацио сам скоро цео предговор. У след тога речено је тек у две три речи шта сам управо хтео с овом књигом. Колико знам, било је читалаца који су њен прави смисао погрешно разумели.

Користим се овим новим издањем да накнадно објасним оно што сам у првом издању оставио необјашњено. Моја намера није била да проучавам историју Француске револуције, него да проучавам, како се каже, „социологију“ револуције уопште. Француску револуцију изабрао сам стога што нам је она, од свих револуција, изузимајући руске, најближа и најбоље позната. Над Руском револуцијом има ту надмоћност да је већ прешла у историју, и да се о њој може много мирније и непристрасније судити.

Револуција је један социални процес, који има свој одређени ток и своје одређене фазе. Тај ток и те фазе ја сам хтео проучити и забележити у овој књизи. Има разних начина на који се револуционарни процес може описивати. Ја сам га описивао кроз револуционарне вође. Револуција избацује на површину нарочиту врсту људи, који у редовним приликама не би у опште избили на површину, или, ако би и избили, они би имали друкчију судбину. Код вођа револуције ваља обратити пажњу на то, које су их особине и који начини довели до успеха, а који до неуспеха. То ће нам открити не само њихову личну природу него и природу револуционарног процеса. Њихов успех објашњује се њиховом способношћу да се прилагоде револуционарним приликама, а њихов неуспех њиховом неспособношћу да у том прилагођавању терају до краја. Живот историјских личности јесте борба једног карактера с једном ситуацијом којој је он само у неколико дорастао. Насликати тај карактер с његовим „победама и његовим поразима, то је посредним начином насликати и ту ситуацију с којом се он носио.

Четири личности које сам проучавао као вође Француске револуције, — Мирабо, Димурије, Дантон, Робеспјер, — изабрао сам с тога што ми се чинило да свака од њих представља другу фазу револуционарног процеса. Њихови животописи, стављени један крај другог, не дају целу историју Револуције, али дају целу линију њеног кретања.

Код Мирабоа, важно је то да је тај покретач Револуције припадао племству, — дакле, дотадашњој господарској класи против које је Револуција била управљена. Још пре почетка Револуције, у његовој властитој породици настао је раздор и расуло. Породична дисциплина у којој је лежала снага аристократије, није више постојала у дому Мирабо. Мирабо отац са својим ћудљивим деспотизмом није умео да заповеда; Мирабо син са својим необузданим темпераментом није хтео да слуша. Ни отац ни син нису се слагали са својим женама: обојица су били мужеви неверни и варани. Скандали у господској кући Мирабо наговештавали су Револуцију: пре него се доњи редови побуне, горњи се покваре.

Оба Мирабоа, и отац и син, спајали су с напуштеношћу нарави слободоумље идеја. Класни инстинкт почео је код њих слабити; традиције њиховог властитог реда изгледале су им „предрасуде“, и они су прихватали, као помодну идеологију, она иста начела која ће доцније распаљивати револуционарни фанатизам и потстицати на клање племића.

Мирабо син отпадио се од свога реда не само својом недисциплинованошћу и својим слободоумљем, него целим својим животом и радом. Пред Револуцију, тај носилац старог и великог имена Мирабо има сасвим неприлична занимања књижевног најамника, тајног агента, памфлетиста, и агитатора. Он се не облачи и не понаша као људи из високог друштва, и чини пре утисак скоројевића него коленовића. Поред свега свог дара и способности он није нашао своје место у старом аристократском друштву, и развија се, тако рећи, ван његовог оквира, у једној нижој средини, помешан са сиромашним списатељима и озлоглашеним букачима. По његовом примеру изгледа да најспособнији и најактивнији чланови племства не могу више у свом властитом кругу доћи до признања. Њихове способности и њихова активност вуку их с врха друштвених лествица на ниже.

Долази Револуција, и она уздиже Мирабоа из низине у коју је пао. Он је сада у првом реду, и стоји на челу догађаја. Аристократски одметници

као он много су подеснији него плебејци за покретаче Револуције, јер имају више охолости и смелости. Првих дана Револуције, докле су краљева снага и углед били још неначети, само један бесан племић могао се пред њиме онако испрсити као што је то Мирабо учинио. Плебејци ће навалити на краља да га дотуку, кад он буде у пола оборен.

Покретач Револуције, Мирабо није био и њен управљач. Њему управљачке способности нису недостајале: ако му је речитост била трибунска, памет му је била државничка. Он је тврдо веровао да ће Револуцију, ако га краљ узме за министра, обуздати и извести на пут разумне и умерене реформе. И данас још има историка који говоре о њему као о јединном човеку који је био кадар држати крму сред бура револуције. У саветима које је давао краљу, било је тачних предвиђања и дубоке памети; у редовним приликама, он би, вероватно, умео водити ствари, али то још не значи да би их умео водити и у данима револуције. Код Револуције карактеристично је баш то што се њоме не да управљати. Они који се сматрају као њени вођи, више су вођени него што воде. Они повлађују револуционарним страстима и дају се носити догађајима. Мирабо је био друкчији човек: он је желео да води и управља. И ако одметнут и изметнут аристократ, он је задржао политичке способности аристократије, — њену хладну увиђавност и њену кураж заповедања. Те

способности не траже се у Револуцији. Оне не одговарају њеној природи; она је идејни занос и раскидање стеге, и зато одбацује људе трезне главе и чврсте руке као туђ непријатељски елемент.

Узимајући све скупа, Мирабо се у Револуцији више користио својим нижим него својим вишим особинама. Своје успехе постигао је захваљујући бунтовном бесу и трибунској речитости; та су својства била сасвим подесна за потпаљивање Револуције, — и у њеном почетку он је изгледао њен вођ. Његове више особине — његова аристократска интелектуалност и његова државничка способност — само су му сметале да се потпуно преда револуционарном покрету. Када је хтео да за те више особине нађе употребе, он се морао одвојити од Револуције и прићи двору. Он није „издао“ Револуцију, него се растао од ње због „неслагања нарави“.

Ако се на Мирабовљевом примеру види да државници нису потребни Револуцији, на примеру Димуријевом види се да у њој не успевају ни војни пустолови. На први поглед изгледало би да је Револуција њихово царство. Рушећи стари поредак брже него што нови ствара, Револуција се јако приближује безвлашћу: зар у таквом стању један човек који би држао војску, а не би био заустављан скрупулама, не би био господар ситуације? Димуријев случај показује да ствар није

тако проста. Ђенерал под чијом је командом млада револуционарна војска добила прве победе, Димурије је располагао оружаном силом која се тражи за преврате и државне ударе. Он сам по својој пустоловној прошлости, по својој хитрини духа и коцкарској дрскости, имао је личне особине које се траже од једног диктатора. Ако је његов покушај диктатуре пропао на првом кораку, и ако се тај прослављени војсковођ за трен ока претворио у велеиздајника који бежи преко границе, у тој катастрофи било је још најмање Димуријеве личне кривице. Он није страдао због оскудице личне вештине и одлучности; он је страдао с тога што такав покушај као његов, уопште није могао успети. Револуција није просто безвлашће у коме се с бајонетима може све. Револуција је један наступ фанатизма који, усред највећег безвлашћа, уједињава људе као невидљива сила. Чим се ко обелодани противником Револуције, револуционарни фанатизам обрће се на њега као захуктана машина која ломи све на своме путу. Фанатизам је јачи од бајонета: бајонети вреде колико воља онога који њима располаже; воља једног команданта слабија је, јер мање заслепљена, од воље фанатичне гомиле. Код ове има нечег неодољивог: она стреми свом циљу, не осећајући сметње и не застајући пред њима... Димурије је био осуђен на пропаст оног истог часа када се јавно, с оружјем у руци, дигао на Револуцију. Као што је

Руска револуција сможднла своје војне противнике, једног Дењикина и једног Колчака, тако је и Француска револуција сможднла Димурија.

Војник побеђује Револуцију само онда ако је Кромвел или Бонапарта. За разлику од Димурија, Кромвел није раскидао с Револуцијом; стежући Револуцију, уверавао је и себе и друге да то чини за њено добро. Ово није било просто притворство и политички mimikry; Кромвел је узпркос свему веровао у идеале револуције; његова диктатура била је опет Револуција, али војнички стегнута, — и само стога што је сложио војну стегу с револуционарним фанатизмом, он је омогућио и своју владу и трајање Револуције. Као Кромвел, тако ни Бонапарта није раскидао с Револуцијом. Његово законодавство и његова администрација били су надахнути револуционарним идејама; његова спољашња политика означавана је као ширење тих идеја силом оружја. Али баш и да је имао мање везе с Револуцијом, Бонапарта би ипак успео. У тренутку кад се он јавио, револуционарно одушевљење већ је стало да се гаси; свет се враћао у своје обично стање равнодушности и пасивности, био „зрео“ за диктатуру.

Димурије је пао у олује револуције, кад су оне највећма беснеле. Он није био више млад. С извитопереним погледима и отврдлим срцем једног пустолова, он није био кадар разумети такве покрете великог одушевљења као што је Револуција. Зато што је тако мало личио на њу, он није могао да је савлада.

И Мирабо и Димурије ускочили су у Револуције са стране, један као аристократски одметник, други као војни најамник. Дантон је изникао из саме Револуције. Разоравајући старо аристократско друштво, она је стварала ново грађанско друштво. Тог новог друштва Дантон је био изданак и представник. Сељачки унук који је постао адвокат, он је био од оне врсте људи који сами себи крче пут и нагло се богате. У Мирабоу видимо горње редове који падају, а у Дантону доње редове који се подижу. Разлика између Дантона и Димурија такође је велика. Димуријев живот пре Револуције занимљив је и невероватан као роман: он се развија ван редовних прилика и редовних позива, у војевањим најамника и сплеткама тајног агента. Дантонов живот пре Револуције јесте филистарски срећен: живот једног човека који има своју кућу и свој позив, и који напредује истина нагло, али у обичним и прозаичним адвокатским пословима. Дантон је тип новог човека и скоројевића. Није рђав, али су му апетити јаки, а скрупуле слабе. За време Револуције, у данима његове силе и господства, његово су друштво ратни богаташи и књижевни чергари; око њега се осећа дах корупције и цинизма. У јавном животу, његове су одлике снага и смелост. Скоројевић по-

вучен револуционарним покретом као полетом своје властите класе, он иде напред не хајући за опасности, налик на војника који јуриша за официрске нараменице. Револуција је нераздвојно везана за његове класне интересе, и он ју је је пригрлио више као своју кариеру него као своју веру. Он није занешењак; зна шта хоће и не бира средства; његово је револуционарство практично и брутално. Кад ваља ломити и разбијати препоне, он гура с неодољивом снагом. По мислима и по речима било је већих револуционара од њега, али није их било већих и по делима. Кад је Револуција прешла из парламента и клубова на улицу, и кад се претворила у тучу и гушање, Дантон је био ту, засуканих рукава као атлет. Десети август био је дан велике победе буржоазије над племством; тога дана срушено је краљевство у коме је буржоазија гледала последњи бедем племства, — и у том пресудном јуришу буржоазије Дантон се борио у првим редовима.

Могло се мислити да ће се Револуција завршити Дантоном као својом последњом фазом. После пада краљевства, буржоазији није остајало ништа више него да правно утврди и уреди тај господарски положај који је добила силом и буном. Ово правно сређивање ствари било би већ свршетак Револуције. Али сада се јавља један човек који наставља Револуцију и даље, и који шиље

Дантона на губилиште као неискреног револуционара. Тај човек јесте Максимилиен Робеспјер. И Дантон и Робеспјер били су адвокати: Дантон адвокат париски који прави паре; Робеспјер адвокат паланачки који негује своју речитост и жуди за књижевном славом. За Дантона, Револуција је била средство: помоћу ње људи његовог друштвеног положаја имали су да се пробију да првог места у држави. За Робеспјера, Револуција је на неки начин сама себи циљ. Он је одваја од интереса буржоазије, и ставља у службу народне масе, — код које у његово време класна свест није била пробуђена, и која с тога није пружала Револуцији довољно чврсту практичну основу. Револуција губи везу са социалном стварношћу, и уздиже се у сферу идеала као стремљење ка све већој правди и правици. Она постаје налик на верске покрете: исто одушевљавање и усхићавање, иста искључивост и нетрпљивост, иста мешавина узвишених сањарија и нечовечних поступака. Као свака вера, тако се и Револуција храни људским жртвама: њен жртвеник, то је гиљотина. Она негује фанатизам као свакодневну грађанску дужност, и приписује идеалистичком заносу неодољиву моћ у савлађивању практичних тешкоћа... Ако је Дантон био реалист Револуције, Робеспјер је њен мистик.

За разумевање Робеспјеровог случаја ваља имати на уму двоје: Француска револуција није била само револуција него још и рат, — рат саме

Француске готово с целом Европом, рат у коме је било више изгледа на пропаст него на победу. У тим безнадежним приликама тражило се онакво усредсређивање све народне снаге у једну мисао — мисао победе — какво је у стању само најбешњи фанатизам произвести: револуционарни фанатизам морао се терати до белог усијања. Осем тога, што је Револуција дуже трајала, њој је учешће масе било све потребније. Буржоазија, која је подбуњивала масу против двора и повлашћених редова, није намеравала да масу задржи стално на политичкој позорници; после два три улична покрета која би одувала већ дотрајали стари режим, маса би била послана кући. Али ток догађаја, а нарочито, продужавање ратног стања, било је узрок да је маса постала сталан и главан чинилац Револуције. Масом се не влада без фанатизма: он јој даје потребно морално јединство. Револуција, као идејни занос, била је уопште немогућна без фанатичног одушевљења; што је она више морала да се наслања на масу, то је и њен фанатизам бивао све жешћи и бешњи, јер се мешао са страстима масе. Робеспјер се родио фанатик, и ма у какве прилике да је пао, он би на један или други начин испољио свој фанатизам. У револуционарним приликама његов фанатизам могао се развити потпуно, — и Робеспјеров успех објашњава се тиме што је Француској револуцији био неопходно потребан такав „учитељ фанатизма“ као Робеспјер. Ґај исти

фанатизам који је испрва био узрок његовог успеха, био је доцније узрок и његове пропасти. С једне стране, фанатична стања не могу да трају, јер нас нервно исцрпљују; с друге стране, сваки покрет, што се више идеалише, све се више претвара у утопију која нас доводи у сукоб са стварношћу. Револуција, као чисто идејна динамика, достигла је с Робеспјером свој врхунац, после кога је неминовно морао доћи пад и катастрофа. Робеспјер је био последња фаза Револуције, кад је Револуција пропала као жртва свог властитог захуктања.

Шта нам ови примери вођа револуције показују? Показују, пре свега, да Револуцију почињу одметници горњих редова, који више не подносе дисциплину своје класе и не верују више у њену идеологију. Са својим разузданим страстима и својом слободом мишљења, и уз то још с оним самопоуздањем које им даје господско порекло, ти људи су изврсни покретачи Револуције, — али, једном покренута, она их брзо оставља за собом: њој не требају оне аристократске навике заповедања које су ти људи узпркос свему задржали. Исто тако, Револуција се не слаже ни са заповедницима оружане силе. Војници који су само војници и ништа друго, не умеју да се нађу у таквој духовној кризи као што је Револуција. Та криза као свака болест има свој природан ток, који се

не да силом и на пречац пресећи. Своје праве воће Револуција налази међу представницима оне друштвене класе чије су је потребе изазвале, и која је позвана да новом друштвеном уређењу удари свој печат. Код тих скоројевића, револуционарни идеализам удружује се с класном себичношћу. Идеали добијају снагу апетита, а апетити оправданост идеала. Тако се скупља један квантум енергије који као динамит баца у ваздух зграду старог друштва. Али може се десити да се револуционарни идеали одвоје од оне друштвене класе чијим су интересима испрва служили, и да се стану развијати по својој унутрашњој логици као верске догме. У тој фази Револуцију воде фанатици, чија је снага, али и слабост, у неосетљивости за практичне сметње и тешкоће. Они, кад се јаве, исцрпљују револуционарну енергију до дна. После њих не остаје ништа друго него да се револуција закључи, и њени коначни резултати утврде.

37553

САДРЖАЈ

	Страна
Мирабо	7
Димурије	141
Дантон	221
Робеспјер	313
Поговор	407